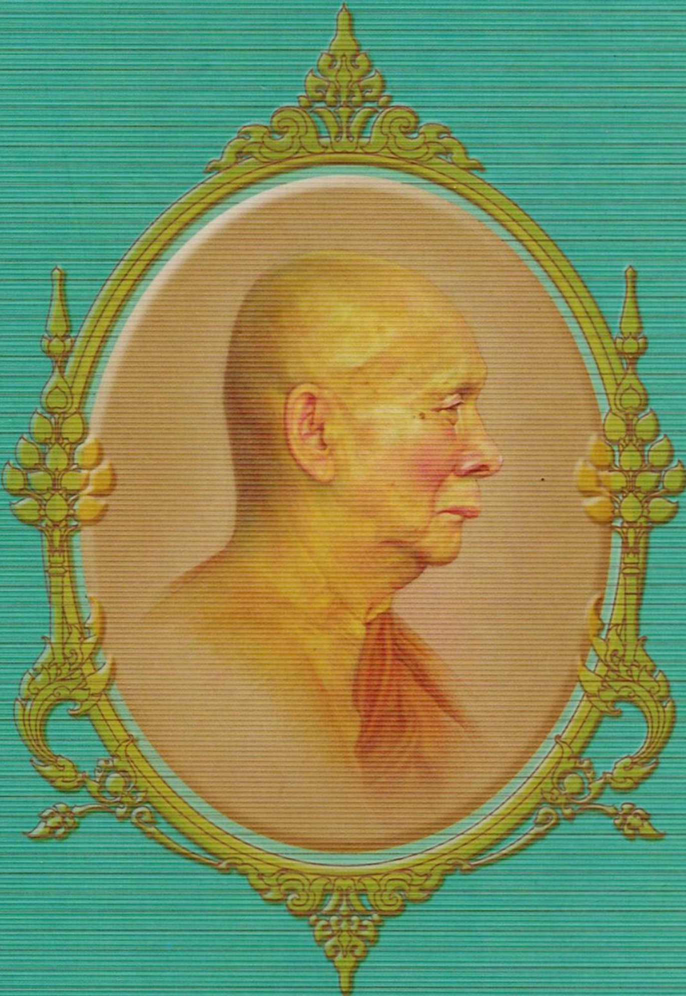

พระประวัติ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช
สกลมหาสังฆปริณายก

พระประวัติ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

สมเด็จพระญาณสังวร

พระประวัติ

สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

พระประวัติ

สมเด็จพระญาณสังวร

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

จัดพิมพ์โดย

"ทุน ๒๑ เมษายน"

เนื่องในโอกาส

เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ทรงเจริญพระชันษา ๑๐๐ ปี

วันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖

พิมพ์ครั้งที่ ๓ : กรกฎาคม ๒๕๕๖

จำนวนพิมพ์ ๔๐,๐๐๐ เล่ม

ออกแบบโดย สำนักพิมพ์ธรรมดา

ดำเนินการผลิตโดย บริษัท ผลึกไท จำกัด

๑๓๗ หมู่บ้านจินดาธานี หมู่ ๑๐

ซอยบรมราชชนนี ๑๑๙ ถนนบรมราชชนนี

แขวงศาลาธรรมสพน์ เขตทวีวัฒนา กรุงเทพฯ ๑๐๑๗๐

โทรศัพท์ ๐-๒๘๘๘-๗๐๒๖-๗, ๐๘-๐๕๗๘-๓๑๖๓,

๐๘-๑๙๒๒-๒๙๓๘ โทรสาร ๐-๒๘๘๘-๘๓๕๖

พิมพ์ที่โรงพิมพ์เม็ดทราย

๙๘/๙-๑๐ ถนนจรัลสนิทวงศ์ แขวงอรุณอัมรินทร์

บางกอกน้อย กรุงเทพฯ ๑๐๗๐๐

คำนำ

เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร เจริญ คชวัตร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเจริญพระชันษา ๑๐๐ ปี ในวันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖ นับเป็นสิริมงคลยิ่งแก่คณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนทั้งมวล

เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ในฐานะองค์พระประมุขแห่งสังฆมณฑล ได้ทรงปฏิบัติพระศาสนกิจเป็นคุณประโยชน์แก่คณะสงฆ์ และพระพุทธศาสนาเป็นอเนกประการ

ในฐานะพระมหาสังฆเถระ พระองค์ทรงมีพระจริยาวัตรงดงาม ทั้งในส่วนอัตตหิตปฏิบัติ และปรหิตปฏิบัติ ควรแก่การยึดถือเป็นปฏิปทาแบบอย่าง

ในฐานะพระสมณศากยบุตร ผู้สืบทอดมรดกธรรม ดำรงพระพุทธศาสนา ก็ทรงพระปรีชาสามารถทั้งในทางพระปริยัติ-สัทธรรมและพระปฏิบัติสัทธรรม ดังเป็นที่ปรากฏในหมู่พุทธบริษัททั้งฝ่ายคฤหัสถ์และบรรพชิต นับว่าทรงเป็นปราชญ์ทางพุทธ-ศาสนธรรมที่สำคัญพระองค์หนึ่งในยุคปัจจุบัน

เมื่อมาคำนึงถึงพระจริยาวัตรและพระกรณียกิจทั้งปวงของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ดังกล่าวมา กอปรกับพระชันษายุกาลเวียนมาบรรจบครบ ๑๐๐ ปี ในวันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖ นี้ จึงเห็นเป็นโอกาสอันดีที่จะได้เผยแพร่พระปฏิปทาและพระกรณียกิจ อันควรแก่การยึดถือเป็นแบบอย่างให้เห็นเป็นที่ประจักษ์แพร่หลายกว้างขวางยิ่งๆ ขึ้นไป และเพื่อน้อมถวายกตัญญูกตเวทิตาธรรม "ทุน ๒๑ เมษายน" จึงได้จัดพิมพ์พระประวัติของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ถวายเป็นพระกุศลเฉลิมพระเกียรติเนื่องในวาระอันเป็นสิริมงคลนี้

พระประวัตินี้ ได้เคยพิมพ์เผยแพร่มาแล้วหลายครั้ง ในการพิมพ์ครั้งนี้ได้แก้ไขเพิ่มเติมเนื้อหาบางตอนให้ครบถ้วนยิ่งขึ้น และเพิ่มภาพประกอบให้มากขึ้น เพื่อความสมบูรณ์ของเนื้อหา

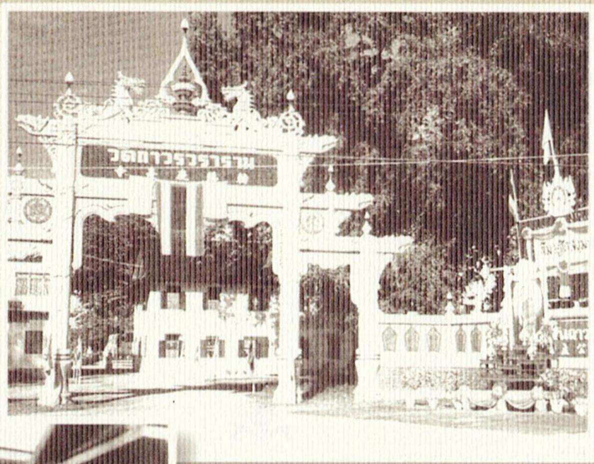
ขอพระกุศลและพระบารมีธรรมสัมมาปฏิบัติที่ได้ทรงปฏิบัติบำเพ็ญมาทั้งปวง จงอำนวยให้ทรงมีพระสุขพลานามัยสมบูรณ์ ทรงเจริญพระชันษายั่งยืนนาน ทรงสถิตเป็นประทีปธรรมแก่ปวงพุทธบริษัทตลอดไป

ทุน ๒๑ เมษายน

สารบัญ

พระประวัติ

สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

วัดถาวรวราราม
หรือเรียกสั้นๆ ว่าวัดญวน
อยู่ติดกับวัดเทวสังฆารามหรือวัดเหนือ

ภาพหมู่ร่วมกับเพื่อนสามเณร
และน้องชายทั้งสองคน
ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ
(ในรูปยืนตรงกลาง)

ถนนบริเวณหน้าบ้านเดิม
ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ
(บ้านของพระองค์อยู่ด้านขวามือ)

พระชาติภูมิ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เป็นชาวจังหวัดกาญจนบุรี มีพระนามเดิมว่า เจริญ คชวัตร ประสูติเมื่อวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ เวลาประมาณ ๐๔.๐๐ น. เศษ ตรงกับวันศุกร์ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีฉลู ณ ตำบลบ้านเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี พระชนกชื่อ นายน้อย คชวัตร พระชนนีชื่อ นางกิมน้อย คชวัตร

บรรพชนของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มีประวัติความเป็นมาน่าสนใจ เพราะมาจาก ๔ ทิศทาง กล่าวคือ พระชนกมีเชื้อสายมาจากกรุงเก่าทางหนึ่ง จากปักษ์ใต้ทางหนึ่ง ส่วนพระชนนีมีเชื้อสายมาจากญวนทางหนึ่ง จากจีนทางหนึ่ง

นายน้อย คชวัตร เป็นบุตรนายเล็กและนางแดงอิ่ม เป็นหลานปู่หลานย่าของหลวงพิพิธภักดีและนางจีน หลวงพิพิธภักดี

นั้นเป็นชาวกรุงเก่าเข้ามารับราชการในกรุงเทพฯ ได้ออกไปเป็นผู้ช่วยราชการอยู่ที่เมืองไชยาคราวหนึ่ง และเป็นผู้หนึ่งที่พระบาท-สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ไปคุมเชลยศึกที่เมืองพระตะบองคราวหนึ่ง หลวงพิพิธภักดีได้ภรรยาเป็นชาวไชยา ๒ คน ชื่อทับคนหนึ่ง ชื่อนุ่นคนหนึ่ง และได้ภรรยาเป็นชาวพุมเรียงอีกคนหนึ่งชื่อแต้ม ต่อมาเมื่อครั้งพวกแขกยกเข้าตีเมืองตรัง เมืองสงขลา ของไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๑ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัด ซึ่งต่อมาได้เป็นที่ สมเด็จเจ้าพระยา-บรมมหาพิชัยญาติ ในรัชกาลที่ ๔) เป็นแม่ทัพยกออกไปปราบปราม หลวงพิพิธภักดีได้ไปในราชการทัพครั้งนั้นด้วย และไปได้ภรรยาอีกคนหนึ่งชื่อจีน ซึ่งเป็นธิดาของพระปลัดเมืองตะกั่วทุ่ง (สน) เป็นหลานสาวของพระตะกั่วทุ่ง หรือพระยาโลหภูมิพิสัย (ขุนดำ ชาวเมืองนครศรีธรรมราช) ต่อมา หลวงพิพิธภักดีได้พาภรรยาชื่อจีนมาตั้งครอบครัวอยู่ในกรุงเทพฯ และได้รับภรรยาเดิมชื่อแต้มจากพุมเรียง มาอยู่ด้วย (ส่วนภรรยาอีก ๒ คนได้ถึงแก่กรรมไปก่อน)

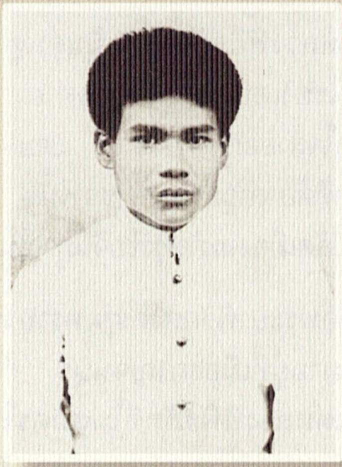
เวลานั้น พี่ชายของหลวงพิพิธภักดี คือพระยาพิชัยสงคราม เป็นเจ้าเมืองศรีสวัสดิ์ กาญจนบุรี และมีอาชื่อพระยาประสิทธิ-สงคราม (ขำ) เป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรี ต่อมา หลวงพิพิธภักดีลาออกจากราชการและได้พาภรรยาทั้ง ๒ คนมาตั้งครอบครัวอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี

กล่าวกันว่าหลวงพิพิธภักดีนั้นเป็นคนดุ เมื่อเป็นผู้ช่วยราชการอยู่ที่เมืองไชยาเคยเฆี่ยนนักโทษตาย เป็นเหตุให้หลวงพิพิธภักดีเกิดสลดใจลาออกจากราชการ แต่บางคนเล่าว่า เหตุที่ทำให้หลวงพิพิธภักดีต้องลาออกจากราชการนั้น ก็เพราะเกิดความเรื่องที่ได้ธิดาพระปลัดเมืองตะกั่วทุ่งชื่อจีนมาเป็นภรรยานั่นเอง

เมื่อพี่ชายคือพระยาพิชัยสงครามทราบว่าหลวงพิพิธภักดีอพยพครอบครัวมาอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี ก็ได้ชักชวนให้เข้ารับราชการอีก แต่หลวงพิพิธภักดีไม่สมัครใจ และได้ทำนาเลี้ยงชีพต่อมา

นายน้อย คชวัตร ได้เรียนหนังสือตลอดจนได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ๒ พรรษา อยู่ในสำนักของพระครูสิงคบุรคณาจารย์ (สุด) เจ้าอาวาสวัดเทวสังฆาราม (วัดเหนือ) ซึ่งเป็นวัดใกล้บ้าน พระครูสิงคบุรคณาจารย์นั้น เป็นบุตรคนเล็กของหลวงพิพิธภักดีกับนางจีน เป็นอาคนเล็กของนายน้อย เมื่อลาสิกขาแล้ว นายน้อยได้เข้ารับราชการเป็นเสมียนสังกัดกระทรวงมหาดไทยที่เมืองกาญจนบุรี และได้แต่งงานกับนางกิมน้อยในเวลาต่อมา

นางกิมน้อยมาจากบรรพชนสายญวนและจีน บรรพชนสายญวนนั้นได้อพยพเข้ามาเมืองไทยในสมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อครั้งเจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ ต้นตระกูล สิงหเสนี) ยกทัพไปปราบจลาจลเมืองญวน ได้ครอบครัวญวนส่งเข้ามาถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พวกญวนที่นับถือพระพุทธศาสนาไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่กาญจนบุรี

นายน้อย คชวัตร
พระชนก

เมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๓๗๒ เพื่อทำหน้าที่รักษาป้อมเมือง ส่วนพวกญวนที่นับถือศาสนาคริสต์ให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่กับพวกญวนเข้ารีตที่สามเสนในกรุงเทพฯ บรรพชนสายญวนของนางกิมน้อยเป็นพวกญวนที่เรียกว่า “ญวนครัว”

ส่วนบรรพชนสายจีนนั้น ได้โดยสารสำเภามาจากเมืองจีนและได้ไปตั้งถิ่นฐานทำการค้าอยู่ที่กาญจนบุรี

นางกิมน้อยเป็นบุตรีนายทองคำ (สายญวน) กับนางเฮงเล็ก แซ่ตัน (สายจีน) เกิดที่ตำบลบ้านเหนือ อำเภอเมือง กาญจนบุรี เมื่อแต่งงานกับนายน้อยแล้วได้ใช้ชื่อว่าแดงแก้ว แต่ต่อมาก็กลับไปใช้ชื่อเดิม คือกิมน้อย หรือน้อย ตลอดมา

นางกิมน้อย คชวัตร
พระชนนี

นายน้อย คชวัตร เริ่มรับราชการในตำแหน่งเสมียน แล้วเลื่อนขึ้นเป็นผู้รั้งปลัดขวา แต่ต้องออกจากราชการเสียคราวหนึ่งเพราะป่วยหนัก หลังจากหายป่วยแล้วจึงกลับเข้ารับราชการใหม่เป็นปลัดขวาอำเภอวังขนาย กาญจนบุรี ต่อมาได้ย้ายไปเป็นปลัดอำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม เกิดป่วยเป็นโรคเนื้อร้ายงอก จึงกลับมารักษาตัวที่บ้านกาญจนบุรี และได้ถึงแก่กรรมเมื่อมีอายุเพียง ๓๘ ปี ได้ทิ้งบุตรน้อยๆ ให้ภรรยาเลี้ยงดู ๓ คน คือ

๑. เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ คชวัตร)

๒. นายจำเนียร คชวัตร (ถึงแก่กรรมแล้ว)

๓. นายสมุทร คชวัตร (ถึงแก่กรรมแล้ว)

ป้ากิมเฮง ผู้อุปการะเลี้ยงดู
เมื่อครั้งเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังทรงพระเยาว์

สำหรับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้น ป้ากิมเฮงหรือป้าเฮงผู้เป็นพี่สาวของนางกิมน้อยได้ขอมาเลี้ยงตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ และทรงอยู่ในความเลี้ยงดูของป้าเฮงมาตลอด จนกระทั่งทรงบรรพชาเป็นสามเณร ป้าเฮงได้เลี้ยงดูเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ด้วยความทะนุถนอมเอาใจเป็นอย่างยิ่ง จนพากันเป็นห่วงว่าจะทำให้เสียเด็กเพราะเลี้ยงแบบตามใจเกินไป

ชีวิตเยาว์วัยของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นับว่าเป็นสุขและอบอุ่น เพราะมีป้าคอยดูแลเอาใจใส่อย่างทะนุถนอม ส่วนที่นับว่าเป็นทุกข์ของชีวิตในวัยนี้ก็คือ ความเจ็บป่วยออดแอดของร่างกายในเยาว์วัย เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเจ็บป่วยออดแอดอยู่เสมอจนคราวหนึ่งทรงป่วยหนัก ถึงกับญาติๆ พากันคิดว่าคงจะไม่รอด

และบนว่าถ้าหายป่วยจะให้บวชแก้บน เรื่องนี้นับเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงบรรพชาเป็นสามเณรในเวลาต่อมา

พระนิสัยของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เมื่อเยาว์วัยนั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นบุพพนิมิตหรือเป็นสิ่งแสดงถึงวิถีชีวิตในอนาคตของพระองค์ได้อย่างหนึ่ง กล่าวคือ เมื่อทรงพระเยาว์ พระนิสัยที่ทรงแสดงออกอยู่เสมอ ได้แก่ การชอบเล่นเป็นพระ หรือเล่นเกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น เล่นสร้างถ้ำก่อเจดีย์ เล่นทอดผ้าป่าทอดกฐิน เล่นทิ้งกระจาด แม้ของเล่นก็ชอบทำของเล่นที่เกี่ยวกับพระ เช่น ทำคัมภีร์เทศน์เล็กๆ ตาลปัตรเล็กๆ (คือพัดยศเล็กๆ)

พระนิสัยที่แปลกอีกอย่างหนึ่งของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เมื่อเยาว์วัยคือ ทรงชอบเล่นเทียน เนื่องจากป้าต้องออกไปทำงานตั้งแต่ยังไม่สว่าง เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงต้องพลอยตื่นแต่ดึกตามป้าด้วย แล้วไม่ยอมนอนต่อ ป้าจึงต้องหาของให้เล่น คือหาเทียนไว้ให้จุดเล่น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็จะจุดเทียนเล่นและนั่งดูเทียนเล่นอยู่คนเดียวจนสว่าง

พระนิสัยในทางไม่ดีก็ทรงมีบ้างเช่นเดียวกับเด็กทั่วไป ดังที่ทรงเคยเล่าว่า เมื่อเยาว์วัยก็ทรงชอบเลี้ยงปลากัด ชนไก่ และบางครั้งก็ทรงหัดดื่มสุรา ดื่มกระแช่ไปตามเพื่อน แต่พระนิสัยในทางนี้มีไม่มากถึงกับจะทำให้กลายเป็นเด็กเกเร

เมื่อพระชนมายุได้ ๘ ขวบ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงเริ่มเข้าโรงเรียน คือโรงเรียนประชาบาล วัดเทวสังฆาราม ซึ่งใช้ศาลาวัดเป็นโรงเรียนจนจบชั้นประถม ๓ เท่ากับจบชั้นประถมศึกษาในครั้งนั้น หากจะเรียนต่อชั้นมัธยมจะต้องย้ายไปเรียนที่โรงเรียนมัธยมวัดไชยชุมพลชนะสงคราม (วัดใต้) ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำจังหวัด สุดท้าย ทรงตัดสินพระทัยเรียนต่อชั้นประถม ๔ ซึ่งจะเปิดสอนต่อไปที่โรงเรียนวัดเทวสังฆารามนั้นแล้วก็จะเปิดชั้นประถม ๕ ต่อไปด้วย (เทียบเท่า ม.๑ และ ม.๒ แต่ไม่มีเรียนภาษาอังกฤษ) ในระหว่างเป็นนักเรียนทรงสมัครเป็นอนุกาชาดและลูกเสือ ทรงสอบได้เป็นลูกเสือเอก ทรงจบการศึกษาชั้นประถม ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ พระชนมายุ ๑๒ พรรษา

หลังจากจบชั้นประถม ๕ แล้ว ทรงรู้สึกว่ามาถึงทางตัน ไม่รู้ว่าจะเรียนอะไรต่อ และไม่รู้ว่าจะไปเรียนที่ไหน เพราะขาดผู้นำครอบครัวที่จะเป็นผู้ช่วยคิดช่วยแนะนำตัดสินใจ ทรงเล่าว่าเมื่อเยาว์วัย ทรงมีพระอัธยาศัยค่อนข้างขลาดกลัวต่อคนแปลกหน้า และค่อนข้างจะเป็นคนติดป้าที่อยู่ใกล้ชิดกันมาแต่ทรงพระเยาว์ โดยไม่เคยแยกจากกันเลย จึงทำให้พระองค์ไม่กล้าตัดสินพระทัยไปเรียนต่อที่อื่น

บรรพชาอุปสมบท

ในปีรุ่งขึ้นคือ พ.ศ. ๒๔๖๙ น้าชาย ๒ คนจะบวชเป็นพระภิกษุที่วัดเทวสังฆาราม พระชนนีและป้าจึงชักชวนเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ซึ่งขณะนั้นพระชนมายุย่าง ๑๔ พรรษา ให้บวชเป็นสามเณรแก้บนที่ค้างมาหลายปีแล้วให้เสร็จเสียที เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงตกลงพระทัยบวชเป็นสามเณรที่วัดเทวสังฆารามในปีนั้น โดยพระครูอดุลยสมณกิจ (ดี พุทฺธโชติ) เจ้าอาวาสวัดเทวสังฆาราม ซึ่งเรียกกันว่า "หลวงพ่อวัดเหนือ" เป็นพระอุปัชฌาย์ (สุดท้ายได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นเทพที่ พระเทพมงคลรังษี) พระครูนิวิฐสมาจาร (เหรียญ สุวณฺณโชติ) เจ้าอาวาสวัดศรีอุปลาราม ซึ่งเรียกกันว่า "หลวงพ่อวัดหนองบัว" เป็นพระอาจารย์ให้สรณะและศีล

ก่อนที่จะทรงบรรพชาเป็นสามเณรนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไม่เคยอยู่วัดมาก่อน เพียงแต่ไปเรียนหนังสือที่วัด จึงไม่ทรง

คุ้นเคยกับพระรูปใดในวัด แม้หลวงพ่อวัดเหนือผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ของพระองค์ก็ไม่ทรงคุ้นเคยมาก่อน ความรู้ความสนใจเกี่ยวกับเรื่องวัดก็ไม่เคยมีมาก่อนเช่นกัน นอกจากการไปวัดในงานเทศกาล การไปทำบุญที่วัดกับป้าและเป็นเพื่อนป้าไปฟังเทศน์เวลากลางคืนในเทศกาลเข้าพรรษา ซึ่งที่วัดเหนือมีเทศน์ทุกคืนตลอดพรรษา ทรงเล่าว่า ถ้าพระเทศน์เรื่องชาดก ก็รู้สึกฟังสนุก เมื่อถึงเวลาเทศน์ก็มักจะเร่งป้าให้รีบไปฟัง แต่ถ้าพระเทศน์ธรรมะก็ทรงรู้สึกว่าไม่รู้เรื่อง และเร่งป้าให้กลับบ้าน กล่าวได้ว่า เจ้าพระ-คุณสมเด็จฯ เมื่อทรงพระเยาว์นั้นแทบจะไม่เคยห่างจากอกของป้าเลย ยกเว้นการไปแรมคืนในเวลาเป็นลูกเสือบ้างเท่านั้น ในคืนวันสุดท้ายก่อนที่จะทรงบรรพชาเป็นสามเณรนั้น ป้าพูดว่า *"คืนนี้เป็นคืนสุดท้ายที่จะอยู่ด้วยกัน"* ซึ่งก็เป็นความจริง เพราะหลังจากทรงบรรพชาเป็นสามเณรแล้ว ก็ไม่ทรงมีโอกาสกลับไปอยู่ในอ้อมอกของป้าอีกเลย จนกระทั่งป้าเฮงถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗

กล่าวได้ว่า ชีวิตพรหมจรรย์ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้นเริ่มต้นจากการบวชแก้บน เมื่อทรงบรรพชาแล้ว ก็ทรงอยู่ในความปกครองของหลวงพ่อวัดเหนือและทรงเริ่มคุ้นเคยกับหลวงพ่อมากขึ้นเป็นลำดับ

พรรษาแรกแห่งชีวิตพรหมจรรย์ ณ วัดเทวสังฆาราม เจ้า-พระคุณสมเด็จฯ ยังไม่ได้เล่าเรียนอะไร มีแต่ท่องสามเณรสิกขา (คือข้อพึงปฏิบัติสำหรับสามเณร) และท่องบททำวัตรสวดมนต์เท่านั้น ส่วนกิจวัตรก็คือการปฏิบัติรับใช้หลวงพ่อผู้เป็นพระ-อุปัชฌาย์ มีสิ่งหนึ่งที่หลวงพ่อสอนในระหว่างที่ทำอุปัชฌายวัตร

พระครูอดุลยสมณกิจ (ดี พุทฺธโชติ)
พระอุปัชฌาย์

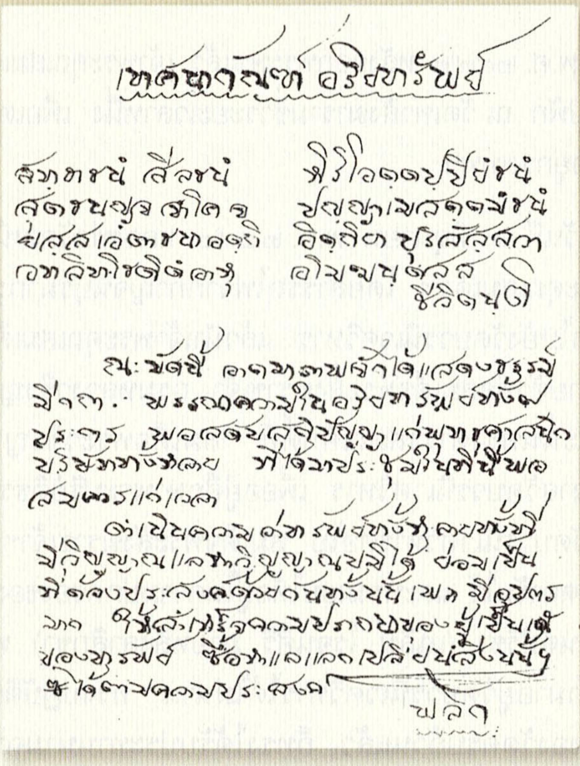
พระครูนิวิฐสมาจาร
(เหรียญ สุวณฺณโชติ)
พระอาจารย์ให้สรณะและศีล

วัดเหวสังฆาราม จังหวัดกาญจนบุรี

(คือการปฏิบัติรับใช้พระอุปัชฌาย์) ก็คือ การต่อเทศน์ แบบที่เรียกกันว่า ต่อหนังสือค่ำ อันเป็นวิธีการเรียนการสอนอย่างหนึ่งในสมัยโบราณ กล่าวคือ เมื่อเข้าไปทำอุปัชฌายวัตรในตอนค่ำ มีการบีบนวดเป็นต้น หลวงพ่อก็จะอ่านเทศน์ให้ฟังคืนละตอน แล้วท่องจำตามคำอ่านของท่าน ทำต่อเนื่องกันไปทุกคืนจนจำได้ทั้งกัณฑ์ กัณฑ์เทศน์ที่หลวงพ่อต่อให้คือ เรื่องอริยทรัพย์ ๗ ประการ เมื่อทรงจำได้คล่องแล้ว หลวงพ่อก็ให้ขึ้นเทศน์ปากเปล่าให้ญาติโยมฟังในโบสถ์คืนวันพระวันหนึ่งในพรรษานั้น หลังจากเทศน์ให้ญาติโยมฟังแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังทรงบันทึกเทศน์กัณฑ์นี้ไว้ในสมุดบันทึกส่วนพระองค์ด้วย

ครั้นออกพรรษาแล้วก็ยังเพลินอยู่ในชีวิตพรหมจรรย์ หลวงพ่อจึงชักชวนให้ไปเรียนภาษาบาลี คือเรียนพระปริยัติธรรมที่วัดเสนหา ในจังหวัดนครปฐม หลวงพ่อบอกว่า *“เพื่อว่าต่อไปจะได้กลับมาสอนที่วัดเทวสังฆาราม และจะสร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรมเตรียมไว้ให้”* เมื่อสามเณรและญาติโยมยินยอม หลวงพ่อจึงได้พาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไปฝากไว้กับพระครูสังวรวินัย (อาจ) เจ้าอาวาสวัดเสนหา เมื่อวันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๐ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงได้เริ่มเรียนบาลีไวยากรณ์ที่วัดเสนหาในพรรษาศกนั้น โดยมีพระเปรียญจากวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพฯ ไปเป็นอาจารย์สอน เมื่อออกพรรษาแล้ว อาจารย์สอนภาษาบาลีที่วัดเสนหาเห็นแววของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ว่าจะเจริญก้าวหน้าในทางการศึกษาต่อไป จึงชักชวนให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไปอยู่วัดมกุฏกษัตริยาราม เพื่อจักได้เล่าเรียนได้สูงๆ ยิ่งขึ้นไป และ

เทศนาคุณค่า อริยทรัพย์

สัทธาธนํ สีลธนํ หิริโอตตปปิยํธนํ
สุตธนญจ จาโค จ ปญญาเวสตตมํธนํ
ยสสเอเตธนาอตถิ อิตถิยา ปุริสสสวา
อทลิทโทติตํอาหุ อโมฆนตสส
ชีวิตนติ

ณ. บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงธรรม มีกถา. พรรณนาความในอริยทรัพย์ทั้ง ๗ ประการ พอสมควรแก่ปัญญา แก่พุทธศาสนิกบริษัททั้งหลาย ที่ได้มาประชุมในที่นี้พอสมควรแก่เวลา

ต่อเป็นความว่า ทรัพย์ทั้ง[illegible] มีวิญญาณและหาวิญญาณบมิได้ ย่อมเป็นที่ต้องประสงค์ด้วยกันทั้งนั้น เพราะ มีอุปการะมาก ให้สำเร็จความปรารถนาของผู้เป็นเจ้าของทรัพย์ ซื้อหาและแลกเปลี่ยนสิ่งนั้นๆ ได้ตามความประสงค์

ฯลฯ

บันทึกลายพระหัตถ์เจ้าพระคุณสมเด็จฯ

อาจารย์ท่านนั้นก็ได้ติดต่อทางวัดมกุฏกษัตริยารามไว้ให้เรียบร้อยแล้วด้วย แต่เมื่อเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นำเรื่องนี้ไปปรึกษาหลวงพ่อที่วัดเหนือ หลวงพ่อไม่เห็นด้วย เพราะหลวงพ่อคิดไว้ว่าจะพาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไปฝากไว้ที่วัดบวรนิเวศวิหารอยู่แล้ว จึงเป็นอันยกเลิกที่จะไปอยู่วัดมกุฏกษัตริยาราม เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงอยู่จำพรรษาเรียนบาลีต่อไปที่วัดเสนหาอีก ๑ พรรษา

พ.ศ. ๒๔๗๒ หลังออกพรรษาแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้กลับไปพัก ณ วัดเทวสังฆารามชั่วระยะเวลาหนึ่ง เพื่อเตรียมตัวเข้าไปอยู่กรุงเทพฯ

วันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๒ หลวงพ่อวัดเหนือได้พาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ โดยสารรถไฟจากกาญจนบุรีมากรุงเทพฯ แล้วพาไปยังวัดบวรนิเวศวิหาร แล้วนำเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขึ้นเฝ้าถวายตัวต่อสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ซึ่งขณะนั้นทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร เพื่ออยู่ศึกษาพระปริยัติธรรม ในสำนักวัดบวรนิเวศวิหารต่อไป สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ได้ทรงพระเมตตารับไว้ และทรงมอบให้อยู่ในความปกครองของพระครูพุทธมนต์ปรีชา (เฉลิม โรจนศิริ ภายหลังลาสิกขา) หลังจากทรงเข้ามาอยู่วัดบวรนิเวศวิหารได้ไม่นาน ทรงปฏิบัติตามกฎกติกาของวัดครบถ้วนแล้ว ก็ทรงได้รับประทานนามฉายาจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ว่า **"สุวฑฺฒโน"** ซึ่งมีความหมายว่า **"ผู้เจริญดี"**

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงบันทึกเล่าเหตุการณ์เกี่ยวกับการเข้ามาอยู่วัดบวรนิเวศวิหารของพระองค์ไว้อย่างน่าสนใจยิ่ง บันทึกของพระองค์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า พระองค์ประสบความสำเร็จในช่วงต้นของชีวิตพรหมจรรย์และการศึกษา ก็เพราะทรงได้พระอาจารย์และผู้ปกครองที่ดี พระอาจารย์ของพระองค์ในช่วงนี้ก็คือพระครูพุทธมนต์ปรีชา (เฉลิม) ส่วนผู้ปกครอง

ของพระองค์ในช่วงนี้ก็คือ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ดังที่ทรงกล่าวถึงท่านทั้งสองไว้ว่า

พระครูพุทธมนต์ปรีชาเป็นผู้มีกิริยาวาจาอ่อนหวาน ใจแข็ง รู้จักกาละเทศะ รู้จักการควรไม่ควร มีเชาวน์ไวไหวพริบ มีคารวะต่อผู้ใหญ่ ไม่ตีตัวเสมอแม้กับผู้ใหญ่ที่คุ้นเคยเป็นกันเอง รู้จักพูดให้ผู้ใหญ่เชื่อ เมื่อถึงคราวต้องเป็นหัวหน้าจัดการงาน วางตนเป็นผู้ใหญ่เต็มที่สมแก่ฐานะ มีความสามารถในการจัดการงานให้สำเร็จ ฉลาดในการปฏิสันถาร ในการทำงาน จะไม่ปล่อยให้ศิษย์ทำในสิ่งที่ไม่แน่ใจว่าศิษย์จะทำได้ดี เพื่อป้องกันความเสียหายที่อาจจะเกิดขึ้นกับศิษย์ของตน แนะนำสั่งสอนศิษย์ให้รู้จักวางตัวให้พอเหมาะ ยกย่องศิษย์ให้เป็นที่ปรากฏในหมู่เพื่อนฝูง กล่าวโดยสรุปก็คือ เป็นผู้มีน้ำใจและมีสัปปุริสธรรม ควรเฮาเป็นแบบอย่างในทางดีได้

ส่วนสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ นั้น ทรงมีพระเมตตาต่อภิกษุสามเณรทั่วไป โดยเฉพาะสามเณรที่มาจากบ้านนอก ดูจะมีพระเมตตาเป็นพิเศษ สามเณรทุกรูปจะต้องถูกจัดเวรอยู่ปฏิบัติถวายงานสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ สับเปลี่ยนกันไปทุกวัน สมเด็จ-พระสังฆราชเจ้าฯ ทรงมีวิธีที่จะฝึกสอนสามเณรให้มีความรู้ความฉลาดในเรื่องต่างๆ ด้วยพระเมตตาเสมอ เช่น ทรงฝึกให้สามเณรอ่านหนังสือพิมพ์ หากสามเณรรูปใดอ่านไม่คล่องหรือไม่ถูก ก็จะทรงอ่านให้ฟังเสียเอง ทรงฝึกให้สามเณรหัดคิด หัดสังเกต และหัดทำสิ่งต่างๆ ที่จะเป็นการฝึกความเฉลียวฉลาด หากสามเณรทำผิดหรือทำไม่ถูก พระองค์ก็จะทรงทำให้ดูเป็นตัวอย่าง เจ้า-พระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงถูกฝึกในลักษณะดังกล่าวนี้อยู่บ่อยๆ เช่น ทรงเล่าว่า ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ รับสั่งให้เอากระดาษทำลองข้างในขวด แต่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไม่เข้าพระทัยเอากระดาษไปรองก้นขวด พอทอดพระเนตรเห็นเข้าก็รับสั่งว่า *"เณรนี่ก็โง่เหมือนกัน"* แล้วก็ทรงทำให้ดู

จากการแนะนำสั่งสอนและการปฏิบัติพระองค์และปฏิบัติตนให้เห็นเป็นตัวอย่างของพระอาจารย์ทั้งสองท่านดังกล่าวแล้ว ทำให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ รู้จักคิดรู้จักสังเกตและจดจำเอามาเป็นเยี่ยงอย่างในการพัฒนาพระองค์เอง

การศึกษา

ในปีแรกที่เข้ามาอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงสอบได้นักธรรมชั้นตรี

พ.ศ. ๒๔๗๓ ทรงสอบได้นักธรรมชั้นโท และเปรียญธรรม ๓ ประโยค พระองค์ทรงบันทึกเกี่ยวกับความรู้สึกเมื่อทรงสอบเปรียญธรรม ๓ ประโยคได้ว่า *"ไม่มีปีใดที่ให้ความสุขกายสุขใจมากเท่ากับคราวที่สอบ ป.ธ. ๓ ได้"*

พ.ศ. ๒๔๗๔ ทรงตั้งใจเรียนประโยค ๔ ด้วยความมุ่งหวังอย่างสูง พร้อมทั้งทรงเตรียมประโยคเก็ง หรือว่าเก็งข้อสอบที่คาดว่าน่าจะออกไว้ด้วยความมั่นใจ เมื่อถึงคราวสอบกลับปรากฏว่า ข้อสอบไม่ได้ออกประโยคเก็งหรือประโยคยากๆ ที่ทรงเตรียมไว้ แต่กลับออกประโยคง่ายๆ ที่ไม่ได้สนใจเตรียม แต่ก็ทรงรู้สึกว่าข้อสอบง่ายมาก ทำไปด้วยความมั่นพระทัย แต่ผลสอบปรากฏ

ว่าพระองค์สอบตกประโยค ๔ ได้ทรงบันทึกถึงความรู้สึกเมื่อทรงสอบตกคราวนั้นไว้ว่า ทรงรู้สึกเสียใจและท้อแท้ใจมาก ถึงกับทรงคิดว่าพระองค์คงจะหมดวาสนาในทางพระศาสนาเสียแล้ว เพราะมานะพยายามและตั้งใจขนาดนี้ยังสอบตก แต่หลังจากทรงคิดทบทวนและไตร่ตรองดูว่าทำไมพระองค์จึงสอบตก ก็ทรงได้พบความจริงด้วยพระองค์เองว่า การสอบตกนั้นเป็นผลของความประมาทโดยแท้ กล่าวคือ

ประการแรก ทรงพบว่าพระองค์ทรงหยิ่งทะนงในความรู้ของตนเองมากเกินไปจนทำให้เห็นไปว่าทำอย่างไรก็สอบได้แน่ เมื่อถึงเวลาสอบจึงทำข้อสอบด้วยความหละหลวม ไม่พิจารณาให้รอบคอบ ด้วยสำคัญผิดว่าตนรู้ดีแล้วจึงทำข้อสอบผิดพลาดมากถึงกับได้คะแนนศูนย์

ประการที่สอง ทรงพบว่าพระองค์ทรงอยู่ในความประมาทที่ไม่ดูตำรับตำราให้ทั่วถึง มุ่งดูแต่เฉพาะที่เห็นว่ายากและคาดคะเนหรือเก็งว่าจะออกเป็นข้อสอบเท่านั้น เมื่อข้อสอบออกไม่ตรงตามที่เก็งไว้ จึงทำข้อสอบผิดพลาดโดยไม่รู้ตัวว่าทำผิด

ประการที่สาม ทำให้ทรงเห็นว่า การเรียนแบบสนใจเรียนหรือสนใจดูเฉพาะที่เก็งว่าจะออกสอบเท่านั้น ไม่ใช่วิธีการเรียนที่ถูกต้อง เพราะไม่ทำให้เกิดความรู้อย่างแท้จริง และเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระองค์สอบตก

พ.ศ. ๒๔๗๕ ทรงเรียนซ้ำประโยค ๔ อีกครั้ง และทรงเตรียมสอบนักธรรมชั้นเอกด้วย และในปีนี้ทรงเลิกวิธีการเรียน

แบบเก็งข้อสอบ แต่ทรงเรียนแบบสม่ำเสมอและทั่วถึง ผลการสอบปรากฏว่าสอบได้ทั้งนักธรรมชั้นเอกและเปรียญธรรม ๔ ประโยค

กล่าวได้ว่า ชีวิตในปฐมวัยของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้นดำเนินไปด้วยความราบรื่นประสบความสำเร็จ โดยมีปัจจัยแวดล้อมเป็นตัวเสริมที่สำคัญ คือ ผู้ปกครอง และครูอาจารย์ที่ดี ที่คอยให้คำแนะนำและชักนำไปในทางที่ดี ประกอบกับในส่วนพระองค์เองก็ทรงมีพื้นอัธยาศัยที่ดี คือมีพระอัธยาศัยโน้มเอียงไปในทางพระศาสนาเป็นทุนอยู่แล้ว การชี้นำของผู้ปกครองและผู้ที่เกี่ยวข้องจึงช่วยส่งให้พระองค์ดำเนินไปในทิศทางที่ถูกต้องตรงตามพื้นเพของพระอัธยาศัย เป็นเหตุให้พระองค์ประสบความสำเร็จในชีวิตปฐมวัย

สรุปได้ว่า ชีวิตในปฐมวัยของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในฐานะที่ทรงดำเนินชีวิตในเพศพรหมจรรย์นั้นประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี ปัจจัยสำคัญที่ทำให้พระองค์ประสบความสำเร็จในวัยนี้มีทั้งปัจจัยภายนอกคือบุคคลแวดล้อม และปัจจัยภายในคือพระอัธยาศัยและคุณสมบัติส่วนพระองค์เองประกอบกัน

พ.ศ. ๒๔๗๖ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงมีพระชนมายุครบอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ทรงกลับไปอุปสมบท ณ วัดเทวสังฆาราม กาญจนบุรี สำนักเดิมของพระองค์เมื่อครั้งทรงบรรพชาเป็นสามเณร ทั้งนี้ก็เพื่ออยู่ช่วยสอนพระปริยัติธรรมสนองพระคุณของหลวงพ่อวัดเหนือ ตามคำที่หลวงพ่อเคยพูดไว้เมื่อก่อนที่จะนำพระองค์มาฝากให้อยู่เรียนภาษาบาลีที่วัดเสนหาเป็นครั้งแรกว่า เพื่อจะได้

กลับมาสอนที่วัดเทวสังฆาราม แล้วจะสร้างโรงเรียนเตรียมไว้ให้ และก็ปรากฏว่าหลวงพ่อได้ทำอย่างที่ท่านพูดไว้จริงๆ คือท่านได้สร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรมขึ้นหลังหนึ่ง ชื่อว่า โรงเรียนเทวานุกูล เป็นตึกคอนกรีต ๒ ชั้น เตรียมไว้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๓

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ณ วัดเทวสังฆาราม เมื่อวันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๖ โดยพระครูอดุลยสมณกิจ (หลวงพ่อวัดเหนือ) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูนิวิฐสมาจาร (หลวงพ่อวัดหนองบัว) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระปลัดหรุง เจ้าอาวาสวัดทุ่งสมอ เป็นพระอนุสาวนาจารย์ เมื่อทรงอุปสมบทแล้วได้อยู่จำพรรษา ณ วัดเทวสังฆารามนั้น เพื่อช่วยหลวงพ่อสอนพระปริยัติธรรมตามความมุ่งหมายของท่าน ๑ พรรษา

ครั้นออกพรรษาแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้กลับมาอยู่วัดบวรนิเวศวิหารตามเดิม และได้ทรงทำญัตติกรรมคืออุปสมบทซ้ำเป็นธรรมยุตที่วัดบวรนิเวศวิหารอีกครั้งหนึ่ง เมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๖ ศกเดียวกัน (สมัยนั้น ขึ้น พ.ศ. ใหม่เดือนเมษายน ฉะนั้น เดือนมิถุนายนจึงเป็นต้นปี เดือนกุมภาพันธ์เป็นปลายปี) โดยสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ พระรัตนธัชมุนี (จู อิสฺสรญาโณ) ต่อมาได้รับสมณศักดิ์ที่ พระเทพเมธี เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ทั้งนี้เพื่อทรงศึกษาพระปริยัติธรรมต่อไป และในปี พ.ศ. ๒๔๗๖ นี้ ทรงสอบได้เปรียญธรรม ๕ ประโยค

เมื่อทรงเป็นที่ พระโศภนคณาภรณ์

แม้จะกลับมาอยู่วัดบวรนิเวศวิหารแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ยังทรงเวียนไปมาช่วยสอนพระปริยัติธรรมที่วัดเทวสังฆาราม กาญจนบุรี สนองพระคุณหลวงพ่อวัดเหนือต่อเนื่องกันมาอีก ๒ ปี ส่วนการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระองค์ก็เจริญก้าวหน้าไปตามลำดับ กล่าวคือ

พ.ศ. ๒๔๗๗ ทรงสอบได้เปรียญธรรม ๖ ประโยค
พ.ศ. ๒๔๗๘ ทรงสอบได้เปรียญธรรม ๗ ประโยค
พ.ศ. ๒๔๘๑ ทรงสอบได้เปรียญธรรม ๘ ประโยค
พ.ศ. ๒๔๘๔ ทรงสอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นผู้ใคร่ในการศึกษา หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือทรงมีพระอัธยาศัยใฝ่รู้ โดยเฉพาะในด้านภาษา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้มีนักบวชฮินดูท่านหนึ่งเข้ามาศึกษาและส่งเสริมความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างประเทศไทยกับอินเดีย นักบวช ท่านนี้คือ **สวามี สัตยานันทปุรี** ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านศาสนาและปรัชญาของอินเดีย รวมทั้งเชี่ยวชาญทางภาษาสันสกฤตและภาษาอังกฤษด้วย ท่านสวามีได้ตั้งธรรมาศรมขึ้น ณ ตึกหอสมุดมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งตั้งอยู่ที่ถนนพระสุเมรุ หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร มีการออกนิตยสารชื่อ เสียงตะวันออก ซึ่งมีทั้งภาคภาษาอังกฤษและภาคภาษาไทย มีการจัดสนทนาธรรมทุกวันอาทิตย์ รวมทั้งมีการสอนภาษาสันสกฤตและภาษาอังกฤษแก่ภิกษุสามเณรและผู้สนใจด้วย กล่าวได้ว่า สำนักธรรมาศรมของสวามี สัตยานันทปุรี ดังกล่าว ได้เป็นศูนย์กลางสำหรับการสังสรรค์เสวนาของหมู่นักปราชญ์ราชบัณฑิตของไทยในครั้งนั้น ท่านสวามีได้พำนักอยู่ในประเทศไทยราว ๑๐ ปี กระทั่งเสียชีวิตในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ เนื่องจากเครื่องบินตก ขณะมีอายุได้เพียง ๔๐ ปี อาจกล่าวได้ว่า สวามีสัตยานันทปุรี ได้เป็นผู้ก่อให้เกิดความตื่นตัวในการศึกษาปรัชญาและศาสนาขึ้นในหมู่ผู้รู้ของไทย พร้อมทั้งได้ประพันธ์หนังสือเกี่ยวกับปรัชญาและศาสนาตะวันออกเป็นภาษาไทยไว้หลายเล่ม

ในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๗-๗๘ นั้นเอง เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ซึ่งทรงเป็นพระเปรียญ ๖-๗ ประโยค พร้อมทั้งพระเปรียญหนุ่มอื่นๆ อีกหลายรูป ได้เรียนภาษาสันสกฤตและภาษาอังกฤษกับสวามี สัตยานันทปุรี แต่การเรียนของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไม่ค่อยสะดวกนัก เพราะทรงมีภาระต้องเป็นครูสอนนักธรรมบ้าง สอนบาลีบ้าง ในสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร จึงทรงเรียนได้เฉพาะวันที่มีเวลาว่างเท่านั้น ทรงเรียนรู้ราว ๒ ปีก็ต้องเลิกไป เพราะทรงมีภารกิจด้านต่างๆ มากขึ้น แต่การเรียนกับสวามีสัตยานันทปุรี ได้เป็นพื้นฐานให้พระองค์ทรงศึกษาด้วยพระองค์เองต่อไป วิธีการเรียนภาษาอังกฤษด้วยพระองค์เองก็คือ การอ่านหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษ ฟังวิทยุภาคภาษาอังกฤษของบีบีซี และอ่านหนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาภาษาอังกฤษ โดยเฉพาะหนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนานั้น หากมีข้อความใดสำคัญหรือทรงประทับใจ ก็จะทรงจดจำไว้สำหรับเป็นแบบอย่างหรือนำมาใช้ในเวลาต้องการ ด้วยวิธีการทรงศึกษาด้วยพระองค์เองอย่างต่อเนื่องนี้เอง ทำให้พระองค์สามารถใช้ประโยชน์จากภาษาอังกฤษได้ดี ทั้งการพูด การอ่าน และการเขียน ความรู้ภาษาอังกฤษนับว่ามีประโยชน์ต่อการปฏิบัติภารกิจของพระองค์ในเวลาต่อมาเป็นอย่างมาก

ต่อมา เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังสนพระทัยศึกษาภาษาเยอรมันและภาษาฝรั่งเศส โดยทรงศึกษากับครูไทยที่ทรงรู้จักมักคุ้นกัน โดยครูได้มาสอนที่กุฏิในเวลาค่ำบ้าง กลางคืนบ้าง วันละชั่วโมงสองชั่วโมง สุดแต่จะสะดวก ทรงเรียนต่อเนื่องมา

นานพอควร จนทรงสามารถอ่านเขียนได้พอสมควร แต่ในที่สุดก็เลิกราไปเพราะเวลาไม่อำนวยทั้งฝ่ายผู้สอนและฝ่ายผู้เรียน

และในระยะใกล้กันนี้ มีผู้รู้ภาษาจีนมาอุปสมบทเป็นพระนวกะ (พระใหม่) อยู่ในความปกครองของพระองค์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงถือโอกาสเรียนภาษาจีนกับท่านผู้นั้นด้วย แม้พระนวกะนั้นลาสิกขาไปแล้ว ก็ยังมาสอนภาษาจีนถวาย แต่ครูภาษาจีนได้ถึงแก่กรรมในเวลาต่อมาไม่นาน การเรียนภาษาจีนจึงเป็นอันยุติ เมื่อทรงเล่าถึงการเรียนภาษาจีนของพระองค์ ก็ทรงเล่าอย่างขบขันว่า เรียนจนครูตายเลยต้องเลิก

นอกจากความสนพระทัยในการเรียนภาษาต่างๆ แล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังใฝ่พระทัยในการแสวงหาความรู้อยู่เสมอ วิธีการแสวงหาความรู้ของพระองค์ก็คือการอ่านหนังสือ ทรงอ่านทั้งหนังสือภาษาไทยและหนังสือภาษาอังกฤษ และมิได้ทรงจำกัดการอ่านเฉพาะหนังสือทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่รวมทั้งหนังสือที่เป็นความรู้ทั่วๆ ไปด้วย

ชีวิตในมัชฌิมวัยของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้น กล่าวได้ว่าเป็นช่วงเวลาของการเรียนและการแสวงหาความรู้

งานทางคณะสงฆ์

ภาระหน้าที่หรือการทำงานทางคณะสงฆ์นั้นก็ทรงเริ่มด้วยการเป็นครูสอนพระปริยัติธรรม ทั้งแผนกธรรมหรือนักธรรมและแผนกบาลี ตั้งแต่ทรงสอบได้เป็นเปรียญธรรม ๕ ประโยค และหลังจากสอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยคแล้วก็เริ่มมีภาระหน้าที่ทางการคณะสงฆ์ด้านต่างๆ มากขึ้นตามลำดับ กล่าวคือ

พ.ศ. ๒๔๘๔ เป็นสมาชิกสังฆสภาโดยตำแหน่ง ในฐานะเป็นพระเปรียญ ๙ ประโยค ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔

เป็นผู้อำนวยการศึกษาสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร มีหน้าที่จัดการศึกษาของภิกษุสามเณรทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลี

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (ประทับนั่งเก้าอี้)
พระพรหมมุนี (ผิน สุวโจ) และเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะเป็นที่ พระโศภนคณาภรณ์
ในการประสาทปริญญาบัตรศาสนศาสตรบัณฑิต รุ่นที่ ๑
(แถวยืน แถวที่ ๒ องค์ที่ ๑ จากซ้าย)

พ.ศ. ๒๔๘๘ เป็นพระวินัยธรชั้นอุทธรณ์

เป็นกรรมการสภาการศึกษาของมหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทยแห่งแรกซึ่งตั้งขึ้นในศกนั้น (ปัจจุบันเรียกว่า มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย) และเป็นอาจารย์บรรยายวิชาพระสูตรหรือพระสุตตันตปิฎกในมหาวิทยาลัยดังกล่าวด้วย

พ.ศ. ๒๔๘๙ เป็นเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ขณะทรงดำรงพระสมณศักดิ์ที่ สมเด็จ-พระวชิรญาณวงศ์ สมเด็จพระสังฆราช

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า
กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

การเป็นเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ นั้น นับเป็นช่วงเวลาที่สำคัญในชีวิตมัชฌิมวัยของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เพราะเป็นช่วงเวลาที่ได้ทรงเรียนรู้งานด้านต่างๆ ทั้งงานคณะสงฆ์ งานวิชาการ และงานสั่งสอนเผยแผ่ รวมทั้งการปฏิบัติฝ่ายวิปัสสนาธุระหรือการปฏิบัติสมาธิกรรมฐานด้วย

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงยึดถือพระปฏิปทาของสมเด็จ-พระสังฆราชเจ้าฯ เป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติพระองค์มาโดยตลอด เช่น ทรงสำรวมเคร่งครัดในพระธรรมวินัย ทรงมักน้อยสันโดษ ทรงเอาพระทัยใส่ในการศึกษาวิจัยธรรมและปฏิบัติสมาธิกรรมฐานอย่างต่อเนื่องเป็นกิจวัตร ทรงปฏิบัติพระองค์แบบพระกรรมฐานในเมือง ทรงเล่าว่า เป็นธรรมเนียมที่ถือปฏิบัติกันมาในคณะธรรมยุตว่าภิกษุสามเณรพึงปฏิบัติสมาธิกรรมฐานเพื่อเป็นเครื่องรักษาใจ หรือเพื่อให้ใจมีงานที่ถูกต้องได้คิดได้ทำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระผู้เป็นเถระหรือเป็นผู้ปกครองของหมู่คณะ พึงถือเป็นกิจที่จะต้องปฏิบัติไม่ว่าจะอยู่ในป่าหรือในเมือง เพื่อเป็นแบบอย่างแก่ภิกษุสามเณรที่อยู่ในปกครอง

ในขณะเดียวกัน สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ก็ทรงพระเมตตาและยกย่องให้เกียรติแก่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ มาโดยตลอด เสมือนทรงเห็นแววของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ว่าจะทรงเจริญก้าวหน้าในทางพระศาสนา และจะทรงเป็นหลักเป็นประธานของวัดและคณะสงฆ์สืบไปภายหน้า ดังจะเห็นได้ว่า สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ทรงเลือกหรือทรงมอบหมายให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ปฏิบัติหน้าที่ในโอกาสสำคัญๆ อยู่เสมอ

สมณศักดิ์

พ.ศ. ๒๔๙๐ พระชนมายุได้ ๓๔ พรรษา เจ้าพระคุณ-สมเด็จฯ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่ **พระโศภนคณาภรณ์** (มีความหมายว่าผู้เป็นอาภรณ์หรือเครื่องประดับของหมู่คณะอันงาม) ซึ่งเป็นราชทินนามที่ตั้งขึ้นใหม่สำหรับพระราชทานแก่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นรูปแรก

พ.ศ. ๒๔๙๕ พระชนมายุได้ ๓๙ พรรษา ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราช ในราชทินนามเดิม

พ.ศ. ๒๔๙๘ พระชนมายุได้ ๔๒ พรรษา ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ในราชทินนามเดิม

พ.ศ. ๒๔๙๙ พระชนมายุได้ ๔๓ พรรษา ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นธรรม ในราชทินนามที่ **พระธรรมวราภรณ์** (มีความหมายว่า ผู้มีธรรมเป็นอาภรณ์คือ

เครื่องประดับอันประเสริฐ) ซึ่งเป็นราชทินนามที่ตั้งขึ้นใหม่สำหรับพระราชทานแก่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นรูปแรกเช่นกัน

พ.ศ. ๒๕๐๔ พระชนมายุได้ ๔๘ พรรษา ได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นราชาคณะชั้นเจ้าคณะรอง (คือรองเจ้าคณะใหญ่หรือรองสมเด็จพระราชาคณะ) ที่ **พระสาสนโสภณ** (มีความหมายว่า ผู้งามในพระศาสนา หรือผู้ยังพระศาสนาให้งาม)

พ.ศ. ๒๕๑๕ พระชนมายุได้ ๕๙ พรรษา ได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะที่ **สมเด็จพระญาณสังวร** (มีความหมายว่า ผู้สำรวมในญาณคือความรู้) ซึ่งเป็นราชทินนามที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ทรงโปรดให้ตั้งขึ้นใหม่ สำหรับพระราชทานสถาปนาพระญาณสังวร (สุก) พระราชาคณะฝ่ายวิปัสสนา เป็นสมเด็จพระราชาคณะเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๙ **ตำแหน่งสมเด็จพระราชาคณะที่ สมเด็จพระญาณสังวร จึงเป็นตำแหน่งพิเศษที่โปรดพระราชทานสถาปนาแก่พระเถระผู้ทรงคุณทางวิปัสสนาธุระเท่านั้น** ฉะนั้น นับแต่สมเด็จพระญาณสังวร (สุก) ได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๓ แล้ว ตำแหน่งที่สมเด็จพระญาณสังวร ก็ไม่ทรงโปรดพระราชทานสถาปนาแก่พระเถระรูปใดอีกเลย กระทั่ง พ.ศ. ๒๕๑๕ นับเป็นเวลา ๑๕๒ ปี **พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน จึงทรงโปรดให้สถาปนาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในตำแหน่งที่ สมเด็จพระญาณสังวร เป็นรูปที่ ๒ อันเป็นการแสดง ให้เป็นที่ปรากฏว่า เจ้าพระคุณสมเด็จฯ**

ทรงเป็นพระเถระผู้ทรงคุณทางวิปัสสนาธุระ ที่สมควรแก่ราชทินนามตำแหน่งนี้

พ.ศ ๒๕๓๒ พระชนมายุได้ ๗๕ พรรษา ได้รับพระราชทานสถาปนาขึ้นเป็น **สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก** ในราชทินนามเดิมคือ **สมเด็จพระญาณสังวร** แทนราชทินนามสำหรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชที่ถือเป็นประเพณีปฏิบัติกันมาคือ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ ทั้งนี้ ก็เพื่อให้พระเกียรติคุณทางวิปัสสนาธุระของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังเป็นที่ปรากฏอยู่สืบไป แม้เมื่อทรงได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระ-สังฆราชแล้ว

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชพระองค์แรกที่มิได้ทรงเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ แต่ทรงได้รับพระราชทานสถาปนาในราชทินนามพิเศษ ต่างไปจากสมเด็จพระสังฆราชพระองค์อื่นๆ ที่ล้วนได้รับพระราชทานสถาปนาในราชทินนามสำหรับตำแหน่งคือ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ ทุกพระองค์ (สำหรับสมเด็จพระสังฆราชที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์นั้น ทรงมีพระนามเฉพาะๆ แต่ละพระองค์ไป)

ประกาศพระบรมราชโองการใหญ่ สถาปนาสมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

พระสุพรรณบัฏ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

(รอยสีขาว คือ แป้งกระแจะที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงเจิม)

สมเด็จพระญาณสังวร บรมนริศรธรรมนีติภิบาล

อริยวงศาคตญาณวิมล สกลมหาสังฆปริณายก

ตรีปิฎกปริยัติธาดา วิสุทธจริยาธิสมบัติ

สุวัฑฒนภิธานสงฆวิสุต ปาวจนุตตมพิสาร

สุขุมธรรมวิธานธำรง วชิรญาณวงศวิวัฒ

พุทธบริษัทคารวสถาน วิจิตรปฏิภาณพัฒนคุณ

วิบุลสีลาจารวัตรสุนทร บวรธรรมบพิตร

สรรพคณิศรมหาปธานาธิบดี คามวาสี อรัณยวาสี

สมเด็จพระสังฆราช เสด็จสถิต

ณ วัดบวรนิเวศราชวรวิหาร พระอารามหลวง

ทรงเจริญพระชนมายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ

คุณสารสิริสวัสดิ์ จิรัฏฐิติ วิรุฬหิไพบูลย์

ในพระพุทธศาสนาเทอญ

พระราชาคณะปลัดซ้าย ๑ พระครูวิสุทธิธรรมภาณ ๑ พระครู[illegible] ๑
พระครูประสาธพุทธปริต พระครูพระปริตร ๑ พระครูประสิทธิพุทธมนต์
พระครูพระปริตร ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูธรรมธร ๑ พระครู
สังฆ์ญูประกาศ พระครูคู่สวด ๑ พระครูสรภาณวิเศษ พระครูคู่สวด ๑
พระครูนิเทศธรรมจักร ๑ พระครูพิทักษ์ธุรกิจ ๑ พระครูสังฆ์ลิขิตจักร ๑
พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑

ขอให้พระคุณ[illegible] มีความสุขสิริสวัสดิ์สถาพร
ในพระบวรพุทธศาสนา[illegible]

ประกาศ [illegible] ๒๓ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๓๒
เป็นปีที่ ๔๔ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ
พลเอก
นายกรัฐมนตรี

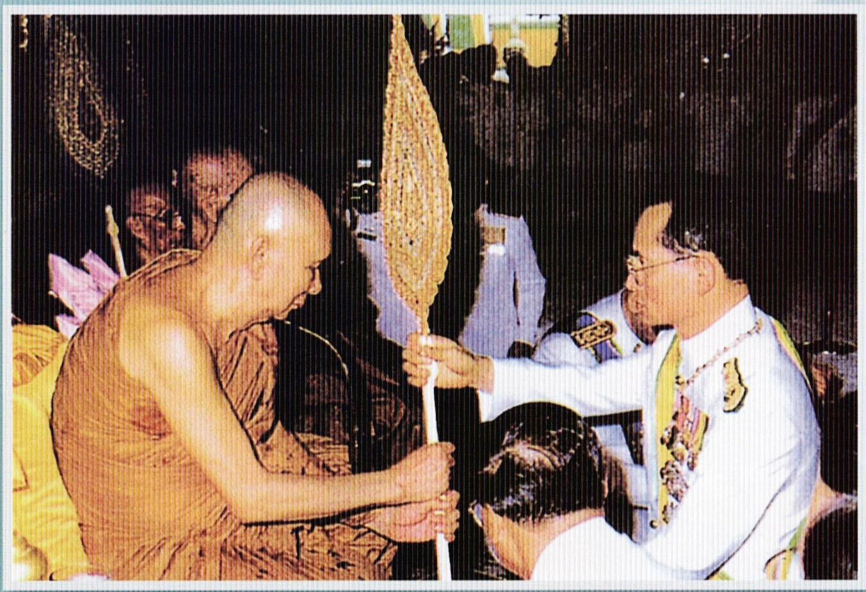
ใบกำกับพระสุพรรณบัฏ

พระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

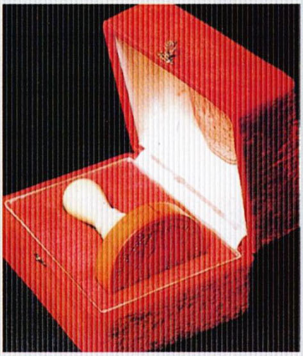

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ
ถวายน้ำพระมหาสังข์ทักษิณาวัฏ
แด่สมเด็จพระสังฆราช

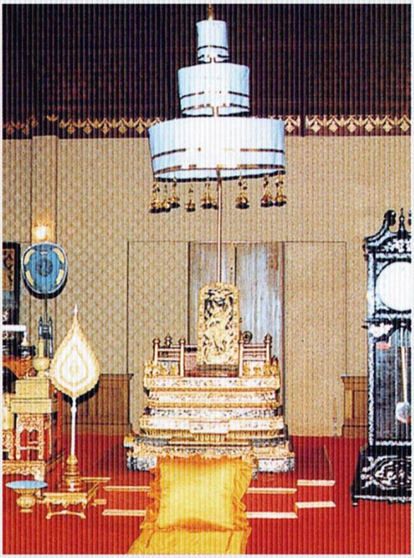

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ถวายพัดยศ
แด่สมเด็จพระสังฆราช

เครื่องสมณศักดิ์(บางส่วน)

พระตราตำแหน่ง

พระแท่นเศวตฉัตร ๓ ชั้น

บาตรพร้อมด้วยฝาและเชิงบาตรถมปัด

ไตรแพร

สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช
สกลมหาสังฆปริณายก สมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๑๙ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์
ภายในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร ๓ ตุลาคม ๒๕๔๐

พระศาสนกิจ

ชีวิตในมัชฌิมวัยของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้น เป็นช่วงชีวิตแห่งการทำงานและสร้างผลงาน ซึ่งอาจประมวลพระศาสนกิจกล่าวได้เป็นด้านๆ คือ ด้านการศึกษา ด้านการปกครอง ด้านการสั่งสอนเผยแผ่ ด้านการก่อสร้างปฏิสังขรณ์ และด้านการสาธารณสงเคราะห์ ดังนี้คือ

ด้านการศึกษา

พระศาสนกิจในด้านการศึกษาของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้น มีทั้งหน้าที่ในส่วนของวัดและหน้าที่ในส่วนของคณะสงฆ์

หน้าที่ทางการศึกษาที่เป็นส่วนของวัด เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงเริ่มทำหน้าที่นี้มาตั้งแต่ทรงเป็นพระเปรียญ คือ เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมทั้งแผนกนักธรรมและแผนกบาลี เป็น

ผู้อำนวยการศึกษาสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร ดังกล่าวแล้วในตอนต้น

เมื่อทรงดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร นับแต่ พ.ศ. ๒๕๐๔ เป็นต้นมา ก็ทรงมีภาระหน้าที่เพิ่มขึ้น คือ การอบรมสั่งสอนภิกษุสามเณรในฐานะทรงเป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์ และทรงอบรมสั่งสอนอุบาสกอุบาสิกาในฐานะที่ทรงเป็นเจ้าอาวาสหรืออธิบดีแห่งพระอาราม

การอบรมสั่งสอนภิกษุสามเณรในฐานะที่ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์นั้น เป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบกันมาในวัดบวร-นิเวศวิหารแต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อยังทรงผนวชอยู่และทรงเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร กล่าวคือ พระอุปัชฌาย์อาจารย์มีหน้าที่ต้องอบรมสั่งสอนศิษย์ของตน (ที่เรียกว่า สัทธิวิหาริก อันเตวาสิก) ให้มีความรู้ความเข้าใจในพระธรรมวินัยทั้งในด้านปริยัติและด้านปฏิบัติ ในด้านปริยัติคืออบรมสั่งสอนให้มีความรู้ความเข้าใจในพระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา ในด้านปฏิบัติ คือแนะนำและฝึกหัดให้รู้จักปฏิบัติสมาธิกรรมฐานเพื่อรักษาและขัดเกลาจิตใจจากกิเลส

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงดำเนินตามปฏิปทาที่พระบูรพาจารย์รัชกาลที่ ๔ ทรงวางรากฐานไว้ โดยทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ให้ภิกษุสามเณรที่อุปสมบท ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ที่เป็นสัทธิวิหาริกจำนวน ๗,๙๐๗ รูป ส่วนอันเตวาสิกที่เป็นสามเณรจำนวน ๘,๒๕๖ รูป

ในยุคที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นเจ้าอาวาส ก็ได้ทรงปฏิบัติหน้าที่นี้ต่อเนื่องมาโดยตลอด กล่าวคือ ในช่วงเข้าพรรษา ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีภิกษุสามเณรบวชใหม่จำนวนมาก เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงให้การอบรมสั่งสอนภิกษุสามเณรใหม่ในเวลา ๑๓.๐๐ น. เป็นประจำทุกวัน วันละประมาณ ๑ ชั่วโมง นับเป็นการให้การศึกษาด้านปริยัติ ในวันพระและวันหลังวันพระทรงให้การอบรมเรื่องการฝึกปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน ในเวลา ๑๙.๐๐ น. ทรงบรรยายธรรมที่เป็นการให้แนวปฏิบัติสมาธิกรรมฐานพอสมควรแก่เวลาแล้ว ทรงนำฝึกนั่งปฏิบัติสมาธิกรรมฐานคราวละประมาณ ๑๕-๒๐ นาที นับเป็นการให้การศึกษาด้านปฏิบัติ

สำหรับการอบรมสั่งสอนเรื่องการฝึกปฏิบัติสมาธิกรรมฐานนั้น มีสอนตลอดทั้งปีไม่ได้จำกัดเฉพาะในพรรษาเท่านั้น และเปิดโอกาสให้อุบาสกอุบาสิกาผู้สนใจทั่วไปเข้าร่วมฟังและร่วมฝึกปฏิบัติด้วย จึงมีผู้เข้ารับการอบรมทั้งภิกษุสามเณรและอุบาสกอุบาสิกาแต่ละครั้งจำนวนเป็นร้อย โดยเฉพาะในช่วงเข้าพรรษา

การปฏิบัติภารกิจที่นับว่าเป็นการให้การศึกษาพระพุทธศาสนาแก่คนทั่วไปอีกอย่างหนึ่งก็คือ การเทศน์ในพระอุโบสถ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงปฏิบัติเป็นกิจวัตรคือการเทศน์ในพระอุโบสถ ทุกวันพระขึ้น/แรม ๑๕ ค่ำ คือเดือนละ ๒ ครั้ง ในการเทศน์ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ แต่ละครั้งนั้น ทรงมีการเตรียมเป็นอย่างดี ซึ่งวิธีการดังกล่าวนี้ก็ทรงได้แบบอย่างมาจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ผู้ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ของพระองค์

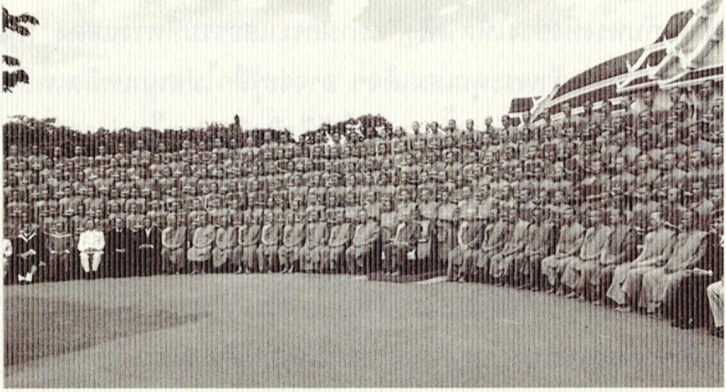
เจ้าพระคุณสมเด็จฯ
สดับพระปาติโมกข์ร่วมกับ
พระสงฆ์วัดบวรนิเวศวิหาร

กล่าวคือ ก่อนวันที่จะทรงเทศน์ ทรงพิจารณาเลือกหัวข้อธรรม จากพระไตรปิฎกว่าจะทรงเทศน์เรื่องอะไร แล้วทรงจดบันทึก หัวข้อธรรมหรือพุทธภาษิตบทนั้นมาทบทวนจนขึ้นใจ หลังทำวัตร สวดมนต์ก่อนที่จะเข้าจำวัดในคืนวันนั้น ก็จะทรงนำเอาหัวข้อ ธรรมที่ทรงเตรียมไว้นั้นมาไตร่ตรอง ว่าธรรมแต่ละข้อมีความหมาย ว่าอย่างไร มีกระบวนธรรมอย่างไร มีความเกี่ยวโยงกันอย่างไร จนเข้าใจแจ่มแจ้งในพระทัยตั้งแต่ต้นจนจบ เท่ากับทรงลองเทศน์ ให้พระองค์เองฟังก่อน แล้วจึงทรงนำไปเทศน์ให้คนอื่นฟังต่อไป เพราะฉะนั้น การเทศน์หรือการแสดงธรรมของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ แต่ละครั้งจึงมีความแจ่มแจ้งชัดเจน มีความกระชับทั้งในภาษา และเนื้อความ คนที่เคยฟังเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เทศน์ มักกล่าว ตรงกันว่า **เจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้นพูดเหมือนเขียน และเนื่องจาก เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเทศน์จากความคิด ลีลาการเทศน์ของ**

พระองค์ จึงต่างจากพระเถระอื่นๆ คือ พูดช้าๆ เป็นวรรคเป็นตอน เหมือนกับทรงทิ้งช่วงให้คนฟังคิดตามกระแสธรรมที่ทรงแสดง คนที่ฟังเทศน์ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ อาจจะรู้สึกไม่สนุกเพลิดเพลิน แต่รู้สึกว่าได้คิด พร้อมทั้งอาจจะได้ฟังสิ่งที่แปลกใหม่จากที่เคยฟังมา

หน้าที่ทางการศึกษาที่เป็นส่วนของคณะสงฆ์นั้น เจ้า-พระคุณสมเด็จฯ ก็ได้เริ่มมีส่วนร่วมและรับภาระหน้าที่ต่างๆ มาตั้งแต่ยังเป็นพระเปรียญ ดังกล่าวมาในตอนต้น กล่าวคือ

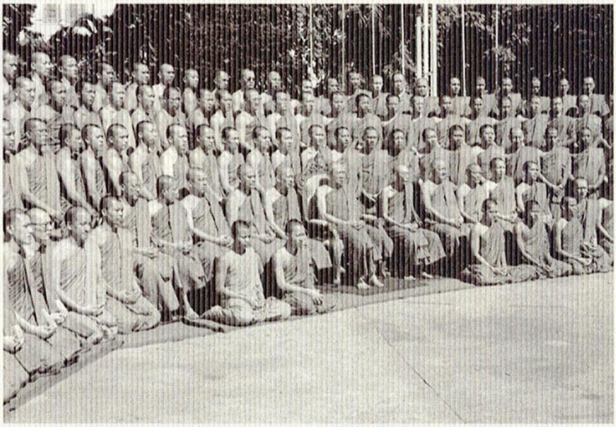
พ.ศ. ๒๔๘๘ คณะธรรมยุต โดยสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ขณะทรงดำรงพระสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ สมเด็จพระสังฆราช เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต และนายกกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้ตั้งมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งแรกในประเทศไทยขึ้น เรียกว่า **"สภาการศึกษาของมหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย"** (ปัจจุบันเรียกว่า มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย) เมื่อวันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ซึ่งขณะนั้นยังเป็นพระเปรียญ เป็นผู้มีส่วนร่วมในการดำเนินการก่อตั้งด้วยรูปหนึ่ง ร่วมกับพระเถระธรรมยุตอื่นๆ อีกหลายรูป และทรงได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยชุดแรกด้วย มีหน้าที่กำกับดูแลการจัดการศึกษาของมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งนี้ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย และต่อมาก็ได้ทรงเป็นอาจารย์บรรยายวิชาพระสูตรหรือพระสุตตันตปิฎกด้วย

ฉายพระรูปร่วมกับผู้สำเร็จการศึกษา
จากมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๔๓

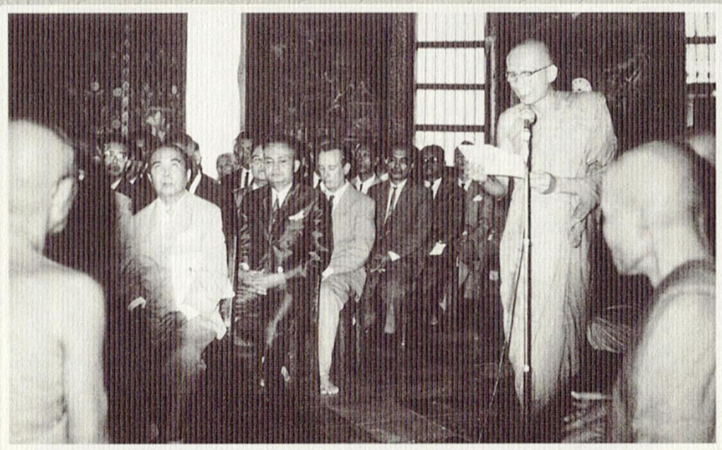
พ.ศ. ๒๕๐๔ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ทรงเป็นประธานกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย และทรงเป็นผู้อำนวยการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งเป็นองค์กรเพื่อส่งเสริมพระพุทธศาสนาทั้งในด้านการศึกษาและการเผยแผ่

พ.ศ. ๒๕๐๙ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ทรงเป็นประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ซึ่งกรมการศาสนาจัดตั้งขึ้นโดยความเห็นชอบของมหาเถรสมาคมในความอุปถัมภ์ของรัฐบาล เป็นสถาบันฝึกอบรมวิชาการชั้นสูงสำหรับพระสงฆ์ที่จะออกไปปฏิบัติหน้าที่เป็นพระธรรมทูตเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศ

ฉายพระรูปร่วมกับพระภิกษุสามเณร วัดบวรนิเวศวิหาร
พรรษกาล ๒๕๓๗

ในระหว่างที่ทรงเป็นประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเห็นความสำคัญของการจัดการศึกษาชั้นสูงให้แก่พระสงฆ์ เพราะจะเป็นประโยชน์ต่อการสั่งสอนและเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งในประเทศและต่างประเทศ จึงได้ทรงเสนอแนวพระดำริต่อคณะกรรมการอำนวยการฯ และผู้ที่เกี่ยวข้อง ให้มีการจัดการศึกษาระดับปริญญาโทขึ้นในมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง คือ **มหามกุฏราชวิทยาลัย ในวัดบวรนิเวศวิหาร และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในวัดมหาธาตุ** โดยบรรจุหลักสูตรพระธรรมทูตไปต่างประเทศไว้เป็นส่วนหนึ่งของปริญญาโทดังกล่าวนั้นด้วย พระดำริดังกล่าวได้รับการพิจารณาจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องเป็นอย่างดีและได้มีการร่างโครงการศึกษาขั้นปริญญาโทของคณะสงฆ์ขึ้น แต่โครงการ

ทรงกล่าวรายงานในพิธีเปิดการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศรุ่นแรก
ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร พ.ศ.๒๕๐๙

ดังกล่าวก็หยุดชะงักไปเพราะความไม่พร้อมในหลายๆ ด้านของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง กระทั่งอีก ๒๐ ปีต่อมา พระดำริของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ดังกล่าวนั้นจึงได้รับการสานต่อโดยมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งได้เปิดหลักสูตรปริญญาโทสำหรับพระสงฆ์ขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐

และในระหว่างที่ทรงเป็นประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศเช่นกัน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงเสนอมหาเถรสมาคมให้รับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง คือมหามกุฏราชวิทยาลัยและมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นการศึกษาของคณะสงฆ์ เพราะในช่วงเวลาที่ผ่านมา มหาวิทยาลัย

สงฆ์ทั้งสองแห่งมีสถานะเสมือนสถาบันการศึกษาที่ดำเนินการโดยเอกชน โดยคณะสงฆ์ไม่ได้รับรอง ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งเป็นอันมาก ผลจากข้อเสนอของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ดังกล่าว มหาเถรสมาคมจึงได้พิจารณาและให้การรับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง **"เป็นการศึกษาของคณะสงฆ์"** เมื่อวันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ และได้มีการตั้งสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ขึ้นในศกเดียวกัน เพื่อเป็นศูนย์กลางสำหรับส่งเสริมควบคุมนโยบายการศึกษาทั้งปวงในฝ่ายสังฆมณฑล และสำหรับประสานงานระบบการศึกษาทุกสาขาของคณะสงฆ์

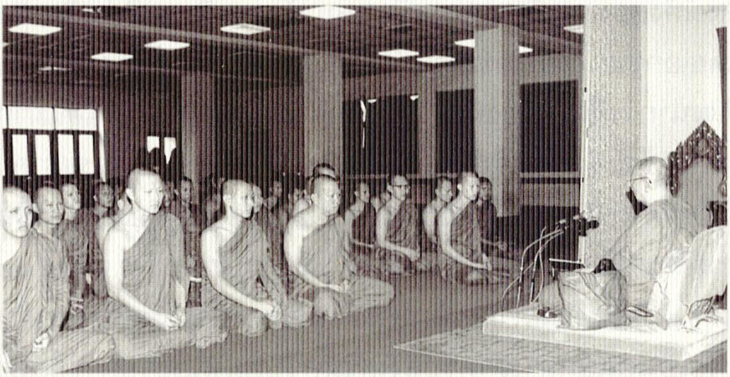
พ.ศ. ๒๕๑๒ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ทรงเป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิโครงการจัดตั้งโรงเรียนพระสังฆาธิการส่วนกลาง

พ.ศ. ๒๕๑๕ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร ทรงเป็นประธานกรรมการบริหารงานของสภาการศึกษาของคณะสงฆ์

เป็นรองประธานกรรมการและผู้อำนวยการโรงเรียนพระสังฆาธิการคณะธรรมยุต

พ.ศ. ๒๕๑๖ ทรงเป็นประธานอนุกรรมการพิจารณาปรับปรุงหลักสูตรศาสนศึกษาของคณะสงฆ์

พ.ศ. ๒๕๑๘ ทรงเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนครูปริยัติธรรมคณะธรรมยุต

ทรงสอนพระนวกะ (พระใหม่) วัดบวรนิเวศวิหาร ในระหว่างพรรษกาล

พ.ศ. ๒๕๓๑-๒๕๕๔ ทรงเป็นนายกสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย (ปัจจุบันเรียกว่า นายกสภามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย)

ทรงเป็นนายกกรรมการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์

ในฐานะนายกกรรมการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้ทรงอำนวยการให้เกิดผลงานอันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาพระพุทธศาสนาขึ้นหลายอย่าง กล่าวคือ

(๑) โปรดให้มีการแปลตำรานักธรรมชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก ซึ่งเป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานของคณะสงฆ์ไทย เป็นภาษาอังกฤษ ทั้งนี้ เพื่อเป็นอุปกรณ์ในการศึกษาพระพุทธศาสนาของภิกษุสามเณรชาวต่างประเทศที่เข้ามาบวชศึกษาอยู่ในประเทศไทย

ตลอดถึงเป็นการเอื้อประโยชน์ต่อชาวต่างประเทศทั่วไปที่สนใจศึกษาพระพุทธศาสนาด้วย ทั้งเป็นการเผยแพร่ผลงานของบูรพาจารย์ที่เป็นนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาของไทยให้เป็นที่แพร่หลายไปยังนานาประเทศด้วย

(๒) โปรดให้มีการแปลพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถาเป็นภาษาไทย การแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย ได้มีการแปลมาแต่ครั้งรัชกาลที่ ๘ ในสมัยสมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทโว) วัดสุทัศนเทพวราราม และได้จัดพิมพ์ขึ้นครั้งแรกคราวงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ พ.ศ. ๒๕๐๐ แต่พระไตรปิฎกแปลครั้งนั้นยังไม่มีการแปลอรรถกถาซึ่งเป็นคำอธิบายพระไตร-ปิฎกควบคู่กันไปด้วย ในครั้งนี้ จึงโปรดให้แปลคัมภีร์อรรถกถาซึ่งเป็นคัมภีร์คู่กับพระไตรปิฎก และพิมพ์คู่กับพระไตรปิฎกด้วย ฉะนั้น พระไตรปิฎกแปลฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัยจึงแปลกกว่าพระไตรปิฎกฉบับที่เคยแปลมาแต่ก่อน **เพราะมีอรรถกถา (คำอธิบาย) พิมพ์ควบคู่กันไปด้วย พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัยดังกล่าวนี้ จึงมีจำนวนถึง ๙๑ เล่ม (พระไตรปิฎก ๔๕ เล่ม รวมกับอรรถกถาด้วย เป็น ๙๑ เล่ม)** การที่ได้แปลคัมภีร์อรรถกถาออกเป็นภาษาไทยด้วยนั้น นับเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาพระไตรปิฎกเป็นอย่างมาก เพราะเนื้อหาและเรื่องราวบางอย่างของพระพุทธศาสนาที่ไม่มีปรากฏในพระไตรปิฎกนั้น มักมีปรากฏอยู่ในคัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์ทั้งสองจึงเป็นคัมภีร์สำคัญคัมภีร์หลักของพระพุทธศาสนา การแปลคัมภีร์สำคัญทั้งสองเป็นภาษาไทยจึงเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก

พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลฉบับดังกล่าว มหามกุฏ-ราชวิทยาลัยได้จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสครบ ๒๐๐ ปีแห่งพระ-ราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ เป็นครั้งแรก

(๓) โปรดให้มีแผนกหนังสือพระพุทธศาสนาภาษาต่างประเทศขึ้นในมหามกุฏราชวิทยาลัย สำหรับเป็นศูนย์ตำรับตำราและหนังสือทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการอำนวยความสะดวกแก่ผู้สนใจที่จะศึกษาพระพุทธศาสนาในภาษาต่างประเทศ ทั้งที่เป็นชาวไทยและชาวต่างประเทศ

กล่าวได้ว่า **เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นพระมหาเถระที่ทรงมีวิสัยทัศน์ทางการศึกษา พร้อมทั้งทรงสนับสนุนการพัฒนาด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ ทั้งทางปริยัติและทางปฏิบัติมาอย่างต่อเนื่อง**

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ สดับพระปาติโมกข์ร่วมกับ
พระสงฆ์วัดบวรนิเวศวิหาร พ.ศ.๒๕๕๑

นอกจากการศึกษาของภิกษุสามเณรหรือการศึกษาของคณะสงฆ์แล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังมีส่วนในการสร้างสรรค์วิชาการในสถาบันการศึกษาของบ้านเมืองอีกด้วย กล่าวคือ พ.ศ. ๒๕๑๔ ทรงได้รับอาราธนาจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ให้ทรงเป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย ร่วมกับ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช โดยทรงบรรยายเรื่อง *พระพุทธศาสนากับสังคมไทย* เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงทรงเป็นพระเถระรูปแรกที่ได้รับอาราธนาให้เป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในสถาบันอุดมศึกษาของรัฐ ซึ่งในขณะนั้นการเรียนการสอนวิชาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัยยังไม่เป็นที่แพร่หลาย

พ.ศ. ๒๕๑๙ ทรงได้รับอาราธนาจากคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ให้เป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชาสมถะและวิปัสสนาแก่นิสิตภาควิชาปรัชญาและศาสนา ซึ่งเป็นวิชาบังคับสำหรับนิสิตชั้นปีที่ ๔ วัตถุประสงค์สำคัญของวิชานี้ คือมุ่งให้นิสิตได้เรียนรู้พระพุทธศาสนาทั้งภาคปริยัติ (ภาคทฤษฎี) และภาคปฏิบัติ โดยมุ่งเน้นให้นิสิตได้รับการฝึกปฏิบัติสมาธิ อันจะเป็นผลดีต่อการปลูกฝังจริยธรรมคุณธรรม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จึงเป็นมหาวิทยาลัยแรกที่บรรจุวิชาสมาธิและวิปัสสนา (ปัจจุบันเรียกว่าวิชาการฝึกสมาธิตามแนวพุทธศาสนา) ไว้ในหลักสูตรการศึกษา รวมทั้งวิชาทางพระพุทธศาสนาอื่นๆ อีกหลายรายวิชา เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงเป็นพระมหาเถระรูปแรกที่เป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชาสมถะและวิปัสสนาในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ซึ่งทรงสอนต่อเนื่องมาเป็นเวลาหลายปี จึงมีพระเถระรูปอื่นมาสอนแทน

เมื่อทรงเป็นสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การปกครอง
ขณะทรงเป็นพระราชาคณะที่ พระธรรมวราภรณ์ พ.ศ.๒๕๐๓

ด้านการปกครอง

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเริ่มมีหน้าที่ทางการปกครองคณะสงฆ์นับแต่ พ.ศ. ๒๕๐๓ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมวราภรณ์ เป็นต้นมา และทรงได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งต่างๆ ทางการปกครองคณะสงฆ์เพิ่มขึ้นเป็นลำดับมา กล่าวคือ

พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็นสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การปกครองตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ ซึ่งมีสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (จวน อุฏฐายี ต่อมาได้รับสถาปนาเป็น สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช) เป็นสังฆนายก มีหน้าที่บริหารปกครองคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตทั่วราชอาณาจักร

พ.ศ. ๒๕๐๔ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ เป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร และเป็นผู้รักษาการเจ้าคณะธรรมยุตทุกภาคทั่วราชอาณาจักร

พ.ศ. ๒๕๐๕ มีการเปลี่ยนแปลงพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ คือเลิกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ ใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ แทน ตามพระราชบัญญัติฉบับนี้ กำหนดให้มหาเถรสมาคมมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธานบริหารปกครองคณะสงฆ์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ทรงได้รับแต่งตั้งเป็น **กรรมการมหาเถรสมาคมชุดแรก** ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับนี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ และได้รับแต่งตั้งเป็น กรรมการมหาเถรสมาคมตลอดมาทุกสมัย

พ.ศ. ๒๕๓๒ ได้รับพระราชทานสถาปนาเป็น **สมเด็จพระ-สังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก** ซึ่งเป็นตำแหน่งสูงสุดทางการปกครองของคณะสงฆ์

นอกจากนี้ยังทรงเป็นประธานอนุกรรมการและเป็นอนุ-กรรมการของมหาเถรสมาคมคณะต่างๆ อีกหลายคณะต่อเนื่องมาโดยตลอด

ในส่วนการปกครองในคณะธรรมยุตนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งต่างๆ มาโดยลำดับ คือ

พ.ศ. ๒๔๙๓ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระโศภนคณาภรณ์ เป็นกรรมการเถรสมาคมคณะธรรมยุต ประเภทชั่วคราว

พ.ศ. ๒๔๙๗ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระโศภนคณาภรณ์ (พระราชาคณะชั้นราช) เป็นกรรมการเถรสมาคมคณะธรรมยุต ประเภทถาวร

พ.ศ. ๒๕๐๐ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมวราภรณ์ เป็นกรรมการพิจารณาร่างระเบียบบริหารวัดธรรมยุต

พ.ศ. ๒๕๐๑ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมวราภรณ์ เป็นกรรมการคณะธรรมยุต

พ.ศ. ๒๕๑๗ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณ-สังวร เป็นประธานกรรมการคณะธรรมยุต

ทรงเป็นประธานในการประชุมกรรมการมหาเถรสมาคม

ทรงเป็นประธานในการประชุมกรรมการคณะธรรมยุต

พ.ศ. ๒๕๓๑ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณ-สังวร รักษาการเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต

พ.ศ. ๒๕๓๒ ได้รับพระราชทานสถาปนาเป็น สมเด็จพระ-สังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก และทรงเป็นเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต

พ.ศ. ๒๕๑๖ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณ-สังวร ในฐานะที่ทรงเป็นรองประธานกรรมการคณะธรรมยุต ได้รับฉันทานุมัติจากกรรมการคณะธรรมยุตให้เดินทางไปตรวจการคณะสงฆ์ และเยี่ยมพุทธศาสนิกชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๙ จังหวัด คือ จังหวัดนครราชสีมา สุรินทร์ บุรีรัมย์ อุบลราชธานี ยโสธร ร้อยเอ็ด มหาสารคาม กาฬสินธุ์ และขอนแก่น รวมเวลา ๑๐ วัน ทรงเยี่ยมเยียนวัดต่างๆ ๓๗ วัด รวมทั้งโรงเรียนและสถานที่ราชการต่างๆ อีกหลายแห่ง ได้ประทานพระโอวาทแก่ภิกษุ สามเณร พุทธศาสนิกชน และข้าราชการทั้งทหาร ตำรวจ และข้าราชการพลเรือน ในทุกที่ที่ทรงเยี่ยมเยียน ก่อให้เกิดความตื่นตัวในการศึกษาปฏิบัติธรรมและการศึกษาพระพุทธศาสนาในหมู่ภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนเป็นอันมาก

ณ วัดไทยพุทธคยา ประเทศอินเดีย พ.ศ.๒๕๔๒

ด้านการสั่งสอนเผยแผ่

การสั่งสอนเผยแผ่ นับเป็นหน้าที่หลักประการหนึ่งของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา เป็นหน้าที่ที่พระพุทธเจ้าทรงมอบหมายแก่พระสงฆ์สาวกให้ช่วยกันปฏิบัติ ตั้งแต่เริ่มแรกก่อตั้งพระพุทธศาสนา เพราะเป็นหน้าที่ที่จะสร้างประโยชน์สุขให้แก่ชาวโลก หรือกล่าวอย่างรวมๆ ก็คือ เป็นหน้าที่เพื่อการอนุเคราะห์โลก ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อเกิดมีพระสงฆ์สาวกที่เป็นพระอรหันต์ชุดแรกขึ้น ๖๐ รูป หลังจากพระพุทธเจ้าเริ่มประกาศพระศาสนาเพียง ๕ เดือน พระพุทธองค์ก็ทรงส่งพระสงฆ์สาวกชุดแรกนั้นออกไปประกาศพระศาสนาหรือสั่งสอนเผยแผ่พระศาสนาทันที โดยตรัสบอกถึงวัตถุประสงค์ของการออกไปสั่งสอน

เผยแผ่แก่พระสงฆ์สาวกเหล่านั้นว่า “เพื่อประโยชน์ และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”

ลักษณะการสั่งสอนของพระพุทธศาสนานั้นเป็นการเผยแผ่ คือนำความจริงมาเปิดมาแสดงให้ผู้ฟังเห็นตามที่เป็นจริง ฉะนั้น การสั่งสอนของพระพุทธศาสนาตามหลักการที่พระพุทธองค์ได้ทรงวางไว้ จึงมิได้มุ่งให้ผู้ฟังเชื่อตาม แต่มุ่งให้ผู้ฟังเกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอนอย่างถูกต้องตามเป็นจริง ส่วนผู้ฟังจะเชื่อหรือไม่เชื่อนั้น ขึ้นอยู่กับสติปัญญาของเขาเอง หากเขาพิจารณาไตร่ตรองจนเห็นจริง เห็นคุณค่าและประโยชน์ของสิ่งที่สอน เขาก็ย่อมจะเชื่อเองและนำไปใช้นำไปปฏิบัติเอง โดยที่ผู้สอนไม่จำต้องบังคับขู่เข็ญ บูรพาจารย์ทางพระพุทธศาสนาของไทย ซึ่งเข้าใจในหลักการสั่งสอนของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี เมื่อพูดถึงการสั่งสอนพระพุทธศาสนาหรือการประกาศพระพุทธศาสนา ท่านจึงใช้คำว่า เผยแผ่พระพุทธศาสนา เช่น องค์การเผยแผ่ นักเผยแผ่ เป็นต้น ท่านไม่ใช้คำว่า เผยแพร่ ซึ่งมีความหมายเหมือนกับการแพร่ระบาดของโรค ฉะนั้น เรื่องนี้จึงน่าทำความเข้าใจไว้ก่อนแต่เบื้องต้น

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงทำหน้าที่ด้านการสั่งสอนเผยแผ่อย่างกว้างขวาง การสั่งสอนเผยแผ่ที่นับว่าเป็นภารกิจประจำ ก็คือการอบรมสั่งสอนภิกษุสามเณรในฐานะที่ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์ อันเป็นส่วนหนึ่งของการให้การศึกษาดังกล่าวมาแล้วในตอนต้น การ

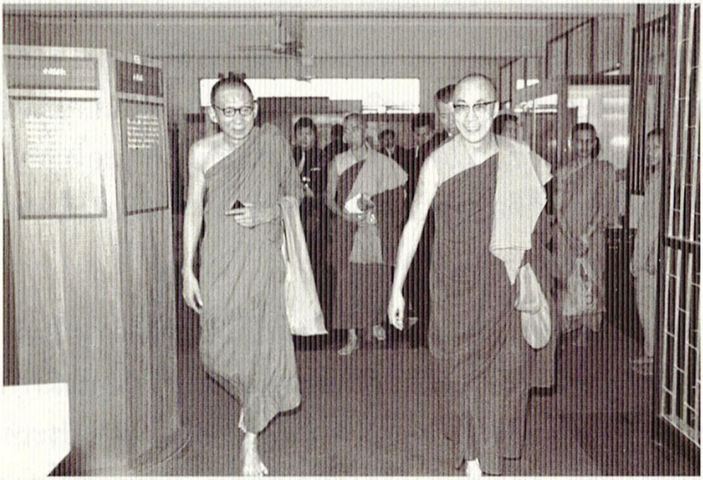
เทศนาสั่งสอนอุบาสกอุบาสิกาและพุทธศาสนิกชนในวันธรรมสวนะ หรือวันพระและในโอกาสต่างๆ ดังกล่าวแล้วเช่นกัน

นอกจากที่กล่าวแล้ว การสั่งสอนเผยแผ่อีกลักษณะหนึ่งที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ได้ทรงดำริจัดขึ้นที่วัดบวรนิเวศวิหาร ก็คือการแสดงธรรมหรือว่าเทศน์แก่ชาวต่างประเทศในวันอาทิตย์ โดยเริ่มขึ้นเมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๕๑๒ ที่พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร และทรงมอบให้พระที่จบการฝึกอบรมจากสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศบ้าง พระชาวต่างประเทศที่จำพรรษาอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหารบ้าง ผลัดเปลี่ยนกันเป็นผู้แสดงธรรม ปรากฏว่าชาวต่างประเทศและชาวไทยให้ความสนใจมาร่วมฟังธรรมกันคราวละมากๆ แต่กิจกรรมนี้ดำเนินไปได้ไม่นานก็เลิกราไป เพราะขาดแคลนพระสงฆ์ไทยที่ชำนาญภาษาอังกฤษถึงขั้นสามารถแสดงธรรมแก่ชาวต่างประเทศได้

แต่พระดำริในเรื่องการสั่งสอนเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ชาวต่างประเทศผู้สนใจของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มิได้พลอยเหือดหายไปด้วย ถึงปี พ.ศ. ๒๕๑๔ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงฟื้นกิจกรรมดังกล่าวขึ้นอีกครั้งหนึ่ง โดยทรงสอนด้วยพระองค์เอง เนื่องจากในระยะนี้มีชาวต่างประเทศทั้งยุโรป อเมริกา และเอเชีย เข้ามาบรรพชาอุปสมบทเพื่อศึกษาปฏิบัติพระพุทธศาสนาอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหารเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆ พร้อมทั้งมีชาวต่างประเทศที่เป็นคฤหัสถ์แสดงความสนใจที่จะศึกษาพระพุทธ-

ศาสนา โดยเฉพาะเรื่องการฝึกปฏิบัติสมาธิกรรมฐานเพิ่มมากขึ้น บางคนก็มาขอสนทนาศึกษาด้วยเป็นการส่วนตัว เช่น นางโยเซฟีน สแตนตัน ภรรยาอดีตเอกอัครราชทูตสหรัฐอเมริกาประจำประเทศไทย (ซึ่งเริ่มมาศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๒) เพื่อเป็นการส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและเพื่อสนองกุศลเจตนาของผู้สนใจ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงได้จัดให้มี **"DHAMMA CLASS"** ขึ้นที่กุฏิที่พำนักของพระองค์เอง (คือที่ห้องหน้ามุขชั้นล่างของตำหนักคอยท่า ปราโมช ในบัดนี้)

DHAMMA CLASS ที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จัดขึ้นนี้ มีชาวต่างประเทศทั้งที่เป็นพระและคฤหัสถ์มาร่วมฟัง เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงสอนเป็นภาษาอังกฤษด้วยพระองค์เอง โดยมีพระชาวต่างประเทศช่วยบ้าง เป็นลักษณะการบรรยายและซักถาม แล้วฝึกนั่งสมาธิ ในการสอนแต่ละครั้ง เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงเตรียมบทบรรยายประกอบการสอนเป็นภาษาอังกฤษด้วยพระองค์เองทุกครั้ง (บทบรรยายดังกล่าวได้มีการจัดพิมพ์เผยแพร่ในเวลาต่อมาด้วย) ในระยะแรกมีชาวต่างประเทศมาร่วมฟังการสอนไม่มากนัก และค่อยเพิ่มจำนวนมากขึ้น จนต้องย้ายที่สอนจากภายในที่พำนักของพระองค์ ไปใช้สถานที่ที่กว้างขวางยิ่งขึ้นพอเพียงแก่ผู้ร่วมฟังการสอนจำนวนมาก กิจกรรมนี้ได้ดำเนินต่อเนื่องมาจนถึงปี พ.ศ. ๒๕๒๗ จึงได้เลิกไป เพราะเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงมีภารกิจด้านอื่นๆ มากขึ้น และขาดพระผู้สามารถที่จะรับช่วงกิจกรรมนี้ต่อไป

องค์ดาไลลามะเสด็จเยือนวัดบวรนิเวศวิหาร ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๑๕

ในโอกาสที่องค์ดาไลลามะ ประมุขแห่งศาสนจักรของธิเบต เสด็จเยือนประเทศไทยครั้งแรก เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๐ และได้เสด็จเยือนวัดบวรนิเวศวิหารด้วย ครั้งนั้น องค์ดาไลลามะ ทรงปรารภกับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ซึ่งขณะนั้นทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ว่าอยากศึกษาการปฏิบัติสมาธิกรรมฐานแบบเถรวาท เจ้าหน้าที่จัดการรับเสด็จจึงได้จัดให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ถวายคำแนะนำในการปฏิบัติสมาธิกรรมฐานแบบเถรวาทแก่องค์ดาไลลามะ ตามพระประสงค์ ณ สำนักสงฆ์แห่งหนึ่ง องค์ดาไลลามะเสด็จเยือนประเทศไทยหลายครั้งและทุกครั้งได้เสด็จเยือนวัดบวรนิเวศวิหารและทรงพบปะสนทนากับเจ้าพระคุณ

สมเด็จฯ ด้วย จึงทรงคุ้นเคยกับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นอย่างดี ในการเสด็จประเทศไทยครั้งล่าสุดเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๖ และประทับแรมที่วัดบวรนิเวศวิหาร คำแรกที่องค์ดาไลลามะตรัสทักทายเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เมื่อทรงพบกันในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร ก็คือ *"พี่ชายคนโตของข้าพเจ้า"* อันแสดงถึงความเคารพรักที่ทรงมีต่อกันเพียงไร

นอกจากการสั่งสอนเผยแผ่อันเป็นกิจกรรมภายในวัด/ภายในประเทศดังกล่าวแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังทรงมีภาระหน้าที่รับผิดชอบกิจการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศอีกหลายด้าน นับแต่ทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ เป็นต้นมา กล่าวคือ

พ.ศ. ๒๕๐๙ ในฐานะทรงเป็นประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ เสด็จไปเป็นประธานสงฆ์ในพิธีเปิดวัดพุทธปทีปอันเป็นวัดไทยแห่งแรกในประเทศอังกฤษและในทวีปยุโรป ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิด เมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ ในโอกาสเดียวกันนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ดูกิจการพระธรรมทูตและกิจการพระศาสนาในประเทศอังกฤษและในประเทศอิตาลีด้วย

พ.ศ. ๒๕๑๐ ในฐานะกรรมการมหาเถรสมาคมและประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ได้ตามเสด็จสมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายีมหาเถร) วัดมกุฏ-

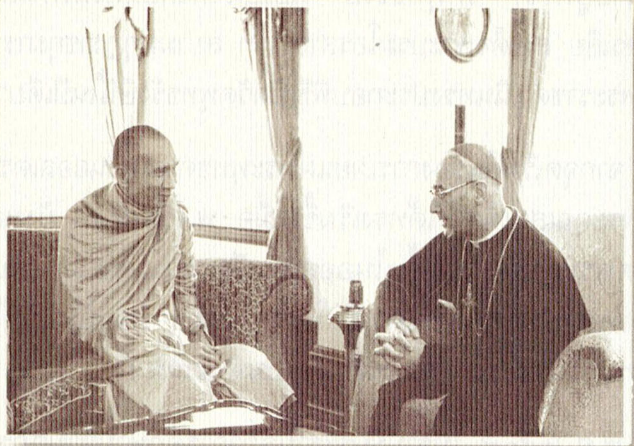
กษัตริยาราม เสด็จเยือนประเทศศรีลังกาอย่างเป็นทางการ เพื่อเจริญศาสนไมตรีและดูกิจการพระศาสนาในประเทศนั้น

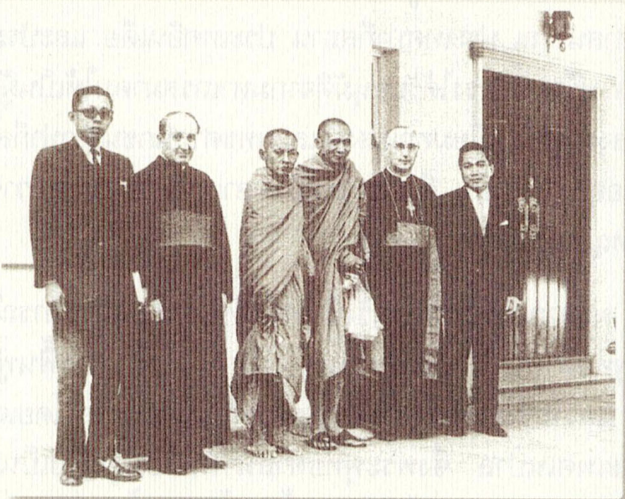
พ.ศ. ๒๕๑๑ ในฐานะประธานสภาการศึกษามหามกุฏราช-วิทยาลัย (ปัจจุบันเรียกว่า มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย) โดยอนุมัติของมหาเถรสมาคม ได้เสด็จไปดูการพระศาสนาและการศึกษาทางพระพุทธศาสนา ณ ประเทศอินโดนีเซีย ออสเตรเลีย และฟิลิปปินส์ ผลจากการเดินทางครั้งนี้ ได้ก่อให้เกิดผลดีต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศนั้นๆ คือ

ในประเทศอินโดนีเซีย หัวหน้าชาวพุทธในประเทศนั้นพร้อมด้วยชาวพุทธต่างปลื้มปีติและได้เจรจาขอให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในฐานะประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ช่วยจัดส่งพระธรรมทูตไทยออกไปช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทในประเทศนั้น ในปีต่อมา (พ.ศ. ๒๕๑๒) สำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตฯ และกรมการศาสนาจึงได้ดำเนินการจัดส่งพระธรรมทูตไทย ๔ รูป ออกไปปฏิบัติศาสนกิจฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในประเทศอินโดนีเซีย พระธรรมทูตไทยได้ผลัดเปลี่ยนกันไปปฏิบัติศาสนกิจในประเทศอินโดนีเซียหลายชุดต่อเนื่องกันมาเป็นเวลากว่า ๑๐ ปี ยังผลให้พระพุทธศาสนาเถรวาทประดิษฐานมั่นคงขึ้นในประเทศอินโดนีเซียอย่างรวดเร็วกระทั่งปัจจุบันได้มีวัดพระพุทธศาสนาแผ่กระจายไปทั่วประเทศอินโดนีเซียอีกครั้งหนึ่ง เหมือนที่เคยมีมาเมื่อ ๕๐๐ ปีก่อน และมีคณะสงฆ์เถรวาทอินโดนีเซียที่มั่นคงเป็นหลักฐาน

ในระหว่างที่มีการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในอินโดนีเซียนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ได้เสด็จไปให้การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรชาวอินโดนีเซียเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓ ณ มหาเจดีย์บุโรพุทโธ หรือบุโรบูดู เป็นการปลูกสมณวงศ์แบบสยามวงศ์ขึ้นในประเทศอินโดนีเซียเป็นครั้งแรก และได้เสด็จไปให้การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรอินโดนีเซียในเวลาต่อมาอีกหลายครั้ง เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงทรงเป็นผู้ก่อกำเนิดสมณวงศ์หรือคณะสงฆ์เถรวาทขึ้นในประเทศอินโดนีเซียยุคปัจจุบัน

ในประเทศออสเตรเลียซึ่งมีผู้นับถือพระพุทธศาสนาและใส่ใจพระพุทธศาสนาอยู่เป็นจำนวนมาก ชาวพุทธในประเทศนั้นแสดงความประสงค์ใคร่มีวัดและพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศนั้น และได้ขอให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ช่วยอนุเคราะห์เพื่อให้มีวัดไทยและพระสงฆ์ไทยอยู่สั่งสอนพระพุทธศาสนาในออสเตรเลีย เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในฐานะผู้อำนวยการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย (ในขณะนั้น) จึงทรงอำนวยการให้จัดตั้งสำนักสงฆ์ในความอุปถัมภ์ของมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้นที่นครซิดนีย์ ประเทศออสเตรเลีย ในปี พ.ศ. ๒๕๑๖ พร้อมทั้งได้จัดส่งพระสงฆ์ไทยและพระสงฆ์ชาวต่างประเทศที่บวชศึกษาอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ออกไปอยู่จำพรรษาเพื่อสั่งสอนพระพุทธศาสนา ณ สำนักสงฆ์นั้นในปีเดียวกัน สำนักสงฆ์แห่งนี้ได้เจริญก้าวหน้าขึ้นโดยลำดับจนตั้งเป็นวัดขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๘ และได้รับพระราชทานนามจากพระบาทสมเด็จ

เสด็จดูการพระศาสนา ณ ประเทศออสเตรเลีย พ.ศ.๒๕๑๑

พระเจ้าอยู่หัวว่า “วัดพุทธรังษี” นับเป็นวัดไทยแห่งแรกในทวีปออสเตรเลีย สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิดวัดพุทธรังษีนี้ในปีเดียวกัน

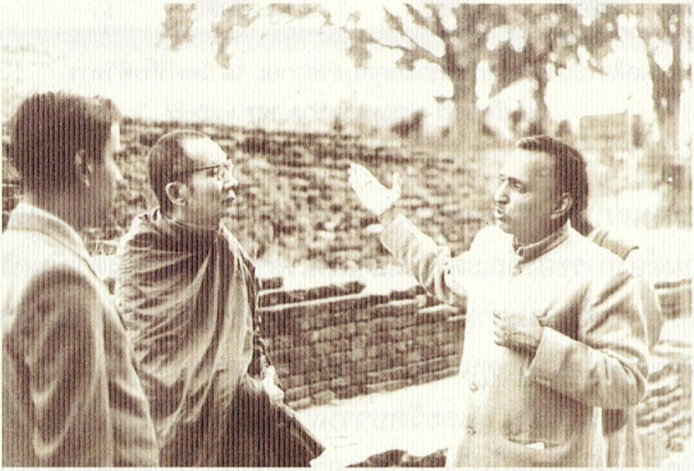
จากจุดเริ่มต้นของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในออสเตรเลียที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงเริ่มขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖ ยังผลให้เกิดวัดพระพุทธศาสนาขึ้นในออสเตรเลียและแผ่กระจายไปทั่วทุกภาคของประเทศออสเตรเลียในเวลาต่อมา ปัจจุบันมีวัดไทยและพระสงฆ์ในประเทศออสเตรเลียเป็นจำนวนมาก

พ.ศ. ๒๕๑๔ ในฐานะประธานสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ได้เสด็จไปดูการพระศาสนาและการศึกษาทางพระพุทธศาสนา ณ ประเทศปากีสถาน ประเทศอินเดีย และประเทศเนปาล พร้อมทั้งทรงได้รับอนุมัติจากมหาเถรสมาคมให้เป็นผู้แทนคณะสงฆ์ไทยไปเยี่ยมคณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนชาวปากีสถานตะวันออก (ปัจจุบัน คือประเทศบังคลาเทศ) ซึ่งประสบวาตภัยครั้งใหญ่ในปีนั้นด้วย

ผลจากการเดินทางครั้งนี้ ทำให้ทรงทราบสถานการณ์ของพระพุทธศาสนาในประเทศนั้นๆ ว่ากำลังได้รับการฟื้นฟูและต้องการความช่วยเหลือจากชาวพุทธด้วยกันเป็นอันมาก โดยเฉพาะในประเทศเนปาล ซึ่งพระพุทธศาสนาได้เสื่อมสูญไปเป็นเวลาหลายร้อยปี และเพิ่งได้รับการฟื้นฟูขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เริ่มแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๓ เป็นต้นมา จึงมีความต้องการความอนุเคราะห์ร่วมมือในการฟื้นฟูเป็นอันมาก เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในฐานะ

เสด็จไปร่วมประชุมคีตาอาศรม ณ ประเทศอินเดีย พ.ศ.๒๕๒๓

เสด็จไปเยี่ยมพุทธศาสนิกชนประเทศปากีสถาน พ.ศ.๒๕๑๓

เสด็จไปประทานบรรพชาแก่กุลบุตรศากยะ ณ วัดศรีกีรติวิหาร
เมืองกีรติปูร์ ประเทศเนปาล พ.ศ.๒๕๒๘

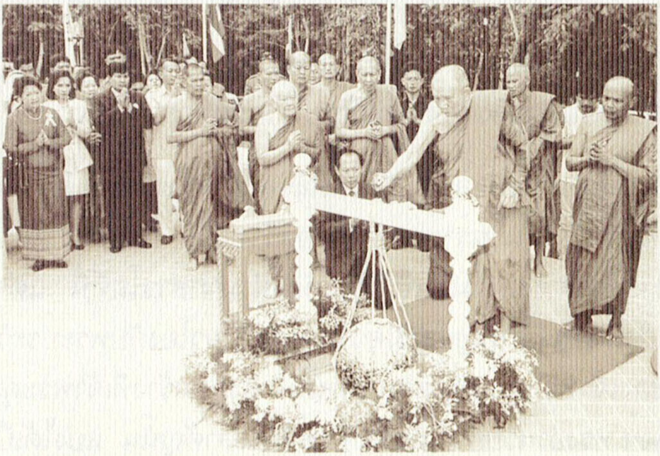
ประธานสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย จึงทรงตอบสนองความต้องการของคณะสงฆ์เนปาลในเวลานั้น โดยทรงดำเนินการให้สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยให้ทุนการศึกษาแก่ภิกษุสามเณรเนปาล ๒ ทุน เพื่ออยู่ศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทยเป็นการเริ่มต้น และวัดบวรนิเวศวิหารรับภิกษุสามเณรทั้ง ๒ รูป ให้พำนักอยู่ในวัดบวรนิเวศวิหารจนจบการศึกษา ศาสน-สัมพันธ์ ระหว่างไทยกับเนปาลจึงได้เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่บัดนั้น

เป็นต้นมา และมีความใกล้ชิดกันยิ่งขึ้นตามลำดับ ทั้งฝ่ายคณะสงฆ์และฝ่ายพุทธศาสนิกชนทั่วไป ในเวลาต่อมา คณะสงฆ์เนปาลก็ได้จัดส่งภิกษุสามเณรเนปาลเข้ามาอยู่ศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องจวบจนปัจจุบัน ภิกษุสามเณรเหล่านี้ เมื่อจบการศึกษาแล้วก็กลับไปช่วยกิจการคณะสงฆ์ฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในประเทศของตนให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงทรงเป็นผู้เริ่มสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างคณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนไทยกับเนปาลขึ้นเป็นครั้งแรก และทรงเป็นผู้นำพลังเกื้อหนุนจากพุทธศาสนิกชนชาวไทยไปสู่การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในประเทศเนปาล ตั้งแต่บัดนั้นต่อเนื่องมาจวบจนบัดนี้อย่างไม่ขาดสาย

นอกจากนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร ยังได้เสด็จไปให้การบรรพชาแก่กุลบุตรศากยะแห่งเนปาล ณ นครกาฐมัณฑุครั้งหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ การบรรพชากุลบุตรศากยะครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานไตร ๒๐ ไตร จึงนับเป็นเหตุการณ์สำคัญครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาในเนปาล เพราะนอกจากจะเป็นการบรรพชาในพระบรมราชานุเคราะห์เป็นครั้งแรกแล้ว ยังเป็นการบรรพชากุลบุตรศากยะจากทั่วราชอาณาจักรเนปาลด้วย ซึ่งยังผลให้เกิดความตื่นตัวในการบวชเพื่อศึกษาปฏิบัติพระพุทธศาสนาและการส่งเสริมฟื้นฟูพระพุทธศาสนาขึ้นในหมู่ชาวเนปาลอย่างกว้างขวาง

พ.ศ. ๒๕๒๓ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระ-ญาณสังวร เสด็จไปดูการพระศาสนาและการศึกษาในประเทศสหรัฐอเมริกาและในประเทศต่างๆ ในทวีปยุโรปเป็นเวลา ๑ เดือน

พ.ศ. ๒๕๓๖ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เสด็จเยือนประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนอย่างเป็นทางการตามคำกราบทูลอาราธนาของรัฐบาลจีน เป็นเวลา ๑๒ วัน นับเป็นประมุขแห่งศาสนจักรพระองค์แรกในประวัติศาสตร์จีน ที่รัฐบาลจีนกราบทูลให้เสด็จเยือนจีนอย่างเป็นทางการ ในการเสด็จเยือนจีนครั้งนี้ เจ้าพระ-คุณสมเด็จฯ ได้ทรงพบปะกับผู้นำของประเทศ ผู้นำของมณฑลต่างๆ ที่เสด็จเยือน ผู้นำของชาวพุทธในเมืองนั้นๆ ตลอดถึงเสด็จเยี่ยมเยียนวัดพระพุทธศาสนา พบปะภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนจำนวนมาก พระจริยาวัตรของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นที่ประทับใจของพุทธศาสนิกชนชาวจีนมาก ทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์ เพราะภาพของ "พระสงฆ์" เช่นเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้น พวกเขาไม่เคยรู้จักหรือไม่เคยเห็นมาก่อนเลย ผลของการเสด็จเยือนจีนของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ครั้งนั้น ก่อให้เกิดการตื่นตัวในการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในประเทศจีนขึ้นในหมู่ชาวพุทธจีนเป็นอย่างมาก

ทรงเป็นประธานสงฆ์ในการผูกพัทธสีมาอุโบสถวัดวังพุไทร เพชรบุรี
พ.ศ.๒๕๓๗

ด้านการก่อสร้างปฏิสังขรณ์

การก่อสร้างปฏิสังขรณ์ นับเป็นหน้าที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา เพราะเป็นการช่วยบำรุงรักษาพุทธสถานและเสนาสนสงฆ์ (คือที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์) ให้คงดีอยู่ตลอดไป รวมทั้งเป็นโอกาสให้มีการสร้างสรรค์ศิลปกรรมที่งดงามตามคตินิยมของไทยฝากไว้ในแผ่นดินให้เป็นสมบัติของชาติต่อไป ดังที่จะเห็นได้ว่า ศิลปกรรมของชาติหลายลักษณะถูกสร้างสรรค์ไว้ในวัด เช่น โบสถ์ วิหาร การเปรียญ สถูปเจดีย์ ตลอดไปถึงจิตรกรรมและลายวิจิตรต่างๆ ทางคณะสงฆ์ให้ความ

สำคัญแก่งานในด้านนี้ ถึงกับกำหนดให้เป็นองค์การหนึ่งในทางปกครองของคณะสงฆ์ เรียกว่า องค์การสาธารณูปการ มีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบต่อสิ่งก่อสร้างที่เป็นประโยชน์ต่อสาธารณะ

งานด้านการก่อสร้างปฏิสังขรณ์ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้น หากกล่าวตามจำนวนรายการการก่อสร้างแล้ว ก็มีจำนวนเกือบร้อยรายการ ซึ่งคงไม่จำเป็นที่จะต้องนำมากล่าวในที่นี้ แต่จะกล่าวถึงเฉพาะที่สำคัญและมีความหมายเกี่ยวโยงกับพระประวัติชีวิตของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เท่านั้น สิ่งก่อสร้างที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงอำนวยการให้สร้างขึ้นที่นับว่าสำคัญนั้น แบ่งได้เป็น ๔ ประเภท คือ

(๑) สิ่งก่อสร้างที่ทรงสร้างขึ้นเพื่อแสดงกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ
(๒) สิ่งก่อสร้างที่ทรงสร้างขึ้นตามความรับผิดชอบในหน้าที่
(๓) สิ่งก่อสร้างที่ทรงสร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ผู้มีพระคุณต่อชาติบ้านเมือง
(๔) สิ่งก่อสร้างที่ทรงสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์แก่สาธารณชนทั่วไป

คุณลักษณะที่เด่นชัดประการหนึ่งของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็คือ ทรงเคารพและกตัญญูต่อพระอุปัชฌาย์อาจารย์ของพระองค์ ตลอดถึงผู้มีพระคุณต่อพระองค์ในด้านต่างๆ เป็นอันมาก และทรงหาโอกาสที่จะตอบสนองพระคุณของท่านเหล่านั้น หรือแสดงพระคุณของท่านเหล่านั้น ให้เป็นที่ปรากฏต่อสาธารณชน เพื่อเป็นการเชิดชูเกียรติ

ถาวรวัตถุประเภทแรก ที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงสร้างขึ้น จึงเป็นสิ่งก่อสร้างเพื่อถวายเป็นอนุสรณ์แด่พระอุปัชฌาย์อาจารย์ของพระองค์ กล่าวคือ

ทรงสร้าง **ศาลาการเปรียญ ภปร.** ถวายวัดเทวสังฆาราม (วัดเหนือ) ๑ หลัง เพื่อสนองพระคุณหลวงพ่อวัดเหนือ ผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ให้กำเนิดชีวิตในพรหมจรรย์แก่พระองค์เป็นครั้งแรก

ทรงสร้าง **อาคารระวิเทวานันท์** ให้แก่โรงเรียนวัดเทวสังฆาราม ๑ หลัง เพื่อสนองคุณโรงเรียนในฐานะที่เป็นสถานศึกษาแห่งแรกของพระองค์เมื่อเยาว์วัย

ทรงสร้างอาคารถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ผู้ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ประทานอุปสมบทแก่พระองค์ ๒ หลัง คือ **อาคารวชิรญาณวงศ์** เป็นตึก ๔ ชั้น ใช้เป็นอาคารเรียนโรงเรียนบวรนิเวศ ๑ หลัง และ **อาคารวชิรญาณวงศ์** ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เป็นอาคาร ๔ ชั้น ๑ หลัง

ทรงสร้าง **อาคารวชิรญาณสามัคคีพยาบาร** เป็นอาคาร ๖ ชั้น ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ที่ทรงถือว่าเป็นพระอาจารย์ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ทางพระพุทธศาสนาแก่พระองค์ ทั้งทางปริยัติและทางปฏิบัติ

อาคารวชิรญาณวงศ์ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สร้าง พ.ศ.๒๕๒๖

ศาลาวชิรญาณ
วัดบวรนิเวศวิหาร ๑๕๐ ปี

ทรงสร้าง **ศาลาวชิรญาณ วัดบวรนิเวศวิหาร ๑๕๐ ปี** ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นอาคารทรงไทย ๒ ชั้น ถวายเป็นพระบรมราชานุสรณ์แด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ซึ่งขณะทรงผนวชเป็นพระภิกษุทรงพระนามฉายาว่า "วชิรญาณภิกฺขุ" และทรงครองวัดบวรนิเวศวิหารเป็นพระองค์แรก และเพื่อเป็นอนุสรณ์ในโอกาสที่วัดบวรนิเวศวิหารสถาปนามาครบ ๑๕๐ ปี

พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร

อาคาร ภปร. พิพิธภัณฑ์วัดบวรนิเวศวิหาร สร้าง พ.ศ.๒๕๑๔

สิ่งก่อสร้างประเภทที่ ๒ ที่ทรงสร้างขึ้นตามความรับผิดชอบในหน้าที่ ก็ได้แก่ บรรดาถาวรวัตถุทั้งหลายภายในวัดบวรนิเวศวิหาร ที่ทรงซ่อมสร้างใหม่หมดทั้งพระอาราม ในฐานะที่ทรงเป็นเจ้าอาวาส สิ่งก่อสร้างสำคัญที่ควรนำมากล่าวเป็นตัวอย่างในที่นี้ ก็คือ

- **พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร** ซึ่งเป็นอาคารแบบโบราณแตกต่างจากพระอุโบสถทั่วไป เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ได้ทรงบูรณะขึ้นใหม่โดยประดับหินอ่อนจากอิตาลีทั้งหลัง เพื่อรักษารูปแบบสถาปัตยกรรมและลวดลายโบราณให้คงอยู่ตามเดิมและทนทานถาวรสืบไป

- **พระเจดีย์ใหญ่วัดบวรนิเวศวิหาร** เป็นพระเจดีย์ทรงลังกาตามพระราชนิยมในรัชกาลที่ ๔ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงบูรณะขึ้นใหม่ ให้งดงามถาวร โดยประดับด้วยกระเบื้องโมเสกสีทองจากอิตาลี และทรงเป็นผู้ริเริ่มนำกระเบื้องโมเสกมาประดับพระเจดีย์เป็นครั้งแรกในประเทศไทย เป็นแบบให้วัดต่างๆ เอาอย่างกันอย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา

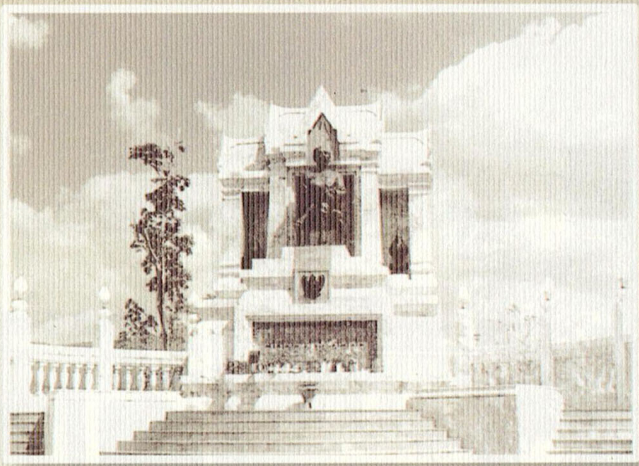
- **อาคาร ภปร. พิพิธภัณฑ์วัดบวรนิเวศวิหาร** เป็นอาคารทรงไทย ๓ ชั้น ทรงสร้างขึ้นสำหรับเป็นที่รวบรวมและแสดงสิ่งของมีค่าน่าศึกษาของวัด เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาของเยาวชนและประชาชนทั่วไป

การก่อสร้างและปฏิสังขรณ์ดังกล่าวเหล่านี้ ก็เพื่อแสดงกตัญญู และสนองคุณของบูรพาจารย์ทั้งหลาย ที่ได้บริหารปกครองวัดให้เจริญวัฒนาถาวรด้วยดีตลอดมา และเพื่ออนุรักษ์สิ่งที่ท่านได้สร้างสรรค์ไว้นั้น ได้วัฒนาถาวรเป็นมรดกตกทอดแก่อนุชนรุ่นหลังสืบไป

สิ่งก่อสร้างประเภทที่ ๓ คือ ถาวรวัตถุที่ทรงสร้างถวายเป็นพระบรมราชานุสรณ์แด่พระมหากษัตริย์ผู้ทรงมีพระคุณต่อชาติบ้านเมือง กล่าวคือ

- ทรงสร้าง **โรงเรียนสมเด็จพระปิยมหาราชรมณียเขต โรงพยาบาลสมเด็จพระปิยมหาราชรมณียเขต** พร้อมทั้ง **พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระปิยมหาราช** ณ อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ถวายเป็นพระบรมราชานุสรณ์แด่พระบาทสมเด็จพระปิยมหาราช รัชกาลที่ ๕ ในฐานะที่เป็นสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์แห่งหนึ่ง เพราะเป็นสถานที่ที่พระบาทสมเด็จพระปิยมหาราชเคยเสด็จประพาส

- ทรงสร้าง **วัดญาณสังวราราม** อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี และ **วัดรัชดาภิเษก** อำเภอบ่อพลอย จังหวัดกาญจนบุรี ถวายเป็นพระราชกุศลเฉลิมพระเกียรติแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงทศพิธราชธรรม และทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ปวงพสกนิกรเป็นอเนกประการ

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระปิยมหาราช

พระอุโบสถ
วัดญาณสังวราราม
จังหวัดชลบุรี

โรงพยาบาล
วัดญาณสังวราราม
จังหวัดชลบุรี

อาคาร สว. ธรรมนิเวศ
วัดบวรนิเวศวิหาร

- ทรงสร้าง **พระบรมธาตุเจดีย์ศรีนครินทรามหาสันติคีรี** ณ ดอยแม่สะลอง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย และ **อาคาร สว. ธรรมนิเวศ** ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ถวายเป็นพระราชานุสรณ์แด่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ในฐานะที่ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเป็นหิตานุหิตประโยชน์แก่ปวงพสกนิกรและพระพุทธศาสนาเป็นอเนกประการ

สิ่งก่อสร้างประเภทที่ ๔ ที่ทรงสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์แก่สาธารณชนทั่วไป ก็คือ **อาคาร ภปร. อาคารผู้ป่วยนอก** ๒๔ ชั้น ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ และ **โรงพยาบาลวัดญาณสังวราราม** อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี เป็นต้น

สิ่งก่อสร้างเหล่านี้ย่อมเป็นสิ่งแสดงถึงพระกตัญญูธรรมของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ที่ทรงมีต่อพระอุปัชฌาย์อาจารย์และบุคคลผู้มีพระคุณให้เป็นที่ปรากฏอยู่ตลอดไป สมดังพระอัธยาศัยของพระองค์ที่ทรงรำลึกถึงพระคุณของผู้มีพระคุณอยู่เสมอ เพราะมักจะทรงปรารภกับผู้ใกล้ชิดขณะเมื่อทรงรำลึกถึงพระคุณท่านนั้นๆ เสมอว่า *"ยังไม่ได้ทำอะไรถวายท่านองค์นั้นเลย"* หรือว่า *"อันนี้ทำถวายท่านองค์นั้น"* จึงทำให้เรารู้ได้ว่าสิ่งเหล่านี้ทรงสร้างหรือทำขึ้นด้วยวัตถุประสงค์อะไร

หน้าตำหนักคอยท่า ปราโมช วัดบวรนิเวศวิหาร ๓ ตุลาคม ๒๕๓๗

ด้านสาธารณสงเคราะห์

การก่อสร้างถาวรวัตถุอันเป็นประโยชน์ต่อสาธารณชนดังกล่าวมาข้างต้น นับเป็นส่วนหนึ่งของงานสาธารณสงเคราะห์ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังมีงานสาธารณสงเคราะห์ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในลักษณะอื่นๆ อีกมากที่ควรนำมากล่าวในที่นี้ คือ

ทรงตั้งกองทุนชื่อว่า **"นิธิน้อย คชวัตร"** เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่พระชนกชนนีของพระองค์ซึ่งมีนามว่าน้อยด้วยกัน สำหรับเป็นทุนส่งเสริมการศึกษาของภิกษุสามเณรและเยาวชน เจ้า-พระคุณสมเด็จฯ มักทรงปรารภว่า *"เราไม่มีโอกาสเรียน จึงอยากส่งเสริมคนอื่นให้ได้เรียนมากๆ"*

โดยเฉพาะพระชนนีคือนางกิมน้อยนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้แสดงกตัญญูสนองคุณโดยนำมาอุปการะดูแลอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นเวลากว่า ๑๐ ปี จนถึงแก่กรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงรักเคารพพระชนนีมาก (พระชนกถึงแก่กรรมตั้งแต่พระองค์ทรงเยาว์วัย) พระชนนีเย็บอาสนะผ้าถวายพระองค์ผืนหนึ่งแต่ครั้งยังเป็นพระเปรียญเพื่อทรงใช้สอยและทรงใช้มาตลอด แม้จะเก่าแล้วก็ทรงวางไว้ใต้อาสนะผืนใหม่ที่ทรงใช้ เมื่อทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชแล้ว อาสนะผืนดังกล่าวพระองค์ก็โปรดให้วางไว้ใต้ที่บรรทม เคยมีเด็กจะเอาไปทิ้ง เพราะเห็นเป็นผ้าเก่าๆ มีรับสั่งว่า *"นั่นของโยมแม่ เอาไว้ที่เดิม"* อีกเรื่องหนึ่งที่แสดงถึงความผูกพันระหว่างเจ้าพระคุณสมเด็จฯ กับพระชนนี คือ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เคยเสวยหมากเป็นประจำเพราะพระชนนีทำถวายทุกวัน เมื่อพระชนนีถึงแก่กรรม (ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ) ก็หยุดเสวยหมากแต่นั้นมา

ทรงเป็นประธานกรรมการมูลนิธิเพื่อการกุศลต่างๆ หลายมูลนิธิ กล่าวคือ มูลนิธิสงเคราะห์คนเป็นโรคเรื้อน มูลนิธิสังฆ-ประชานุเคราะห์ มูลนิธิพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย มูลนิธิแผ่นดินธรรม มูลนิธิสงเคราะห์และฟื้นฟูจิตใจผู้ติดยาเสพติด เป็นต้น

ที่นับว่าสำคัญก็คือ ทรงพระดำริให้จัดสร้าง **"ตึกสกลมหา-สังฆปริณายก"** ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทุกพระองค์ รวม ๑๙ พระองค์ ในถิ่นที่

ขาดแคลนสถานพยาบาล กระจายไปในจังหวัดต่างๆ ทุกภาคของประเทศ พร้อมทั้งโปรดให้สร้างพระรูปของสมเด็จพระสังฆราชทั้ง ๑๙ พระองค์ ประดิษฐานไว้เป็นที่สักการบูชาประจำโรงพยาบาลที่สร้างถวายเป็นพระอนุสรณ์แต่ละแห่งด้วย

โรงพยาบาลสกลมหาสังฆปริณายกทั้ง ๑๙ แห่งดังกล่าวได้สร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว ดังนี้

๑. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก ๑ ณ โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) วัดระฆังโฆษิตาราม

๒. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก ๒ ณ โรงพยาบาลละหานทราย จังหวัดบุรีรัมย์ ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราช (สุก) วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

๓. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก ๓ ณ โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชจอมบึง จังหวัดราชบุรี ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราช (มี) วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

๔. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก ๔ ณ โรงพยาบาลเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร) วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

๕. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก ๕ ณ โรงพยาบาลแม่จัน จังหวัดเชียงราย ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

๖. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก ๖ โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดพระบาทมิ่งเมือง จังหวัดแพร่ ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราช (นาค) วัดราชบุรณะ

๗. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก ๗ โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่ ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (พระองค์เจ้าวาสุกรี) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

๘. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก ๘ ณ โรงพยาบาลหนองหญ้าปล้อง จังหวัดเพชรบุรี ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พระองค์เจ้าฤกษ์) วัดบวรนิเวศวิหาร

ตึกสกลมหาสังฆปริณายก ๗ โรงเรียนพระปริยัติธรรม
วัดเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่

๙. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก ๙ ณ โรงพยาบาลชลบุรี จังหวัดชลบุรี ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทโว) วัดราชประดิษฐ์มหาสีมาราม

๑๐. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก ๑๐ ณ โรงพยาบาลนิคมคำสร้อย จังหวัดมุกดาหาร ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พระองค์เจ้ามนุษยนาคมานพ) วัดบวรนิเวศวิหาร

๑๑. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก ๑๑ ณ โรงพยาบาลนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ (หม่อมเจ้าภุชงค์) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

๑๒. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก ๑๒ ณ โรงพยาบาลขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทโว) วัดสุทัศนเทพวราราม

๑๓. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก ๑๓ ณ โรงพยาบาลสมเด็จพระญาณสังวร อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (หม่อมราชวงศ์ชื่น นภวงศ์) วัดบวรนิเวศวิหาร

๑๔. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก ๑๔ ณ โรงพยาบาลอ่าวลึก จังหวัดกระบี่ ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

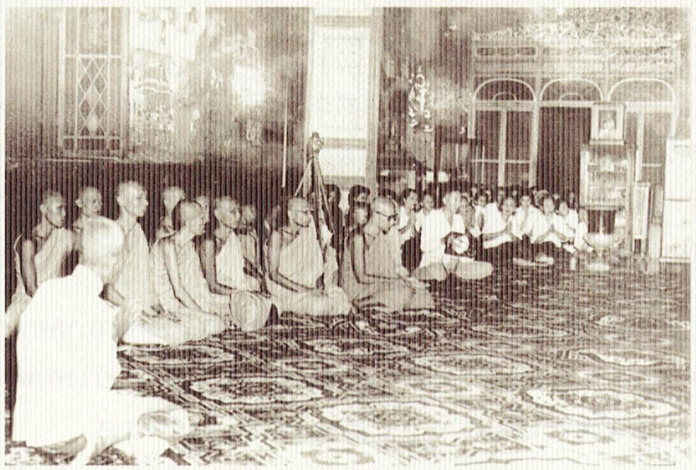
๑๕. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก ๑๕ ณ โรงพยาบาลตราด จังหวัดตราด ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทโย) วัดสระเกศ

๑๖. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก ๑๖ ณ โรงพยาบาลภูกระดึง จังหวัดเลย ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฺฐายี) วัดมกุฏกษัตริยาราม

๑๗. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก ๑๗ ณ โรงพยาบาลลานสะกา จังหวัดนครศรีธรรมราช ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

๑๘. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก ๑๘ ณ โรงพยาบาลไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสโน) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

๑๙. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก ๑๙ ณ โรงพยาบาลท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน) วัดบวรนิเวศวิหาร

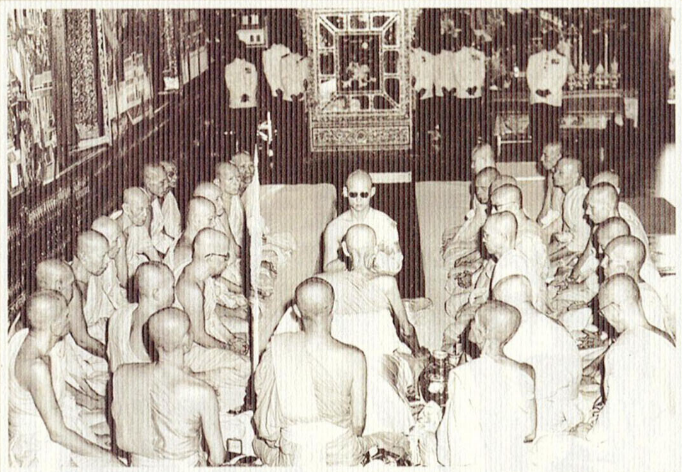
เมื่อครั้งเป็นที่ พระโศภนคณาภรณ์ ไปร่วมสมโภชพระบรมสารีริกธาตุและพระอรหันตธาตุ ณ กรุงพนมเปญ ประเทศกัมพูชา พ.ศ.๒๔๙๕

หน้าที่พิเศษ

พ.ศ. ๒๔๙๕ ร่วมในคณะทูตพิเศษที่มหามกุฏราชวิทยาลัยฯ ส่งไปร่วมฉลองพระบรมสารีริกธาตุและพระธาตุพระอัครสาวก ณ กรุงพนมเปญ ประเทศกัมพูชา (ภาพบน)

พ.ศ. ๒๔๙๖ เป็นกรรมการตรวจชำระพระคัมภีร์ฎีกา

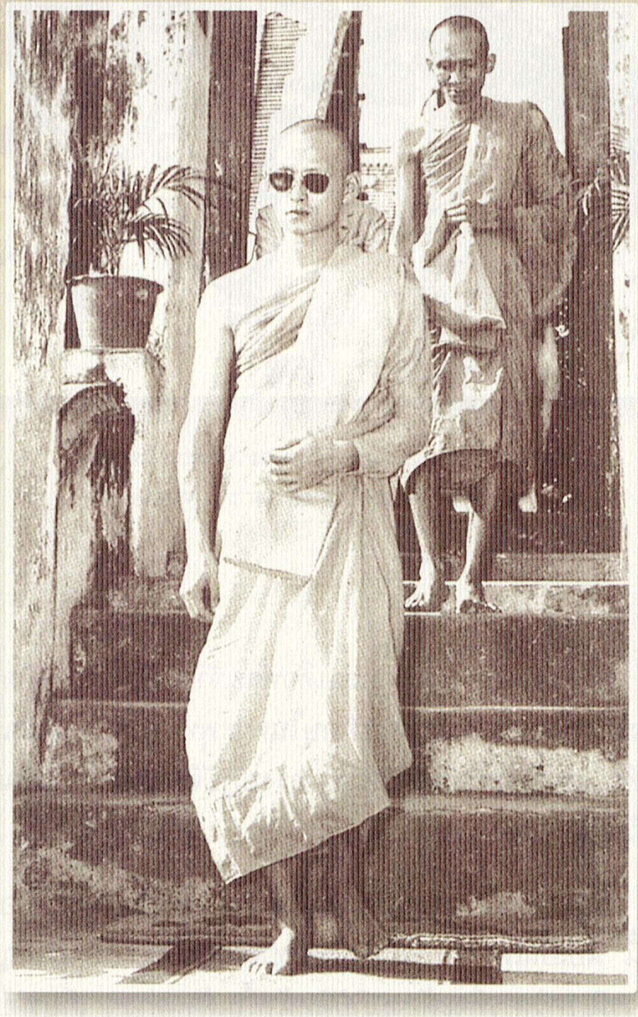
พ.ศ. ๒๔๙๗ ร่วมในคณะพระเถระแห่งคณะสงฆ์ไทย ไปร่วมประชุมสมัยที่ ๒ แห่งฉัฏฐสังคายนาพระไตรปิฎก ณ กรุงย่างกุ้ง ประเทศพม่า

ในพระราชพิธีทรงผนวชพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พ.ศ.๒๔๙๙

พ.ศ. ๒๔๙๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน เสด็จออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา และเสด็จประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงปฏิบัติสมณธรรมเป็นเวลา ๑๕ วัน จึงทรงลาผนวช

ในการเสด็จออกทรงผนวชของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวครั้งนี้ นับเป็นเหตุการณ์สำคัญของชาติและเป็นภารกิจสำคัญของวัดบวรนิเวศวิหารที่จะต้องปฏิบัติหน้าที่ในด้านต่างๆ เกี่ยวกับการทรงผนวชครั้งนี้ให้ลุล่วงไปด้วยดีสมพระราชประสงค์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ พระราชอุปัธยาจารย์ในการทรงผนวชครั้งนี้ ได้ทรงเลือกเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะ

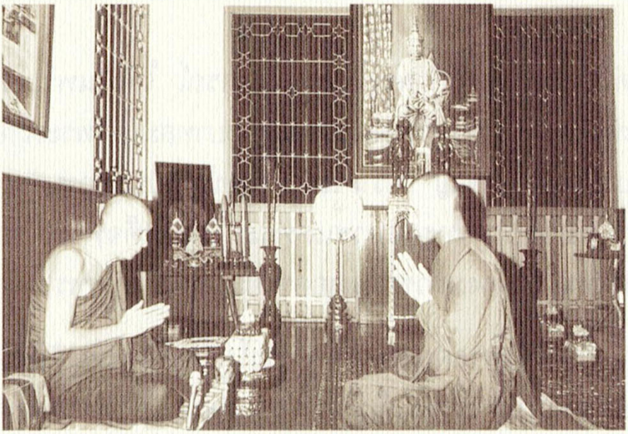
ทรงเป็นพระอภิบาลของพระภิกษุพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พ.ศ.๒๔๙๙

ทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระโศภนคณาภรณ์ ให้เป็นพระอภิบาล (พระพี่เลี้ยง) ในการทรงผนวชของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งนับเป็นหน้าที่สำคัญ เพราะจะต้องทำหน้าที่เป็นผู้ถวายคำแนะนำต่างๆ เกี่ยวกับการทรงผนวชแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นับแต่ก่อนการทรงผนวชจนตลอดระยะเวลาแห่งการทรงผนวช

การที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงได้รับเลือกให้ปฏิบัติหน้าที่พิเศษดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ทรงไว้วางพระทัยในพระปฏิปทาและความสามารถของเจ้าพระคุณสมเด็จฯว่า จะทรงปฏิบัติหน้าที่ที่สำคัญครั้งนี้ได้เรียบร้อยสมบูรณ์ และก็ปรากฏว่า เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงปฏิบัติหน้าที่พระอภิบาลสนองพระเดชพระคุณได้เรียบร้อยสมบูรณ์ทุกประการ

จากการที่ได้ทรงปฏิบัติหน้าที่พระอภิบาลในการทรงผนวชครั้งนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงได้ทรงเป็นที่ทรงเคารพนับถือในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาแต่บัดนั้น และทรงรับหน้าที่ถวายพระธรรมเทศนาและถวายธรรมกถาแด่พระบาทสมเด็จ-พระเจ้าอยู่หัวในโอกาสต่างๆ ตลอดมา ทั้งที่เป็นงานพระราชพิธีและเป็นการส่วนพระองค์

พ.ศ. ๒๕๒๑ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราช-กุมาร เสด็จออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุ และเสด็จประทับบำเพ็ญสมณธรรม ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นเวลา ๑๕ วัน จึงทรงลาผนวช เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร ก็ทรงได้รับอาราธนาให้เป็นพระราชกรรมวาจาจารย์

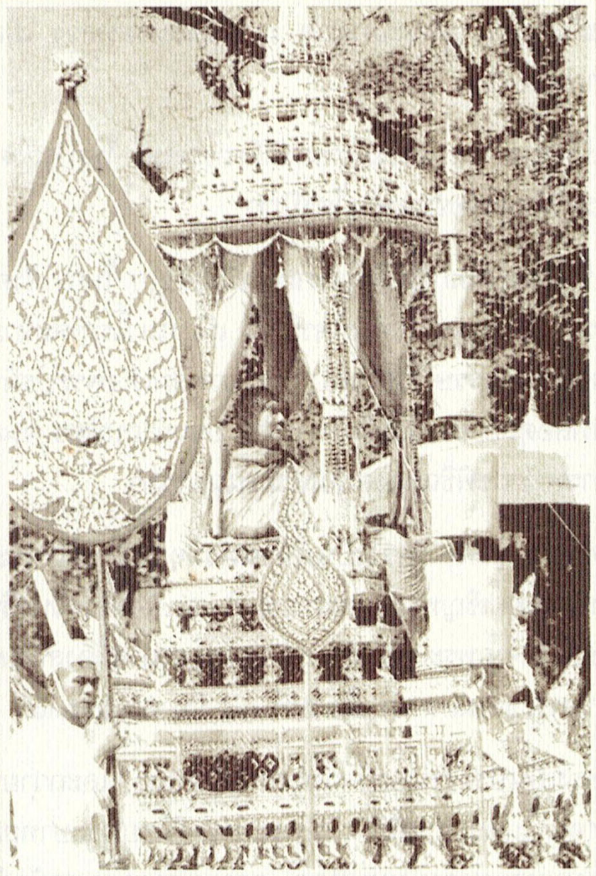
ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร ทรงเป็นพระราชกรรมวาจาจารย์
ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ในการทรงผนวช

ในพระราชพิธีทรงผนวช (สมเด็จพระสังฆราช วาสนมหาเถร วัดราชบพิธฯ ทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์) และทรงทำหน้าที่เป็นพระอาจารย์ถวายพระธรรมวินัยตลอดระยะเวลาแห่งการทรงผนวช

พ.ศ. ๒๕๒๕ เป็นผู้ถวายพระธรรมเทศนามงคลวิเสสกถาในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและถวายตลอดมาจนถึง พ.ศ.๒๕๔๓

พ.ศ. ๒๕๒๖ เป็นประธานกรรมการมูลนิธิวัดญาณสังวรารามในพระบรมราชูปถัมภ์

พ.ศ. ๒๕๒๗ เป็นประธานกรรมการมูลนิธิพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย

สมเด็จพระสังฆราชทรงอ่านพระอภิธรรม
นำพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

พ.ศ. ๒๕๒๘ เป็นผู้อ่านพระอภิธรรมนำพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ ในกระบวนพระราชอิสริยยศ สู่พระเมรุมาศ ณ ท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๙ เมษายน ๒๕๒๘

เป็นรองประธานกรรมการสังคีติการกสงฆ์ ในการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก

เป็นสังฆปาโมกข์ปาลิวิโสธกะพระวินัยปิฎก ในการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก เนื่องในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร จนสำเร็จทันในการพระราชพิธีฉลองเฉลิมพระชนมพรรษา

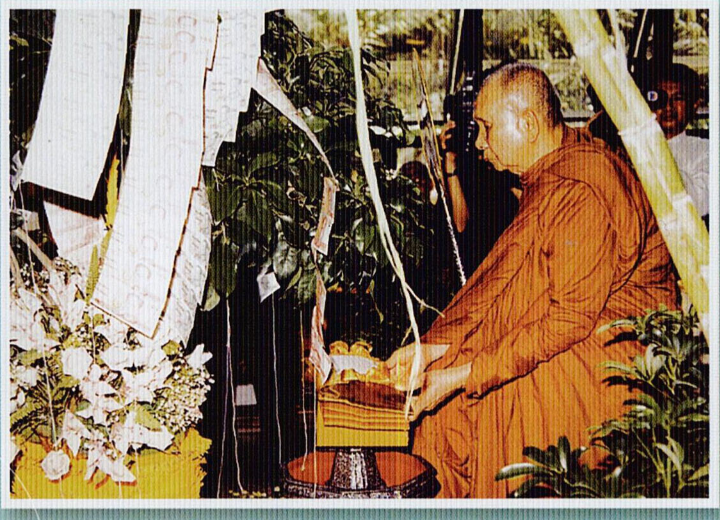
พ.ศ. ๒๕๓๙ ทรงเป็นผู้อ่านพระอภิธรรมนำกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี จากพระบรมมหาราชวังสู่พระเมรุมาศท้องสนามหลวงและถวายพระธรรมเทศนา เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๕๓๙

ทรงเป็นประธานสงฆ์สวดพระพุทธมนต์ และถวายพระธรรมเทศนาในพระราชพิธีเฉลิมพระปรมาภิไธยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล ถวายพระราชกุศลทักษิณานุปทาน ระหว่างวันที่ ๘-๑๐ มิถุนายน ๒๕๓๙

ทรงเป็นประธานสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ในพระราชพิธีฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี กาญจนาภิเษก ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เมื่อวันที่ ๑๐ มิถุนายน ๒๕๓๙

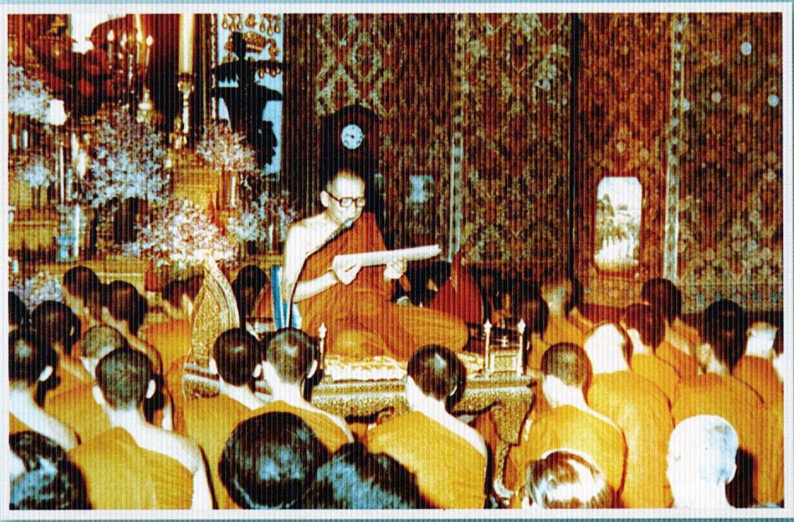
พระศาสนกิจภายในประเทศ

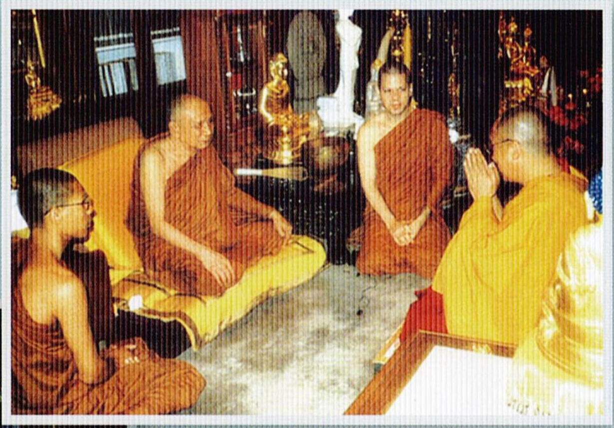

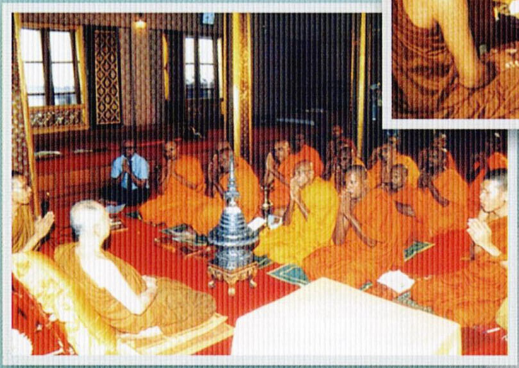

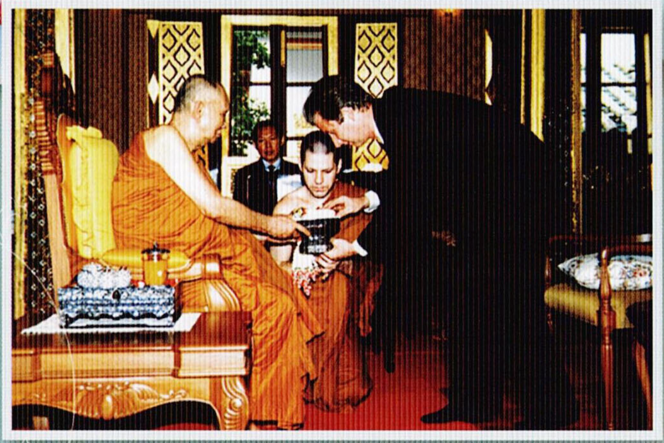

พระศาสนกิจในต่างประเทศ

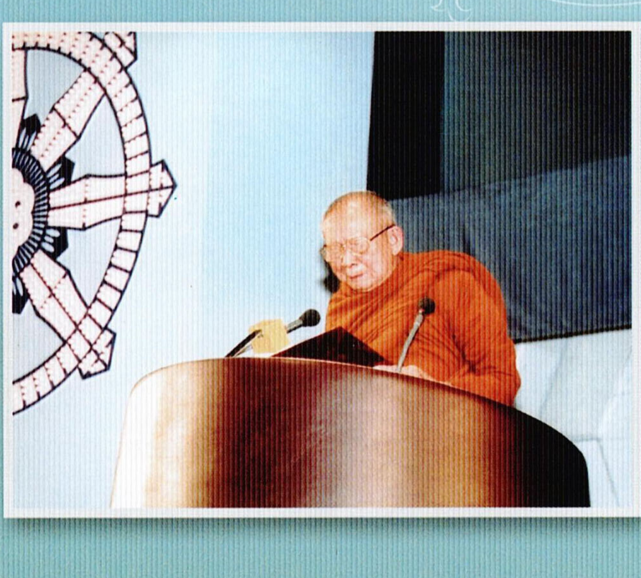

เสด็จประเทศเนปาลและอินเดีย

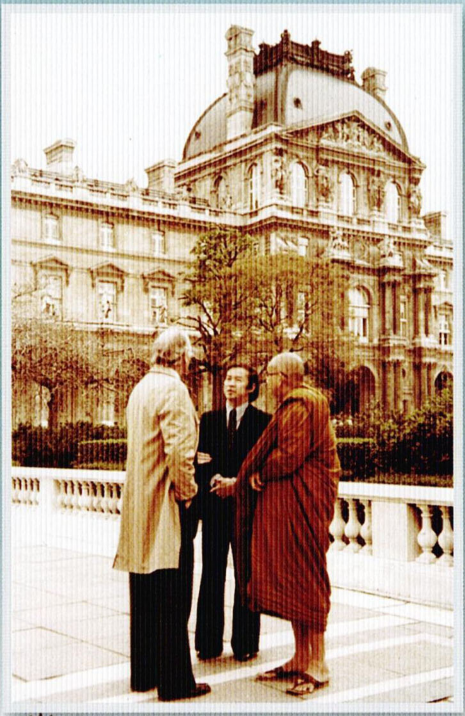

ทรงเป็นประธานในการประชุมชาวพุทธโลกเพื่อการเผยแผ่ครั้งที่ ๑
ที่ประเทศญี่ปุ่น

เสด็จประเทศจีน

เสด็จประเทศฝรั่งเศสและอังกฤษ

ผลงาน

กล่าวได้ว่า เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นพระมหาเถระผู้คงแก่เรียนพระองค์หนึ่งในยุคปัจจุบัน ทรงรอบรู้แตกฉานในพระพุทธศาสนาทั้งในด้านทฤษฎีหรือปริยัติ ทั้งในด้านปฏิบัติ ในด้านปริยัตินั้น ทรงสำเร็จภูมิเปรียญธรรม ๙ ประโยค ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดทางการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ส่วนในด้านปฏิบัตินั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงเป็นพระนักปฏิบัติ หรือที่นิยมเรียกกันเป็นสามัญทั่วไปว่า **พระกรรมฐาน** พระองค์หนึ่ง ดังเป็นที่รู้กันทั่วไปในหมู่พระนักปฏิบัติ และสาธุชนผู้ใฝ่ใจในด้านนี้ ฉะนั้น **ผลงานทางพระพุทธศาสนาของพระองค์จึงนับได้ว่ามีความสมบูรณ์พร้อม เป็นองค์ความรู้ที่มีความชัดเจนทั้งในเชิงทฤษฎีและในเชิงปฏิบัติ เพราะเป็นองค์ความรู้ที่ถูกกลั่นกรองออกมาจากความรู้ความเข้าใจที่มีทฤษฎีเป็นฐาน และมีการปฏิบัติด้วยพระองค์เองเป็นเครื่องตรวจสอบเทียบเคียง เป็นผลให้องค์ความรู้ที่พระองค์**

แสดงออกมา ทั้งในผลงานที่เป็นบทพระนิพนธ์ ทั้งในผลงานที่เป็นการเทศนาสั่งสอนในเรื่องและในโอกาสต่างๆ มีความลึกซึ้ง ชัดเจน และเข้าใจง่าย

ด้านตำราและหนังสือพระพุทธศาสนา

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงนิพนธ์หนังสือไว้เป็นจำนวนมาก ทั้งที่เป็นหลักวิชา ธรรมกถา ธรรมเทศนา และสารคดี นอกจากนั้น ทรงริเริ่มให้มีการแปลหนังสือพระพุทธศาสนาที่สำคัญให้เป็นภาษาต่างประเทศ เพื่อเผยแพร่และเป็นคู่มือการศึกษาพระพุทธศาสนาของชาวต่างประเทศ ทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศของมหามกุฏราชวิทยาลัย หนังสือที่ทรงนิพนธ์แยกเป็นประเภทได้ดังนี้

ก. ภาษาไทย

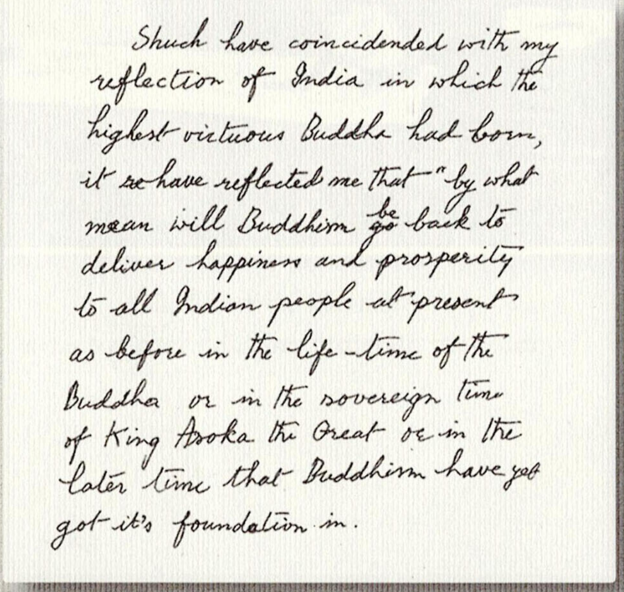
๑. กรรม ๒. กรรม อักโกสกสูตร ขันติ ๓. การถือพระพุทธศาสนา ๔. การบริหารจิตสำหรับผู้ใหญ่ ๕. การบริหารทางจิต ๖. การบวช ๗. การปกครองคณะสงฆ์ ๘. กิเลส ๙. เกิดมาทำไม ๑๐. ขันติ-เมตตา ๑๑. คติชีวิต ๑๒. ความเข้าใจเรื่องชีวิต ๑๓. ความเข้าใจเรื่องพระพุทธศาสนา ๑๔. ความดีของชีวิต ๑๕. ความรู้กับความฉลาด ๑๖. ความรู้ประมาณอาหารการบริโภค ๑๗. ความสุขหาได้ไม่ยาก ๑๘. ความสุขอันไพบูลย์ ๑๙. คำกลอนนิราศสังขาร ๒๐. คำสัจจ์ ๒๑. คุณศีล ๒๒. จิตตนคร นครหลวงแห่งโลก ๒๓. ใจความสำคัญแห่งพระพุทธศาสนา ๒๔. ชีวิต

กับความจริง ๒๕. ชุมนุมสุภาษิต ๒๖. ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร ๒๗. ทศพิธราชธรรม และพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จ-พระเจ้าอยู่หัว ศาสนากับการพัฒนาจิตใจ ๒๘. ทศพิธราชธรรม และหลักพระพุทธศาสนา ๒๙. เทคโนโลยีแห่งปัญญา ๓๐. ธรรม คือดวงตาของชีวิต ๓๑. ธรรมบริหารจิต ๓๒. ธรรมปฏิบัติ ๓๓. ธรรมเพื่อชีวิต-คติชีวิต ชีวิตอันอุดม อัปปมาทธรรม ๓๔. ธรรมประดับใจ (อันดับ ๓) ๓๕. ธรรมะประทับใจ ๓๖. นิทาน สุภาษิต : คุณแห่งมิตรภาพ ๓๗. นิทานสุภาษิต : ศีลยังภรรยา ให้สำเร็จ ๓๘. แนวความเชื่อ : ตอนที่ ๑ ว่าด้วยความเชื่อ ๓ ประเภท ๓๙. บทความของสมเด็จพระญาณสังวร ๔๐. บทความ เรียงพิเศษ : ทางศรัทธา ๔๑. บ่วงจิต ๔๒. บวชดี ๔๓. บัณฑิต กับโลกธรรม ๔๔. ปกติธรรม ปกติสุข ๔๕. ผู้ทำความดีย่อมได้ ที่พึ่ง ๔๖. พ้นมือมาร ๔๗. พรหมวิหารธรรม ๔๘. พรหมวิหาร ๔ ๔๙. พระธรรมจักร เราช่วยกันสร้างเมืองด้วยธรรมประทีป ๕๐. พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ ปี ๒๕๐๙, ๒๕๑๐, ๒๕๑๑, ๒๕๑๒, ๒๕๑๓, ๒๕๑๔ ๕๑. พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน อะไร ๕๒. พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอะไร ศีล สันโดษ ๕๓. พระ พุทธศาสนากับสังคมไทย ๕๔. พระพุทธเจ้ากับสังคมไทยและ พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ๕๕. พระพุทธศาสนาและการ นับถือพระพุทธศาสนา ๕๖. พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์แปล ๕๗. พุทธศาสนธรรมและเห็นประโยชน์อย่างไรจึงนับถือศาสนา ๕๘. พุทธศาสนวงศ์ ๕๙. พุทธศาสนสุภาษิต ๖๐. พุทธศาสน-สุภาษิต (ไทย-อังกฤษ) ๖๑. มงคลวจนะ ๖๒. มงคล ๕ ข้อ

๖๓. มนุษยธรรม หลักแห่งปกติภาพของชีวิตและสังคม ๖๔. มองเมืองไทยทางพุทธบัญชา (ไทย-อังกฤษ) ๖๕. มูลเหตุธรรมเนียมการถวายผ้ากฐินและผ้าป่า ๖๖. ราชธรรมกับการพัฒนาสังคม ๖๗. เรื่องบัวสี่เหล่า ๖๘. ลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ไทยโดยสังเขป ๖๙. โลกและชีวิตในพุทธธรรม ๗๐. วิธีการของพระพุทธเจ้า ๗๑. วิธีปฏิบัติตนให้ถูกต้องทางธรรม ๗๒. วิธีปฏิบัติตนให้ถูกต้องทางธรรมและศีล ๗๓. ศาสนากับชีวิต ๗๔. ศีล (ไทย-อังกฤษ) ๗๕. ศึกษา ๗๖. สวดมนต์บรรยาย ๗๗. สวัสดีปีใหม่ พุทธศักราช ๒๕๓๔ ๗๘. สังคหวัตถุ ๗๙. สันโดษ ๘๐. สันโดษ กรรม อักโกสกสูตร ๘๑. สารัตถสมุจจัย อรรถกถาภาณวาร ตอนว่าด้วยพระธรรมจักกัปปวัตนสูตร ๘๒. สิริมงคลของชีวิต ๘๓. ศีลและทิฏฐิที่ดี ๘๔. ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า เล่ม ๑ ๘๕. ๔๕ พรรษา ของพระพุทธเจ้าเล่ม ๒ ตอน ๑, ๒ พรรษาที่ ๖-๙ ๘๖. สุขุบายธรรม ๘๗. เส้นทางสร้างสุข ๘๘. แสงส่องใจ (ไทย-อังกฤษ) ๘๙. แสงส่องใจ อันดับ ๑-๔ ๙๐. แสงส่องใจให้เพียงพรหม ๙๑. โสฬสธรรม ๙๒. หนังสือธรรมในพระพุทธศาสนา ๙๓. หลักการทำสมาธิเบื้องต้น (ไทย-อังกฤษ) ๙๔. หลักการทำสมาธิเบื้องต้น ปัญญา นิวรณ์ และกัมมัฏฐานสำหรับแก้การหลงลืมตัว ของฝาก-ขวัญปีใหม่ ศาสนาและทศพิธราชธรรม ๙๕. หลักธรรมสำหรับการปฏิบัติอบรมทางจิต (๒ เล่ม) ๙๖. หลักพระพุทธศาสนา ๙๗. หลักพระพุทธศาสนา ทศพิธราชธรรม และหลักพระพุทธศาสนา ๙๘. ห้องสมุด ๙๙. เหตุแห่งความสุข ๑๐๐. อธิบายวากยสัมพันธ์ภาค ๑, ๒ ๑๐๑. อวิชชา ๑๐๒. อัฏฐารสธรรม ๑๐๓. อัปปมาทธรรม

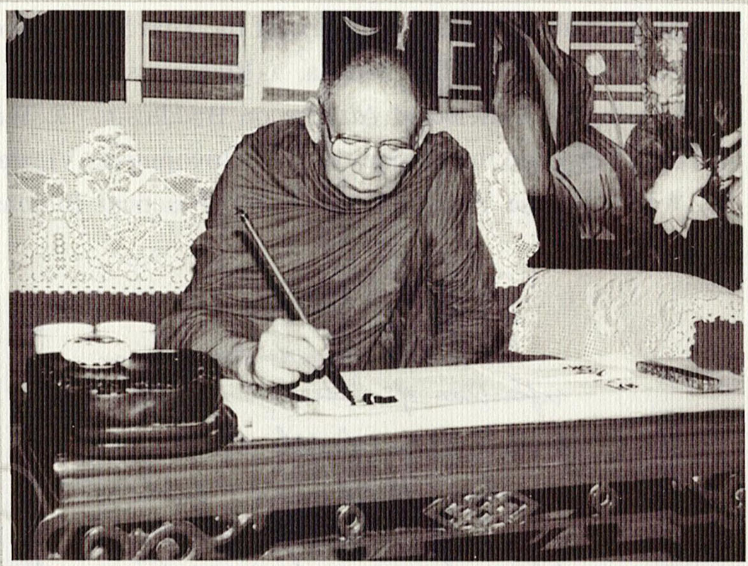
ข. ภาษาอังกฤษ

1. Betrachung des korpress. 2. Contemplation of the Body Kayanupasana. 3. The Contemplation of Feelings Vedananupassana. 4. A Guide to Awareness. 5. His Majesty The King of Thailand Ten Thousand Days on the Throne. 6. The Maxims of the Sanggha-raja of the Thai Sangha and the Government of the Thai Sangha. 7. Rudiments of Mental-Collectedness. 8. Selected Articles on Buddhism. 9. Ten Thousand Days on the Throne 10. Wat Bovornnives Vihara. 11. What Did the Buddha Teach? 12. Peactical Buddha Chamma

Shuch have coincidended with my reflection of India in which the highest virtuous Buddha had born, it so have reflected me that "by what mean will Buddhism be back to deliver happiness and prosperity to all Indian people at present as before in the life-time of the Buddha or in the sovereign time of King Asoka the Great or in the later time that Buddhism have got it's foundation in.

ลายพระหัตถ์ภาษาอังกฤษของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ

ทรงอักษรจีน ในคราวเสด็จเยือน
ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนเป็นทางการ พ.ศ.๒๕๓๖

"เมื่อมีสติกำหนดอยู่ ในการฟังธรรม
ในการอ่านธรรม ในการระลึกถึงธรรม
ที่อ่าน ที่ฟังแล้ว ที่ปฏิบัติแล้ว
กับทั้งที่กำลังฟัง กำลังอ่าน กำลังปฏิบัติอยู่
ย่อมทำให้ได้ปัญญา คือความรู้ในธรรม
ที่ฟัง ที่อ่าน ที่ระลึกถึง ที่กำหนด
และที่กำลังปฏิบัติ เพื่อให้ได้ปัญญา
ในธรรมะ จิตก็ชื่อว่าดื่มธรรม"

ประเภทคำบรรยายและโอวาท

๑. การนับถือพระพุทธศาสนา ๒. การบริหารทางจิตสำหรับผู้ใหญ่ ๓. การปฏิบัติทางจิต ๔. การอบรมวิปัสสนากรรมฐาน ๕. คำบรรยายพิเศษเรื่อง บทบาทของพระวิทยากรแผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง และพุทธธรรมกับการพัฒนาชนบท ๖. คำบรรยายพิเศษเรื่อง ศาสนากับการพัฒนาจิตใจ และเรื่องธรรมะในการพัฒนาตนและครอบครัว ๗. คำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย เรื่องพระพุทธศาสนากับสังคมไทย ๘. จิตตนคร นครหลวงแห่งโลก และแนวปฏิบัติในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ๙. จิตตภาวนา ๑๐. ทศบารมี ทศพิธราชธรรม ๑๑. ธรรมกถาในการปฏิบัติอบรมจิต (๒ เล่ม) ๑๒. ธรรมกถาในการปฏิบัติอบรมทางจิต ๑๓. ธรรมกถาในการอบรมกรรมฐาน ๑๔. ธรรมกถาในพิธีบำเพ็ญจิตตภาวนาพุทโธ ๑๕. ธรรมบรรยายพิเศษ จตุสติปัฏฐาน ๑๖. ธรรมบรรยายอบรมจิต ๑๗. ธรรมปฏิบัติเบื้องต้น : หลักการทำสมาธิเบื้องต้น อย่างไรที่เรียกว่าปฏิบัติธรรม ๑๘. ธรรมประดับใจ ๑๙. ธรรมปาฐกถา ๒๐. ธรรมปาฐกถา เรื่องหน้าที่ ๒๑. ธรรโมวาท ๒๒. นวกานุสาสน์ จิตตภาวนาธรรมบรรยาย ๒๓. เนกขัมมะ ๒๔. แนวปฏิบัติทางจิตและธรรมปฏิบัติ ๒๕. แนวปฏิบัติในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ๒๖. แนวปฏิบัติในสติปัฏฐาน ๒๗. บันทึกกัมมัฏฐาน ๒๘. ปาฐกถาธรรมเรื่องความตาย ๒๙. ปาฐกถาพิเศษ เรื่องทศพิธราชธรรมและพระ-ราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๓๐. ปาฐกถาเรื่องการนับถือพระพุทธศาสนา ๓๑. พรหมธรรมและนาถกรณธรรม

๓๒. พระบรมราโชวาทเรื่องคุณธรรม ๔ ประการ ๓๓. พระบรมราโชวาทเรื่องคุณธรรม ๔ ประการ ศาสนาและทศพิธราชธรรม ๓๔. พระโอวาทวันลาสิกขา ๓๕. พระโอวาทสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก สมเด็จพระอุปัชฌาย์ประทานแก่นวกภูมิภิกษุวัดบวรนิเวศวิหารพรรษากาล ๒๕๓๒ ๓๖. ลักษณะพุทธศาสนา ๓๗. สัมมาทิฏฐิ ๓๘. สัมโมทนียกถา ๓๙. สี่รอบพระนักษัตร ๔๐. อนุโมทนากถา ๔๑. อนุสสติและสติปัฏฐาน ๔๒. อานาปานสติ ๔๓. อารัมภพจนแห่งรายการพระพุทธศาสนา ๔๔. โอวาทานุศาสน์ ๔๕. โอวาทพระธรรมเทศนา ๔๖. โอวาทและเทศนาต่างรส

ข. ภาษาอังกฤษ

- Practical Buddha Dhamma

ประเภทเทศนา

๑. จตุธรรมสำคัญ ๒. ญาณสังวรเทศนา ๓. เถรธรรมกถา ๔. ทศพิธราชธรรม ๕. ทศพลญาณ ๖. ทุลลภกถา ๗. บารมี : บารมีและคู่มือปฏิบัติงานศาสนพิธี ๘. ประชุมพระธรรมเทศนาหน้าพระศพพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต ๙. ปัญจคุณ ๑๐. ปัญจพลกถา ๑๑. ปิยมหาราชานุสรณกถา ๑๒. พระธรรมเทวาธิราช ๑๓. พระธรรมเทศนา ๑๔. พระธรรมเทศนา พระธรรมเทศนาและบันทึกคติธรรม ๑๕. พระธรรมเทศนาทุลลภกถาในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทาน พระราชพิธี

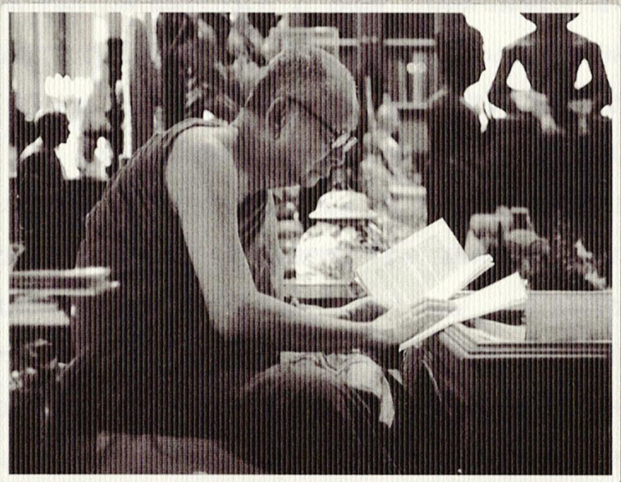
ณ วัดวังพุไทร จังหวัดเพชรบุรี พ.ศ.๒๕๓๗

ในการอุปสมบท ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร พ.ศ.๒๕๔๓

สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี พระธรรมเทศนาในการสมโภช พระนคร ครบ ๑๐๐ ปี ๑๕๐ ปี และ ๒๐๐ ปี ๑๖. พระธรรมเทศนา ในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก พ.ศ.๒๔๕๐ - ๒๔๕๑ และ พ.ศ. ๒๕๓๑ ๑๗. พระธรรมเทศนา พรหมวิหารกถา ๑๘. พระ-ธรรมเทศนาพุทธปทีปกถา ๑๙. พระธรรมเทศนา โลกธรรมคาถา ๒๐. พระธรรมเทศนา ศราทธพรตเทศนา ๒๑. พระธรรมเทศนา สัจจธรรมกถา ๒๒. พระมงคลวิเสสกถา ๒๓. พระมงคล วิเสสกถา : รับพระราชทานถวายในพระราชพิธีเฉลิมพระชนม-พรรษา พ.ศ. ๒๕๑๗ ๒๔. พระมงคลวิเสสกถาและพระธรรมเทศนา พิเศษ ๒๕. พุทธุปปาทาทิสุขกถา ๒๖. มงคลเทศนา ๒๗. รวม บทพระธรรมเทศนา ๒๘. ลกุฏิกชาดกสาธกธรรมเทศนา ๒๙. ลักษณะ ตัดสินพระธรรมวินัย ๓๐. โลก-เหนือโลก ๓๑. สมเด็จพระญาณ-สังวร พระมงคลวิเสสกถา ๓๒. สังฆคุณและโอวาทปาติโมกขเทศนา ๓๓. อนุสติฐานกถา ๓๔. อาหุเนยโย

ผลงานของพระองค์ที่สมควรนำมากล่าวในที่นี้ เพื่อเป็น แบบอย่างแห่งการสร้างองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนา ทั้งในด้าน ปริยัติและในด้านปฏิบัติ แบ่งได้เป็น ๒ ส่วน คือ ด้านวิชาการ และด้านการสั่งสอนเผยแผ่

ทรงพระอักษรภายในตำหนักคอยท่า ปราโมช วัดบวรนิเวศวิหาร

ด้านวิชาการ

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นผู้ใคร่การศึกษา ฉะนั้น นอกจากจะทรงศึกษาพระปริยัติธรรมคือศึกษาภาษาบาลี ตามประเพณีนิยมทางพระพุทธศาสนาแล้ว พระองค์ยังสนพระทัยศึกษาภาษาต่างๆ อีกมาก สุดแต่จะมีโอกาสให้ทรงศึกษาได้ เช่น ทรงศึกษาภาษาสันสกฤต ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส ภาษาเยอรมัน ภาษาจีน แต่ส่วนใหญ่โอกาสไม่อำนวยให้ทรงศึกษาได้อย่างต่อเนื่อง การศึกษาภาษาต่างๆ ของพระองค์จึงต้องเลิกราไปในที่สุด คงมีแต่ภาษาอังกฤษที่ทรงศึกษาต่อเนื่องมาจนทรง

สามารถใช้ประโยชน์ ได้ทั้งในการพูด การอ่าน และการเขียน และจากความรู้ภาษาอังกฤษนี้เอง ที่เป็นหน้าต่างให้พระองค์ทรงมองเห็นโลกทางวิชาการได้กว้างขวางยิ่งขึ้น ไม่จำกัดอยู่เฉพาะโลกทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น เพราะฉะนั้น บทพระนิพนธ์ทางพระพุทธศาสนาของพระองค์ นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความรอบรู้ทางปริยัติและความลึกซึ้งทางปฏิบัติแล้ว บางครั้งพระองค์ก็ยังทรงนำเอาความรู้สมัยใหม่ด้านต่างๆ มาประยุกต์ในการอธิบายพระพุทธศาสนาให้คนร่วมสมัยเข้าใจความหมายและประเด็นความคิดทางพระพุทธศาสนาได้ชัดเจนยิ่งขึ้นด้วย

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเริ่มสร้างผลงานทางวิชาการมาตั้งแต่ยังทรงเป็นพระเปรียญ โดยการทรงนิพนธ์เรื่องทางพระพุทธศาสนาในลักษณะต่างๆ ลงพิมพ์เผยแพร่ในนิตยสารธรรม-จักษุ ซึ่งเป็นนิตยสารเผยแผ่พระพุทธศาสนาของมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์บ้าง ตีพิมพ์เผยแพร่ในโอกาสต่างๆ บ้าง และได้ทรงสร้างผลงานด้านนี้มาอย่างต่อเนื่องจวบจนปัจจุบัน ฉะนั้น ผลงานวิชาการด้านพระพุทธศาสนาของพระองค์จึงมีเป็นจำนวนมาก ไม่น้อยกว่า ๒๐๐ เรื่อง พระนิพนธ์เรื่องสำคัญที่ควรกล่าวถึงในที่นี้ มีดังนี้

(๑) **หลักพระพุทธศาสนา** พระนิพนธ์เรื่องนี้ทรงนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมวราภรณ์ ในชั้นต้น ทรงนิพนธ์เป็นกัณฑ์เทศน์สำหรับเทศน์สอนนักเรียนนักศึกษา ต่อมา ทรงปรับปรุงเป็นความเรียงเพื่อสะดวกแก่การอ่านศึกษาของผู้สนใจทั่วไป

พระนิพนธ์เรื่องนี้ แม้ว่าชั้นต้นจะทรงมุ่งสำหรับสอน หรืออธิบายพระพุทธศาสนาแก่นักเรียน นักศึกษา แต่เนื้อหาเป็นเรื่องที่สามารถใช้เป็นคู่มือศึกษาพระพุทธศาสนาสำหรับคนทั่วไปได้ทุกระดับ พระนิพนธ์เรื่องนี้ให้ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาตั้งแต่ชั้นต้นไปจนถึงชั้นสูงสุด ประกอบด้วยหลักธรรมคำสอนที่สำคัญๆ ที่คนทั่วไปควรรู้ และพอเพียงแก่การที่จะทำให้รู้จักพระพุทธศาสนา และพอเพียงแก่การที่จะนำไปประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน นอกจากความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาแล้ว ยังให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องของศาสนาทั่วๆ ไปที่ควรรู้ด้วย

ลักษณะเด่นของพระนิพนธ์เรื่องนี้ คือทรงใช้ภาษาง่ายๆ สละสลวย ทรงยกตัวอย่างที่ใกล้ตัวหรือที่เป็นเรื่องในประสบการณ์ของคนทั่วไปมาประกอบการอธิบาย และบางเรื่องก็ทรงนำเอาทฤษฎีหรือความรู้สมัยใหม่มาเปรียบเทียบเพื่อให้เข้าใจง่ายยิ่งขึ้น

(๒) **๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า** พระนิพนธ์เรื่องนี้ทรงเริ่มนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ พระนิพนธ์เรื่องนี้มุ่งแสดงคำสอนของพระพุทธศาสนาไปตามลำดับเรื่องราวที่เกิดขึ้นในพุทธประวัติ เป็นทำนองเล่าเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในพระประวัติของพระพุทธเจ้าไปตามลำดับปี นับแต่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วเริ่มประกาศสั่งสอนพระพุทธศาสนาไปจนถึงปีสุดท้ายแห่งพระชนมชีพของพระพุทธเจ้า แต่เนื่องจากเรื่องราวในพุทธประวัตินั้นตามที่ปรากฏในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะคัมภีร์พระไตรปิฎก ไม่ได้กล่าวไว้อย่างต่อเนื่องตั้งแต่ต้นจนจบ ทั้งไม่ได้ลำดับกาลเวลาของเหตุการณ์

ณ ตำหนักคอยท่า ปราโมช
วัดบวรนิเวศวิหาร
พ.ศ.๒๕๓๖

ต่างๆ ไว้อย่างชัดเจน ฉะนั้น จึงเป็นการยากที่จะเล่าเรื่องพุทธ-ประวัติตั้งแต่ต้นจนไปตามลำดับกาลได้อย่างถูกต้อง ด้วยเหตุผลดังกล่าวแล้ว ในพระนิพนธ์เรื่องนี้ พระองค์จึงทรงมุ่งแสดงคำสอนของพระพุทธศาสนาเพื่อความรู้เข้าใจในธรรมเป็นหลักโดยมีเรื่องราวทางพุทธประวัติเท่าที่ปรากฏหลักฐานหรือตามที่ทรงสันนิษฐานได้จากคัมภีร์นั้นๆ มาเป็นส่วนประกอบ เพื่อช่วยให้เข้าใจความเป็นมาและความหมายของพระธรรมคำสอนเรื่องนั้นๆ ได้ชัดเจนยิ่งขึ้นเท่านั้น มิได้ทรงมุ่งแสดงรายละเอียดทางพุทธ-ประวัติโดยตรง แต่ถึงกระนั้น พระนิพนธ์เรื่องนี้ก็นับได้ว่าเป็นการเรียบเรียงพุทธประวัติแนวใหม่อีกแบบหนึ่งที่ไม่ซ้ำแบบใคร

ลักษณะเด่นของพระนิพนธ์เรื่องนี้ก็คือ เป็นเรื่องที่ให้ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง ทั้งในแง่พุทธ-ประวัติและในแง่พระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา เพราะได้ทรงประมวลเอาความรู้และเรื่องราวต่างๆ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาทั้งจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และปกรณ์วิเสสต่างๆ รวมทั้งจากตำราอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้นๆ มารวมไว้อย่างพิสดาร ตลอดถึงเรื่องราวจากคัมภีร์ฝ่ายมหายานที่น่าสังเกตศึกษา ก็ได้ทรงประมวลมาไว้เพื่อการศึกษาเปรียบเทียบด้วย พระนิพนธ์เรื่องนี้จึงให้ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในหลายด้าน

แต่น่าเสียดายว่า พระนิพนธ์เรื่องนี้ทรงนิพนธ์ไว้ยังไม่จบสมบูรณ์ (ทรงนิพนธ์ไว้ ๑๒ พรรษา)

(๓) **โสฬสปัญหา** พระนิพนธ์เรื่องนี้ ในชั้นต้นทรงเตรียมสำหรับเป็นคำสอนพระใหม่ และได้ทรงบรรยายเป็นธรรมศึกษาแก่พระใหม่ (พระนวกะ) ในพรรษกาล พ.ศ. ๒๕๒๔ ตั้งแต่ต้นจนจบบริบูรณ์

โสฬสปัญหา (คือปัญหา ๑๖ ข้อ) พร้อมทั้งคำพยากรณ์คือคำกล่าวแก้นั้น เป็นธรรมชั้นสูงในพระพุทธศาสนา มีความละเอียดลึกซึ้งทั้งในด้านอรรถะคือความหมาย ทั้งในด้านพยัญชนะคือถ้อยคำ สำนวน ผู้ที่ใคร่รู้พระพุทธศาสนาควรจักได้ศึกษาและพิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบคอบ และเมื่อได้พิจารณาไตร่ตรองจนเกิดความรู้ความเข้าใจอย่างถ่องแท้แล้ว ก็จะทำให้เห็นความละเอียดลึกซึ้งของพระพุทธศาสนาคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

ทรงรับบิณฑบาต
ที่จังหวัดกาญจนบุรี

ณ ตำหนักคอยท่า ปราโมช วัดบวรนิเวศวิหาร พ.ศ.๒๕๕๐

อันส่องแสดงให้เห็นถึงความสุขุมลุ่มลึกแห่งพระปรีชาญาณของพระพุทธเจ้า การศึกษาเรื่องนี้ นอกจากจะช่วยให้ได้รับความรู้ความเข้าใจพระพุทธศาสนาลึกซึ้งกว้างขวางยิ่งขึ้นแล้ว ยังช่วยเสริมศรัทธาปสาทะในพระพุทธศาสนาและในพระรัตนตรัยให้มั่นคงและบริสุทธิ์ยิ่งขึ้นด้วย อันจะยังผลให้เกิดการน้อมนำธรรมเหล่านั้นมาประพฤติปฏิบัติตามความสามารถของตนต่อไป

เรื่องโสฬสปัญหานี้ เป็นการแสดงหรืออธิบายธรรมที่ปรากฏอยู่ในปัญหาต่างๆ เหล่านั้นไปตามอรรถะและพยัญชนะแห่งบทธรรม ประกอบกับคำอธิบายในคัมภีร์อรรถกถาและความสันนิษฐานส่วนพระองค์ ทั้งนี้ก็โดยที่พระองค์ทรงเห็นว่า ธรรมบรรยายหรือการอธิบายธรรมนั้น เป็นเพียงเครื่องมือประกอบการศึกษาธรรม เพื่อที่ผู้ศึกษาจะได้อาศัยเป็นแนวในการพิจารณาไตร่ตรองธรรมจนกระทั่งเกิดความเห็นแจ้งประจักษ์ธรรมนั้นๆ แก่ใจตนด้วยตนเอง เพราะผู้ศึกษาธรรมในพระพุทธศาสนานั้นควรจักได้พิจารณาไตร่ตรองด้วยปัญญาอันชอบให้เห็นจริงแก่ใจตน ไม่ควรเอาแต่เชื่อง่ายดายไปตามที่ได้ยินได้ฟัง ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในกาลามสูตรเป็นตัวอย่าง เพราะเพียงแต่เชื่อ ไม่พิจารณานั้น อาจจะไม่ได้ความรู้ธรรม ทั้งไม่ทำให้ได้ซาบซึ้งในรสแห่งธรรมด้วย

ลักษณะเด่นของพระนิพนธ์เรื่องนี้ก็คือ แสดงให้เห็นถึงแนวการวิเคราะห์หรือวิจารณ์ธรรมขององค์ผู้นิพนธ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการวิเคราะห์หรือวิจารณ์ธรรมชั้นสูงนั้นมิใช่เรื่องที่ทำได้ง่าย ผู้ที่จะสามารถวิเคราะห์หรือวิจารณ์ธรรมดังกล่าวอย่างแจ่มแจ้งชัดเจนนั้น จำต้องใช้ทั้งความรู้ในทางปริยัติและประสบการณ์ในทางปฏิบัติประกอบกัน จึงจะเกิดการสังเคราะห์เป็นความรู้ความเข้าใจและถ่ายทอดไปยังบุคคลอื่นได้ตามวัตถุประสงค์หรือตรงตามความหมายของข้อธรรมนั้นๆ

(๔) **ลักษณะพุทธศาสนา** พระนิพนธ์เรื่องนี้ทรงเตรียมขึ้นสำหรับเป็นคำสอนพระใหม่และได้ทรงบรรยายสอนพระใหม่ในพรรษกาล พ.ศ. ๒๕๒๖ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร พระนิพนธ์เรื่องนี้ได้ทรงแสดงให้เห็นถึงลักษณะของพระพุทธศาสนาในด้านต่างๆ คือ ในด้านความหมาย ในด้านการสอน ในด้านคำสอน ในด้านการปฏิบัติ และในด้านเป้าหมายของการปฏิบัติของพระพุทธศาสนา เนื้อหาของพระนิพนธ์

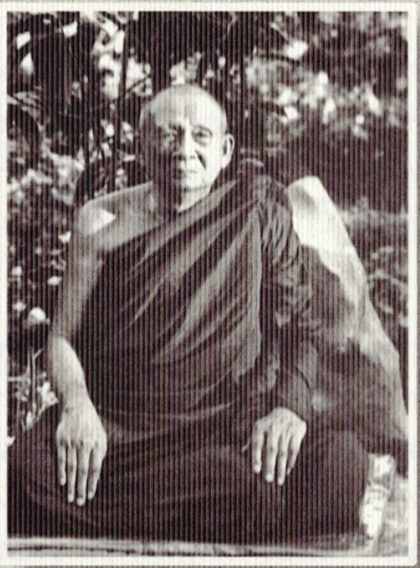
ในพระอุโบสถ
วัดเทวสังฆาราม
กาญจนบุรี

เรื่องนี้ จึงเป็นการมองหรือเป็นการศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างรอบด้าน เพราะฉะนั้น พระนิพนธ์เรื่องนี้จึงช่วยให้ผู้อ่านหรือผู้ศึกษามองเห็นภาพของพระพุทธศาสนาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ช่วยให้ผู้ศึกษากล่าวถึงพระพุทธศาสนาได้ตรงประเด็น

ลักษณะเด่นของพระนิพนธ์เรื่องนี้ก็คือ ทรงอธิบายไว้ในตอนต้นของเรื่องนี้ว่า สิ่งที่พระองค์ทรงแสดงหรือทรงอธิบายไว้ในพระนิพนธ์เรื่องนี้ เป็นผลจากการศึกษาปฏิบัติเพ่งพิจารณาของพระองค์เอง ฉะนั้น พระนิพนธ์เรื่องนี้จึงเป็นสิ่งสะท้อนถึงความรู้ความเข้าใจของพระองค์ในเรื่องพระพุทธศาสนาว่าเป็นอย่างไร ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าสนใจยิ่ง

(๕) **สัมมาทิฏฐิ ตามพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ** พระนิพนธ์เรื่องนี้ทรงเตรียมขึ้นสำหรับเป็นคำสอนพระใหม่และทรงบรรยายสอนพระใหม่ในพรรษกาล พ.ศ. ๒๕๒๗ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชปรารภถึงพระนิพนธ์เรื่องนี้ว่า "พระธรรมเทศนาชุดนี้ นอกจากแสดงข้อธรรมสำคัญๆ อันเป็นแก่นคำสอนของพระพุทธศาสนาแล้ว ยังแสดงให้ประจักษ์ถึงปรีชาญาณอันกว้างขวางล้ำลึกของพระสารีบุตรเถระในการอธิบายธรรมนี้อีกประการหนึ่ง และประการที่สาม สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร) ได้นำพระเถราธิบายแห่งพระอัครสาวกองค์นั้น มาอธิบายถ่ายทอดเพิ่มเติมให้พอเหมาะพอดีแก่ความรู้ความคิดของคนในยุคปัจจุบันให้เข้าใจ

ประทับบนแผ่นหิน
หน้าตำหนักคอยท่า ปราโมช
วัดบวรนิเวศวิหาร
พ.ศ.๒๕๓๖

พระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสมฺปนฺโน)
เข้าเฝ้าถวายสักการะเจ้าพระคุณสมเด็จฯ พ.ศ.๒๕๕๐

ได้โดยสะดวกและแจ่มแจ้ง" ด้วย พระราชปรารภดังกล่าวแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์ขึ้นสำหรับพระราชทานในงานฉลองพระชนมายุ ๖ รอบ ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ เป็นครั้งแรก ต่อมาทรงมีพระราชปรารภว่า เรื่องสัมมาทิฏฐิที่จัดพิมพ์ขึ้นในครั้งนั้นยังมีข้อบกพร่องอยู่หลายแห่ง จึงได้ทรงพระราชอุตสาหะตรวจทานต้นฉบับใหม่ด้วยพระองค์เองตลอดทั้งเรื่อง แล้วพระราชทานมายังเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เพื่อจัดพิมพ์ขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง

จากพระราชปรารภดังกล่าวแล้ว ย่อมแสดงให้เห็นว่า พระนิพนธ์เรื่องสัมมาทิฏฐินี้ มีความสำคัญและมีคุณค่าควรแก่การศึกษาเพียงไร

ลักษณะเด่นของพระนิพนธ์เรื่องนี้ ก็คือเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงนำธรรมาธิบายของพระสารีบุตรเถระ ซึ่งล้วนเป็นคำสอนที่สำคัญในพระพุทธศาสนา "มาอธิบายถ่ายทอดเพิ่มเติมให้พอเหมาะพอดีแก่ความรู้ความคิดของคนในยุคปัจจุบันให้เข้าใจได้โดยสะดวกและแจ่มแจ้ง"

(๖) **ทศบารมี ทศพิธราชธรรม** พระนิพนธ์เรื่องนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเตรียมขึ้นสำหรับเป็นคำสอนพระใหม่เช่นกัน และได้ทรงบรรยายสอนพระใหม่ในพรรษกาล พ.ศ. ๒๕๓๐ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร

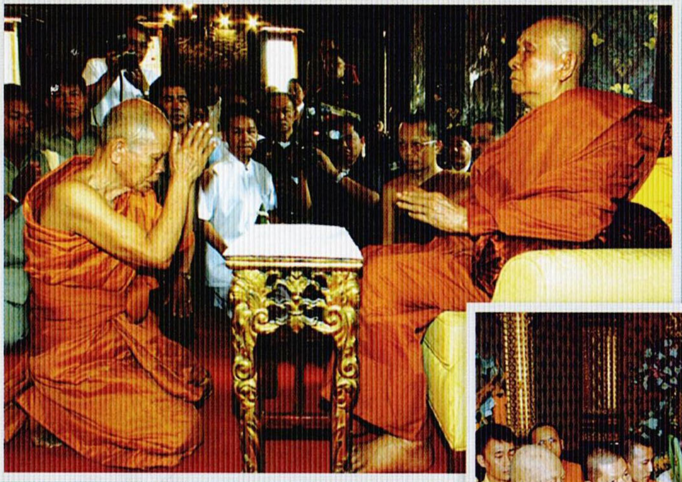
เนื้อหาของพระนิพนธ์เรื่องนี้ คือการอธิบายความหมายของธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา ๒ หมวด คือ คำสอนเรื่อง

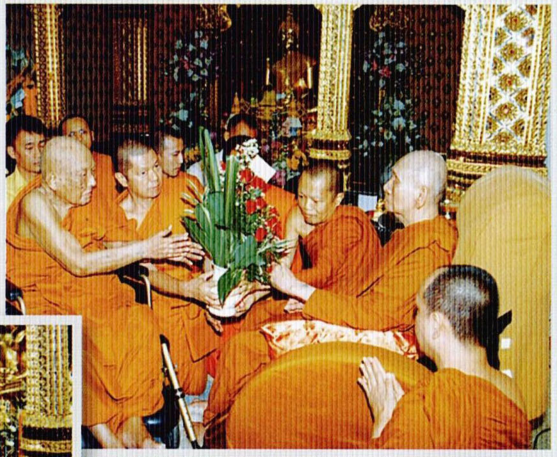
ทศบารมี และคำสอนเรื่องทศพิธราชธรรม โดย เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงวิเคราะห์ให้เห็นว่า ธรรม ๒ หมวด นี้ แม้จะดูว่าต่างกัน แต่ความจริงมีความเกี่ยวโยงกัน กล่าวคือ ทศบารมีนั้นเป็นหลักปฏิบัติเพื่อผลสูงสุดในทางพุทธจักร คือการบรรลุพระ-อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงสร้างสันติสุขให้แก่มวลมนุษยชาติ ส่วนทศพิธราชธรรมนั้น เป็นหลักปฏิบัติเพื่อผลสูงสุดในทางอาณาจักร คือการบรรลุถึงความเป็นพระธรรมจักรพรรดิ หรือพระจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ซึ่งจะเป็นผู้สร้างสันติสุขให้แก่มวลพสกนิกรของพระองค์ทั่วราชอาณาเขต กล่าวโดยย่อก็คือ ทศบารมีนั้นเป็นหลักธรรมเพื่อความเป็นประมุขหรือผู้นำทางพุทธจักร ส่วนทศพิธราชธรรมนั้น เป็นหลักธรรมเพื่อความเป็นประมุขหรือผู้นำทางอาณาจักร นอกจากนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังทรงแสดงให้เห็นว่า ธรรมทั้ง ๒ หมวดนี้มีเนื้อหาคล้ายคลึงกัน ที่แตกต่างกันไปบ้าง ก็เพราะมุ่งผลหรือมีเป้าหมายต่างกัน ทศบารมีมุ่งผลในทางธรรมหรือความพ้นโลก ส่วนทศพิธราชธรรมมุ่งผลในทางโลกหรือการอยู่ในโลกอย่างมีความสุข กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ **ทศบารมีเป็นบารมีทางธรรม ส่วนทศพิธราชธรรมเป็นบารมีทางโลก ธรรมทั้ง ๒ หมวดนี้จึงเป็นบารมีธรรมด้วยกัน**

ลักษณะเด่นของพระนิพนธ์เรื่องนี้ก็คือ เป็นการวิเคราะห์ตีความธรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนาในเชิงประยุกต์และในเชิงเปรียบเทียบ ซึ่งทำให้ได้ความรู้ความเข้าใจในคำสอนของพระ-พุทธศาสนาในแง่มุมที่แตกต่างออกไปและกว้างขวางยิ่งขึ้น

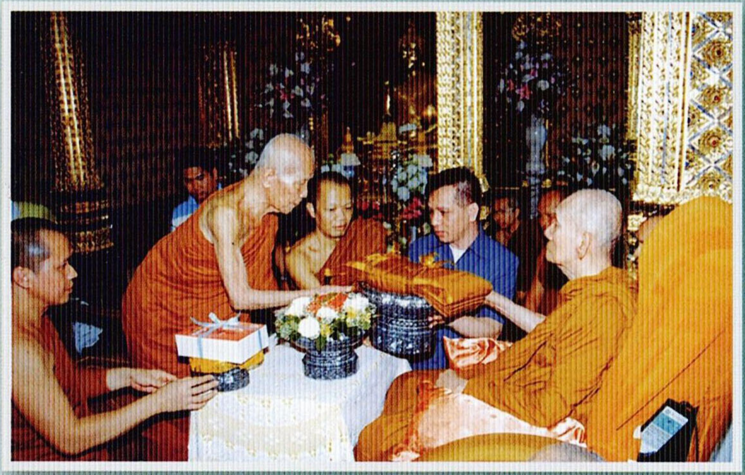
ณ ตำหนักคอยท่า ปราโมช วัดบวรนิเวศวิหาร

พระปฏิปทาด้านสมาธิกรรมฐาน

ทรงสนพระทัยในการฝึกปฏิบัติสมาธิหรือปฏิบัติกรรมฐานมาตั้งแต่ยังทรงเป็นพระเปรียญ **ผู้ที่เป็นครูทางกรรมฐานของพระองค์ก็คือ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ พระอุปัชฌาย์ของพระองค์** ทรงเล่าว่า

ครั้งหนึ่ง เมื่อสมัยที่ยังทรงเป็นพระเปรียญอยู่และกำลังสนพระทัยในการศึกษาภาษาต่างๆ ดังกล่าวมาแล้วในตอนต้น สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ได้มีรับสั่งให้เข้าเฝ้า และตรัสถามว่า *"กำลังเรียนใหญ่หรือ อย่าบ้าเรียนมากนัก หัดทำกรรมฐานเสียบ้าง"*

รับสั่งของสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ดังกล่าว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงถือว่าเป็นเสมือนพระบัญชา และเป็นเหตุให้พระองค์ทรงสนพระทัยในการปฏิบัติกรรมฐานตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา และทรงถือว่า สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงเป็นครูกรรมฐานพระองค์แรกของพระองค์

การปฏิบัติกรรมฐาน เป็นคตินิยมในพระสงฆ์คณะธรรมยุตที่สืบเนื่องมาแต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงผนวชอยู่ คือ เก่งปริยัติ เคร่งครัดวินัย ใส่ใจกรรมฐาน โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะยังทรงผนวชอยู่ได้ทรงรื้อฟื้นคตินิยมนี้ขึ้นด้วยการเอาพระทัยใส่ในการศึกษาพระปริยัติธรรมโดยเฉพาะคือพระไตรปิฎก ปฏิบัติเคร่งครัดตามพระธรรมวินัย และเอาพระทัยใส่ในการศึกษาวิปัสสนาธุระ คือการฝึกปฏิบัติอบรมจิตใจ และทรงแนะนำศิษยานุศิษย์ให้เอาใจใส่

ศึกษาปฏิบัติเช่นกัน ทั้งนี้เพราะทรงถือปฏิบัติตามหลักของพระพุทธศาสนาที่ว่า พระภิกษุสามเณรมีธุระคือหน้าที่ที่พึงปฏิบัติ ๒ อย่าง คือ **คันถธุระ** ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์ เพื่อให้มีความรู้พระธรรมวินัยคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เพื่อเป็นแบบแผนในการประพฤติปฏิบัติและสำหรับแนะนำสั่งสอนผู้อื่นต่อไป **วิปัสสนาธุระ** คือการศึกษาอบรมจิตใจตามหลักสมถะและวิปัสสนา เพื่อให้รู้แจ้งในธรรมและกำจัดกิเลสออกจากจิตใจ ฉะนั้นพระสงฆ์ธรรมยุตจึงถือเป็นประเพณีปฏิบัติสืบมาแต่ครั้งนั้นว่าต้องศึกษาทั้งคันถธุระและวิปัสสนาธุระ กล่าวคือ ในเวลาพรรษาก็อยู่ศึกษาคันถธุระในสำนักของตนๆ เมื่อออกพรรษาแล้ว ก็จาริกธุดงค์ไปตามป่าเขาเพื่อหาที่วิเวก ศึกษาปฏิบัติวิปัสสนาธุระ แม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะเมื่อยังทรงผนวชอยู่ก็ทรงถือปฏิบัติเช่นนี้มาโดยตลอด ดังปรากฏในพระราชประวัติว่า ได้เสด็จจาริกไปตามหัวเมืองต่างๆ อย่างกว้างขวาง ประเพณีปฏิบัติดังกล่าวนี้ได้เจริญแพร่หลายในหมู่พระสงฆ์ธรรมยุตสืบมาจวบจนปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคอีสาน ความนิยมในการศึกษาปฏิบัติกรรมฐานมิได้จำกัดอยู่เฉพาะในหมู่พระสงฆ์ธรรมยุตเท่านั้น แต่ได้แพร่หลายไปในหมู่พระภิกษุสามเณรทั่วไปตลอดไปถึงพุทธศาสนิกชนทั้งหญิงชายด้วย ดังเป็นที่ทราบกันว่ามีสำนักกรรมฐานเกิดขึ้นในภาคอีสานทั่วไปและมีบูรพาจารย์ทางกรรมฐานเกิดขึ้นมากมายสืบเนื่องกันมาไม่ขาดสาย ที่ปรากฏเกียรติคุณเป็นที่รู้จักกันทั่วไป ก็เช่น พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) พระอาจารย์เสาร์ กนฺตสีโล พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พระอาจารย์ดูลย์ อตุโล พระอาจารย์เทสก์ เทสรํสี

พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร พระอาจารย์ชา สุภทฺโท เป็นต้น พระบูรพาจารย์ดังกล่าวนี้ล้วนสืบสายมาจากสัทธิวิหาริกคือศิษย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะเมื่อยังทรงผนวชอยู่ทั้งนั้น

สำหรับพระภิกษุสามเณรผู้สนใจในการปฏิบัติกรรมฐาน แต่ไม่มีโอกาสที่จะอยู่ในสำนักวัดป่า ก็สามารถปฏิบัติได้โดยปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ว่า **“แม้จะอยู่ในบ้านในเมือง ก็ให้ทำสัญญาคือทำความรู้สึกกำหนดหมายในใจว่าอยู่ในป่า อยู่ในที่ว่าง อยู่ในที่สงบ ก็สามารถทำจิตใจให้ว่างให้สงบได้”** เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงปฏิบัติพระองค์ตามหลักดังกล่าวนี้ ทรงปฏิบัติพระองค์แบบพระกรรมฐานในเมือง และเมื่อทรงมีโอกาส ก็จะเสด็จจาริกไปประทับตามสำนักวัดป่าในภาคอีสานชั่วระยะเวลาหนึ่งเสมอมา

พระธรรมวิสุทธิมงคล หรือหลวงตามหาบัว ได้เคยกล่าวถึงเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชไว้มาก ในฐานะที่เป็นสหธรรมิกที่สนิทคุ้นเคยกันมานาน ดังความตอนหนึ่งในประวัติของหลวงตาว่า

“...ท่านเคยมาภาวนาที่นี่ (วัดป่าบ้านตาด) แต่ก่อนที่ท่านยังไม่ได้เป็นสมเด็จสังฆราช สมัยนั้นสมเด็จพระสังฆราชท่านยังทรงพระชนม์อยู่ กรมหลวงวชิรญาณวงศ์น่ะ ท่านก็มีโอกาสมาล่ะซิ มาพักอยู่กับเราทีละไม่น้อยกว่าสิบแหละ ท่านมาแต่ละครั้ง ๆ เป็นอาทิตย์ ๆ ท่านมาเสมอ มาที่นี่ มาบ่อยแหละแต่ก่อน..

ท่านไปอยู่ทางกุฏิท่านสุดใจ แต่ก่อนหลังเล็กกว่านั้น ท่านไปพัก อยู่คนเดียวตลอด เอาจริงเอาจังนะเวลาภาวนา เราก็ไม่ไป

ฉายพระรูปร่วมกับพระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสมฺปนฺโน)
ณ วัดป่าบ้านตาด เมื่อครั้งทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ

กวน จะคุยกันเวลาที่ควรคุยเท่านั้น นอกนั้นก็เปิดโอกาสให้ท่านภาวนาของท่าน เวลามีโอกาสอันดีท่านก็สนทนาธรรมะกันกับเรา เฉพาะสองต่อสอง ท่านคุยธรรมดา ไม่ได้ว่าพูดน้อย ท่านพูดธรรมดา สงสัยข้อไหนๆ ซักถามๆ หรือมีข้อเคล็ดลับอะไรที่สงสัยอะไร ออกจากนี้ไปภายนอกท่านก็ถามเฉพาะๆ ไม่มีใครทราบแหละ มีท่านกับเราถามกันเฉพาะ...

โห เวลาคุยธรรมะนี้ท่านเอาจริงเอาจังมาก เฉพาะกับเราคุยกันสองต่อสอง ท่านชอบซักนั้นซักนี้เรื่องจิตตภาวนา เราเป็น

ผู้เล่าถวายท่าน หรือจะว่าแนะก็ไม่ผิด เพราะท่านตั้งใจศึกษากับเราจริงๆ ทางด้านจิตตภาวนา เราก็ถวายอุบายต่างๆ ให้ท่านฟังตลอด ท่านหนักในทางจิตตภาวนาอานาปานสติ ท่านมาอยู่นี้ท่านภาวนาไม่เกี่ยวกับใครเลย เราก็ไม่ไปกวน ท่านอยู่เงียบๆ นะ ท่านจะมาแต่ตอนเช้ามาบิณฑบาต มาพบกันตอนเช้านี่เท่านั้น ท่านบิณฑบาตหน้าศาลานี่แล้วก็มาฉันที่นี่แล้วไปเงียบเลย เช้าวันหลังจะมาพบกันใหม่ๆ ท่านก็ภาวนาเต็มที่ของท่าน แต่ก่อนพระก็ไม่มีมาก เราไม่ได้รับพระมาก ๑๘ องค์เป็นอย่างมากวัดนี้...”

“ท่านนิ่งๆ ท่านไม่ค่อยชอบพูด ธรรมดาๆ ทั่ว ๆ ไป ท่านไม่ค่อยชอบพูดสมเด็จสังฆราช เฉพาะสองต่อสองกับเรานี่ โถ เป็นคนใหม่ขึ้นมา ซักเรื่องอรรถเรื่องธรรม เรื่องจิตตภาวนา เปิดเต็มที่ให้ท่านฟัง ท่านสนใจมาก เพราะแต่ก่อนเราไปพักอยู่วัดบวรฯ เป็นประจำ จากนั้นท่านออกไปพักที่วัดป่าบ้านตาดทีละอาทิตย์ๆ ท่านไป...

เวลาอยู่ธรรมดาท่านไม่ค่อยคุย ทั่ว ๆ ไปนี่ท่านเฉย นิ่มบทเวลาขึ้นเวทีสองต่อสองกับเรานี่ โถ ซัก สงสัยข้อไหนท่านถามมาเลยๆ เราก็เปิดเลยเชียวนะ ให้ท่านได้เห็นเรื่องภาคปฏิบัติว่าอย่างนั้น ฟัดกันจนถึงที่สุดเลยกับสมเด็จสังฆราช สองต่อสองท่านหาความจริง เราก็เอาความจริงออกเต็มเหนี่ยวๆ เลย ถ้าอยู่ธรรมดาท่านไม่ค่อยคุยละ เฉยๆ ธรรมดา เวลาเข้ากันสองต่อสองโห เป็นคนใหม่ขึ้นมานะ ซักละเอียดลออเรื่องจิตตภาวนา

เราก็ได้เปิดหัวอกออกให้ท่านฟังอย่างเต็มเหนี่ยวเหมือนกัน ท่านรู้สึกว่าสนใจมากจริงๆ ต่อธรรมที่เราถอดออกจากหัวใจพูดให้

ท่านฟัง เพราะไม่มีใครต่อใคร สองต่อสองเท่านั้น เปิดเต็มเหนี่ยวใส่กันเลย เอาจนถึงเหตุถึงผลว่าอย่างนั้นเถอะ ท่านพอใจมาก

ปรกติท่านไม่ค่อยคุย เฉยนะ อยู่กับเราก็ตามถ้ามีแขกมีคนท่านก็ไม่คุย แต่เวลาเอาจริงเอาจังท่านจะหาเหตุหาผลกับภาคปฏิบัติจริงๆ ท่านก็ซักจริงๆ นั่นละภาคปฏิบัติ เราก็เปิดเลยเชียวให้ท่านได้ฟังสักทีเถอะภาคปฏิบัตินี่น่ะ ภาคเป็นสมบัติของตนโดยแท้ คือการศึกษาเล่าเรียนนั้นมันเป็นความจำ จำมาได้เท่าไรมันก็หลงลืมไปๆ ... สำหรับความจริงไม่เป็น ตรงแน่วตลอดเวลา...”

สำหรับวัดบวรนิเวศวิหาร อันเป็นสำนักของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะยังทรงผนวชอยู่และเป็นเสมือนวัดตัวอย่างของคณะธรรมยุตนั้น ก็ได้มีการสอนกรรมฐานแก่พระภิกษุสามเณรและอุบาสกอุบาสิกาผู้สนใจต่อเนื่องกันมา มาถึงยุคที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส ก็ได้ทรงรับภาระการสอนกรรมฐานดังกล่าวสืบมา โดยมีกำหนดสอนในตอนค่ำของวันพระและวันหลังวันพระ (สัปดาห์ละ ๒ วัน) ตลอดมาไม่ขาดสาย เป็นเหตุให้การศึกษาปฏิบัติกรรมฐานเป็นที่รู้จักแพร่หลายไปในหมู่พุทธศาสนิกชนทั่วไปทางหนึ่ง

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงรับภาระสอนกรรมฐานที่วัดบวร-นิเวศวิหารมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๔ การสอนกรรมฐานที่วัดบวรนิเวศวิหารได้กำหนดเป็นรูปแบบที่ชัดเจนขึ้นในสมัยที่พระพรหมมุนี (ผิน สุวโจ) ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส ครั้นพระพรหมมุนีมรณภาพแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ซึ่งดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสสืบต่อมาก็ได้สืบทอดรูปแบบการสอนกรรมฐานดังกล่าวต่อมา กล่าวคือ

สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช
ถวายน้ำสรงหลวงปู่ดูลย์ อตุโล
ที่วัดบูรพาราม
จังหวัดสุรินทร์

สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช
กราบนมัสการ
หลวงปู่เทสก์ เทสรํสี
ที่วัดหินหมากเป้ง
จังหวัดหนองคาย

สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช
และหลวงปู่ฝั้น อาจาโร
ที่วัดถ้ำขาม อำเภอพรรณานิคม
จังหวัดสกลนคร

การสอนเริ่มเมื่อเวลา ๑๙.๐๐ น. พระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนผู้ร่วมฟังการสอนทำวัตรสวดมนต์ แล้วพระอาจารย์เริ่มกล่าวอบรมธรรมปฏิบัติจบแล้ว พระสงฆ์ ๔ รูปสวดพระสูตรที่แสดงหลักปฏิบัติทางสมถะและวิปัสสนา สวดทั้งภาคบาลีและแปลเป็นไทย เพื่อประกอบการพิจารณาในการปฏิบัติตอนหนึ่งจบแล้ว นั่งสงบฝึกปฏิบัติจิตใจตามเวลาที่กำหนดจบแล้ว สวดบทที่พึงพิจารณาเนืองๆ และแผ่ส่วนกุศลเป็นจบการสอนในวันนั้น

หลักการสอนสมาธิหรือการสอนกรรมฐานนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงดำเนินตามหลักสติปัฏฐาน คือการกำหนดจิตพิจารณาอยู่ในกาย ในเวทนา ในจิต และในธรรม อันเป็นหลักใหญ่หรือ หลักสำคัญในการฝึกอบรมจิตหรือฝึกปฏิบัติสมาธิที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้

วิธีปฏิบัติหรือฝึกทำสมาธินั้น มีมากมายหลายวิธีสุดแต่ความสะดวกหรือความชอบที่เรียกว่าเหมาะกับจริตของผู้ปฏิบัติ ฝ่ายอาจารย์ผู้สอนก็สอนในวิธีที่แตกต่างกันไปตามความถนัดหรือประสบการณ์ของอาจารย์นั้นๆ แต่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงสรุปตามหลักสติปัฏฐานว่า โดยสรุปแล้วการทำสมาธิมี ๒ วิธี วิธีที่หนึ่ง คือการหยุดจิตให้อยู่ในตำแหน่งอันเดียว ไม่ให้คิดไปในเรื่องอื่น เช่น การกำหนดจิตให้อยู่ที่ลมหายใจเข้าออกที่เรียกว่าวิธีอานาปานสติ วิธีที่สอง คือพิจารณาไปในกายอันนี้ กำหนดพิจารณาดูกายแยกให้เห็นเป็นอาการ หรือเป็นส่วนต่างๆ เช่นแยกให้เห็นเป็นอาการ ๓๒ เป็นต้น

วัตถุประสงค์ของการฝึกปฏิบัติสมาธินั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงสรุปว่ามี ๒ อย่าง คือ

(๑) **ทำสมาธิเพื่อแก้อารมณ์และกิเลสของใจที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน** เช่น ความรัก ความโกรธ เป็นต้น ซึ่งอาจจะเป็นอันตรายต่อหน้าที่การงานหรือการศึกษาเล่าเรียน เมื่อจะทำให้อารมณ์หรือกิเลสดังกล่าวนั้นสงบลงได้ จึงต้องใช้สมาธิคือการหัดเอาชนะใจทำใจให้สงบจากอารมณ์ดังกล่าวนั้น

(๒) **ทำสมาธิเพื่อฝึกใจให้มีพลัง คือพลังตั้งมั่น พลังรู้มากขึ้น** เช่นเดียวกับร่างกายจะแข็งแรง ก็ต้องมีการฝึกออกกำลังกาย จิตใจจะมีพลัง ก็ต้องมีการฝึกหัดทำสมาธิ

นอกจากการสอนดังกล่าวแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังได้ทรงนิพนธ์เรื่องเกี่ยวกับการฝึกปฏิบัติสมาธิ เพื่อเป็นหลักประกอบการศึกษาปฏิบัติสมาธิไว้อีกจำนวนมาก ทั้งหลักปฏิบัติเบื้องต้นและหลักปฏิบัติชั้นสูง เช่น

- หลักการทำสมาธิเบื้องต้น
- แนวปฏิบัติในสติปัฏฐาน
- การปฏิบัติทางจิต
- อนุสสติและสติปัฏฐาน
- หลักธรรมสำหรับการปฏิบัติอบรมทางจิต เป็นต้น

พ.ศ. ๒๕๑๑ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ทรงเริ่มรายการ "การบริหารทางจิต" ทางสถานีวิทยุ อส พระราชวังดุสิต ตามพระราชปรารภของ **สมเด็จ–**

พระศรีนครินทราบรมราชชนนี รายการบริหารทางจิตมีวัตถุประสงค์คือเพื่อชักนำให้เกิดความสนใจในการอบรมจิตใจจนถึงปลูกฝังเป็นนิสัยในทางที่ถูก เพื่อประโยชน์ในทางที่จะประพฤติปฏิบัติตนโดยเหมาะสม มีความเจริญในการศึกษาเล่าเรียน การอาชีพการงาน สามารถเผชิญเหตุการณ์ต่างๆ ครองชีวิตอย่างมีความสุขราบรื่นตามสมควร การอบรมดังกล่าวควรเริ่มต้นตั้งแต่เด็กจนถึงผู้ใหญ่ เพราะเด็กเป็นไม้อ่อนที่อาจจะดัดได้ง่าย และสมควรที่จะเริ่มหัดให้ถูกทาง ถ้าได้สนใจอบรมเด็กทางจิตใจให้ความเจริญทางจิตใจเติบโตขึ้นพร้อมกันกับความเจริญทางร่างกาย ก็จะเป็นประโยชน์มาก จะไม่ต้องมาแก้ปัญหายุ่งยากต่างๆ ในเมื่อเด็กเติบใหญ่ขึ้น และผู้ใหญ่มักจะเป็นไม้แก่สักหน่อยซึ่งอาจจะดัดได้ยาก แต่ก็ยังดัดได้ เพราะจิตใจเป็นสิ่งที่พึงฝึกอบรมได้ทุกรุ่นทุกวัย เป็นสิ่งที่ไม่แก่ไม่แข็งเกินไปต่อการอบรม เว้นไว้แต่จะไม่สนใจ ไม่ยอมที่จะฝึกอบรมเท่านั้น และผู้ใหญ่ย่อมจะได้เปรียบกว่าเด็กในข้อที่ได้ผ่านได้รู้เหตุการณ์ต่างๆ มามากกว่าทำให้เกิดความสำนึกและความฉลาดรอบคอบมากขึ้น ฉะนั้นหากได้สำนึกในประโยชน์ของการอบรมจิตก็จะทำได้ไม่ยาก และผู้ใหญ่จำต้องปกครองตนเองมากขึ้นกว่าเด็ก ทั้งโดยมากต้องเป็นผู้ปกครองเด็กของตนอีกด้วย ก็ยิ่งจำเป็นที่ผู้ใหญ่เองจะต้องทราบวิธีอบรมจิตใจเพื่อที่จะปฏิบัติตนเอง และเพื่อที่จะแนะนำอบรมบุตรหลานของตนต่อไป

กล่าวโดยสรุป รายการบริหารทางจิตนี้ มุ่งแนะวิธีปฏิบัติทางจิตแก่เด็กและผู้ใหญ่ทั่วไป โดยมีวัตถุประสงค์กล่าวโดยสรุปตามประเภท ดังนี้

สำหรับเด็ก - เพื่อฝึกหัดให้เด็กมีความตั้งใจเพิ่มมากขึ้น เป็นการเสริมสร้างพลังใจเพื่อให้รู้จักใช้ความคิด เป็นการเสริมสร้างพลังปัญญาเพื่อให้รู้จักสวดมนต์ไหว้พระ ระลึกถึงคุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ให้เป็นสรณะที่พึ่ง เพื่อให้รู้จักเมตตา รู้จักขอพรพระให้เป็นเด็กดี คนดี ประพฤติดี และข้ออื่นๆ ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่เด็กในเรื่องการเล่าเรียนและการประพฤติตนให้ดีขึ้น

สำหรับผู้ใหญ่ - เพื่อฝึกหัดและเสริมสร้างให้มีความเข้มแข็ง เพื่อปฏิบัติการงานให้ดีขึ้น เพื่อไม่เป็นผู้พ่ายแพ้แก่ชีวิตเมื่อพบกับอุปสรรคหรือเมื่อจะดีใจก็ไม่ถึงกับสิ้นใจ เพื่อให้ผู้ที่มีจิตใจไม่เป็นปกติอยู่กับที่ สามารถระงับความฟุ้งซ่านนั้นได้ เพื่อให้เกิดความเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกันมากยิ่งขึ้น

โดยสรุป - เพื่อหัดทำใจให้สงบ มีความมุ่งมั่น และหัดใช้ความคิดให้เกิดปัญญา

ฉะนั้น เพื่อให้เป็นประโยชน์ในทางที่จะนำไปปฏิบัติได้ จึงแบ่งรายการนี้ออกเป็น ๒ หรือ ๓ ตอน สำหรับเด็กตอนหนึ่ง หรือบางคราวอาจจะสำหรับเด็กใหญ่อย่างชั้นมัธยมศึกษาขึ้นไป ซึ่งอาจจะรวมถึงผู้ใหญ่สามัญทั่วไปด้วย บางคราวอาจจะสำหรับผู้ใหญ่ชั้นมีภูมิทางจิตใจปัญญาที่สูงกว่า รวมกันเข้าทุกตอน เป็นเวลาครั้งละไม่เกิน ๒๕ นาที

การทำรายการบริหารทางจิตนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้นิมนต์และเชิญท่านผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่านมาประชุมหารือจัดทำกำหนดหลักการและหัวข้อ นำมาประมวลให้อยู่ในแนวพระราช-

ประสงค์ จัดหัวข้อสำหรับบรรยายบรรจุเข้าให้สัมพันธ์หรือสืบต่อกันไปโดยลำดับ จัดผู้ทรงคุณวุฒิทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์เป็นผู้บรรยายตามหลักการและหัวข้อดังกล่าวแล้ว หลักแนวสำคัญของรายการนี้ ก็คือหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่เลือกสรรมาให้เกิดความเข้าใจซาบซึ้ง มองเห็นประโยชน์ในการบริหารจิตใจให้เกิดผลดังกล่าว

ในรายการบริหารทางจิตดังกล่าวนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงรับหน้าที่บรรยายในส่วนที่เป็นการบริหารจิตสำหรับผู้ใหญ่ ซึ่งนับว่าเป็นรายการหลักของรายการดังกล่าว การบรรยายของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในรายการนี้ เป็นการสอนการหัดทำสมาธิแบบประยุกต์ เพื่อให้ง่ายต่อการเข้าใจและการนำไปฝึกปฏิบัติในชีวิตประจำวันของคนทั่วไปเป็นหลักสำคัญ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการฝึกทำสมาธิเพื่อปฏิบัติหน้าที่ประจำวันอย่างมีความสุข

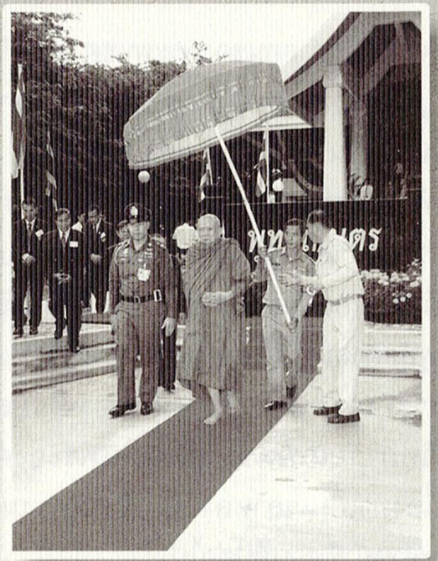
และจากการทำรายการบริหารทางจิตดังกล่าวนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงจัดเตรียมคำบรรยายขึ้นชุดหนึ่ง เรียกว่า **"การบริหารทางจิต สำหรับผู้ใหญ่"** นับเป็นคำสอนเกี่ยวกับการบริหารจิตหรือการฝึกจิตที่มีคุณค่ายิ่งเรื่องหนึ่ง

พ.ศ. ๒๕๑๙ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร ได้รับอาราธนาให้เป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชาการฝึกปฏิบัติสมถะและวิปัสสนา (ปัจจุบันเรียกว่า การฝึกสมาธิตามแนวพุทธศาสนา) แก่นิสิตมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิชาการฝึกปฏิบัติสมถะและวิปัสสนาดังกล่าวนี้ ก็คือการฝึกทำ

สมาธิตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา วิชาดังกล่าวนี้ ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กำหนดให้เป็นวิชาบังคับสำหรับนิสิตชั้นปีที่ ๔ แต่ก็เปิดโอกาสให้นิสิตทั่วไปที่สนใจลงทะเบียนเรียนได้ด้วย เป็นวิชาที่กำหนดให้มีหน่วยกิต ๓ หน่วยกิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์จึงเป็นมหาวิทยาลัยแรกที่บรรจุวิชาการฝึกสมาธิตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาไว้ในหลักสูตรการศึกษาของมหาวิทยาลัย และเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงเป็นอาจารย์สอนวิชาดังกล่าวนี้ในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์เป็นพระองค์แรก และทรงสอนต่อเนื่องมาเป็นเวลาหลายปี จึงได้ทรงมอบหมายให้พระเถระรูปอื่นทำหน้าที่สอนสืบต่อไป

ในชั้นแรก ได้พานิสิตที่ลงเรียนวิชานี้ไปเรียนที่พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงพระเมตตามาบรรยายให้นิสิตฟัง พร้อมทั้งทรงนำในการฝึกหัดทำสมาธิด้วยพระองค์เองตลอดมา กระทั่งทรงมอบหมายให้พระเถระรูปอื่นสอนแทน จึงได้ย้ายสถานที่เรียนมาที่หอประชุมใหญ่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และต่อมาได้ย้ายสถานที่ไปที่วัดโสมนัสวิหาร ซึ่งสะดวก เงียบสงบ และเหมาะสมยิ่งกว่าที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ในระยะแรกที่เปิดสอนวิชาการฝึกทำสมาธิฯ ดังกล่าวนี้ มีนิสิตที่สนใจลงทะเบียนไม่กี่คน และก็ค่อยเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ กระทั่งในปัจจุบัน มีนิสิตที่สนใจลงทะเบียนเรียนวิชานี้นับจำนวนเป็นร้อย

อาคารพุทธเกษตร
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
สาขาปรัชญาและศาสนา พ.ศ.๒๕๓๗

ผลจากการที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ได้ริเริ่มให้มีการสอนวิชาการฝึกทำสมาธิฯ ดังกล่าวนี้ขึ้น ปรากฏว่าต่อมาได้มีสถาบันการศึกษาอื่นๆ ตั้งแต่ระดับอุดมศึกษาตลอดไปจนถึงระดับมัธยมศึกษาและประถมศึกษา ให้ความสนใจในการสอนการฝึกหัดทำสมาธิตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนากันมากขึ้น จนกระทั่งในบางสถาบันก็ได้บรรจุวิชาการฝึกหัดทำสมาธิไว้ในหลักสูตรการเรียนการสอนด้วย

นอกจากทรงได้รับอาราธนาให้เป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชาการฝึกทำสมาธิตามแนวพระพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์แล้ว ยังทรงได้รับอาราธนาให้บรรยายเกี่ยวกับการฝึกทำสมาธิแก่นิสิตนักศึกษาสถาบันอื่นๆ ตลอดถึงแก่ข้าราชการและบุคลากรในหน่วยราชการ และองค์กรอื่นๆ อีกอย่างกว้างขวาง นับได้ว่า เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงเป็นผู้จุดประกายในการศึกษาปฏิบัติสมาธิกรรมฐานในหมู่พุทธศาสนิกชนทุกระดับ พระเกียรติคุณของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในฐานะที่ทรงเป็นพระ-มหาเถระฝ่ายคันถธุระและทรงเชี่ยวชาญในฝ่ายวิปัสสนาธุระด้วย ซึ่งได้มีส่วนส่งเสริมให้เกิดความนิยมในการศึกษาปฏิบัติสมาธิกรรมฐานขึ้นในหมู่พุทธศาสนิกชนทุกระดับอย่างกว้างขวาง

ไม่เฉพาะแต่ในด้านวิปัสสนาธุระคือการสอนการฝึกทำสมาธิกรรมฐานเท่านั้น แม้ในด้านปริยัติคือการศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธศาสนา เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงได้รับการอาราธนาจากสถาบันการศึกษาและหน่วยราชการ องค์กรต่างๆ ไปทรงบรรยายหรือแสดงพระธรรมเทศนาอยู่เนืองๆ

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษา เจ้า-พระคุณสมเด็จฯ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ทรงได้รับอาราธนาให้บรรยายเรื่องพระพุทธศาสนาอย่างเป็นวิชาการแก่นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔ โดยทรงบรรยายเรื่อง "พุทธศาสนากับสังคมไทย" ในวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย ร่วมกับ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช

ในคำบรรยายเรื่องพระพุทธศาสนากับสังคมไทย เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงกล่าวถึงความเป็นมาของพระพุทธศาสนา คำสอนสำคัญบางข้อในพระพุทธศาสนา และความสัมพันธ์ของพระพุทธ-ศาสนากับสังคมไทย โดยทรงชี้ให้เห็นองค์ประกอบของสังคมไทยว่า ประกอบด้วยระบบความเชื่อถือ ระบบความเคารพนับถือเชื่อฟัง ระบบความประพฤติ ระบบแสวงบุญ ระบบบ้านและวัด ระบบการปกครอง ระบบความเป็นไทย คำบรรยายของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เรื่องดังกล่าวนี้ แม้จะเป็นเพียงคำบรรยายสั้นๆ แต่ก็เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงทรรศนะและความลึกซึ้งของพระองค์เกี่ยวกับเรื่องพระพุทธศาสนา เรื่องสังคมไทย และเรื่องการศึกษาได้เป็นอย่างดี

ปัญญานั้นได้แก่ความรู้จักเหตุผลตามเป็นจริงว่า อันนี้เป็นเหตุของความเสื่อม อันนี้เป็นเหตุของความเจริญ ความเสื่อมแลความเจริญเป็นผลมาแต่เหตุนี้ ๆ แลรู้ว่าอันนี้เป็นเหตุแห่งทุกข์ ทุกข์เป็นผลมาแต่เหตุนี้ อันนี้เป็นเหตุแห่งความดับทุกข์ ความดับทุกข์เป็นผลมาแต่เหตุนี้ อันคนที่เกิดมาในโลก ชื่อว่าตกอยู่ในกระแสของธรรมดา ถ้าไม่เข้าใจเหตุผล ก็ไม่สามารถจะหลีกพ้นจากความวิบัติ แลไม่ได้บรรลุความสวัสดี เมื่อมีปัญญารู้เท่าถึงเหตุผลได้เพียงใด ก็ได้หลีกพ้นจากวิบัติ แลบรรลุความสวัสดีเพียงนั้น ปัญญาเป็นแสงสว่างอันประเสริฐ ไม่มีแสงอื่นจะเสมอเหมือน คนมีปัญญาใช่จะคุ้มได้แต่ตัว ย่อมคุ้มได้ตลอดถึงผู้อื่นด้วย เหตุดังนั้น บัณฑิตจึงได้สรรเสริญชีวิตของผู้มีปัญญาว่าประเสริฐ ฯ

บางส่วนจากเทศนากัณฑ์อริยทรัพย์

ธรรม

สมเด็จพระญาณสังวร วัดบวรนิเวศวิหาร

บางทีทุกคนก็ช่วยตัวเองให้ดำเนินวิถีชีวิตไปตามความปรารถนาต้องการไม่ได้ เพราะมีอำนาจจากหลายฝ่ายมาเกี่ยวข้อง อำนาจนั้นจะเกี่ยวข้องอย่างถูกต้องสมควรหรือไม่ ถ้าตั้งสติไว้ไม่ปล่อยใจไปเกี่ยวข้องปรุงจิต รับรู้แต่อารมณ์คือความรู้สึกในใจตนให้เห็นอยู่แต่ความเปลี่ยนแปลงของความรู้สึกนั้น ซึ่งต้องมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาแน่ มีน้อยลง มีมากขึ้น มีสิ้นไปอยู่ตลอดเวลา มีสติรู้แต่ใจตนเช่นนี้ให้มั่นคงแน่วแน่เพียงไร กุศลจะเกิดเพียงนั้น บารมีจะเพิ่มเพียงนั้น อำนาจภายนอกที่มาเกี่ยวข้องจะเป็นไปตามกุศลตามบารมี คือจะเป็นอำนาจที่ยังให้เกิดความสุขความดีงามเพียงนั้น

สำหรับผู้มีใจสูง ละเอียดอ่อน ประณีต สามารถจะเพิ่มความสูง ความละเอียดอ่อน และความประณีตให้แก่จิตใจได้ พร้อมๆ กับความสามารถดับทุกข์ได้ด้วย คือขณะที่มีสติรู้อารมณ์ของตน เห็นความเปลี่ยนแปลงแห่งอารมณ์นั้นๆ ก็ให้คำนึงถึงจิตใจของผู้เกี่ยวข้องทั้งหลาย ความทุกข์ของตนเองทำความเศร้าหมองทรมานเพียงไร ให้นึกถึงความเศร้าหมองของผู้อื่น ว่าเป็นความทรมานเช่นเดียวกัน เป็นความน่าสงสาร น่าปรานี ทุ่มเทความรู้สึกเมตตาไปในผู้อื่นให้มากที่สุด ตั้งใจให้เด็ดเดี่ยวที่จะเสียสละความสุขของตนเพื่อความสุขของท่าน ด้วยเหตุผลที่สมควร ภูมิใจที่ได้มีโอกาสสร้างความดีความงามอันสูงส่ง เน้นหนักทุ่มเทความคิดนี้ไปให้มาก จนสามารถจะเกิดความแน่วแน่ได้ว่า เรานี้เกิดมาเพื่อยกจิตใจให้สูงส่งโดยแท้ และการจะยกระดับจิตใจได้ ทุกคนต้องพบอุปสรรค ยิ่งมีอุปสรรคมาก จะได้มีจิตใจสูงส่งเพียงไร ยิ่งจะรับการเพิ่มพูนเพียงนั้น ตั้งสติทุ่มเทความคิดลงไปในทางนี้ให้มาก ไม่คิดถึงเอาชนะสำหรับตนเอง แต่ยิ้มแย้มภาคภูมิใจที่จะได้ช่วยให้ผู้อื่นเป็นสุข เพื่อจะได้ยกระดับใจของตนให้ถึงความพ้นทุกข์ได้ ไม่ว่ามากไม่ว่าน้อยเพียงไหน ในวันหนึ่ง กุศลจิตเช่นนี้ เมื่อหนักแน่นแน่วแน่แล้ว จะช่วยให้ทุกสิ่งทุกอย่างที่เข้ามาเกี่ยวข้อง แม้ร้าย ได้กลับกลายเป็นดีอย่างแน่นอน

ให้ชาวไทยซึ่งได้เผชิญหน้ากับเหตุการณ์ หลายๆ อย่างในประเทศมาแล้ว ในปีที่ผ่านๆ มา ประชาชนชาวพุทธทั้งปวง ก็ควรพิจารณาว่า ผลได้ผลเสีย ที่สมปรารถนา ไม่สมปรารถนาต่างๆ ย่อมเป็นผลแห่งกรรมตามหลักโลกนิยม แต่ก็น่ายินดีพอใจ ที่ได้ร่วมกันรักษาส่วนใหญ่ คือชาติ ศาสนา พระมหา- กษัตริย์ไว้ได้ด้วยดี และควรพิจารณาเน้นที่ความประพฤติของตน ของแต่ละคน ถ้าเคยประพฤติไม่ดีมาแล้ว ก็ตั้งใจงดเว้นไม่ทำต่อไป เมื่อได้ทำดีประพฤติดีมา ทำประโยชน์ตนและผู้อื่น ก็ทำดีประพฤติดีต่อไป เพื่อให้ชีวิตในทุกวันปีใหม่ เป็นสุชีวิต (ชีวิตดี) ไม่ให้เป็นทุชชีวิต (ชีวิตชั่ว) เพราะทำชั่วประพฤติชั่วทุจริตต่างๆ ทั้งไม่ให้เป็นโมฆชีวิต (ชีวิตเปล่า) เพราะแม้ไม่ทำชั่ว ก็ไม่ทำดีไม่ทำประโยชน์ต่อไป

พระเกียรติคุณ

คุณค่าของงาน

งานของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ดังที่ได้นำเสนอมาแต่ต้นนั้น นับว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าในหลายด้าน กล่าวคือ

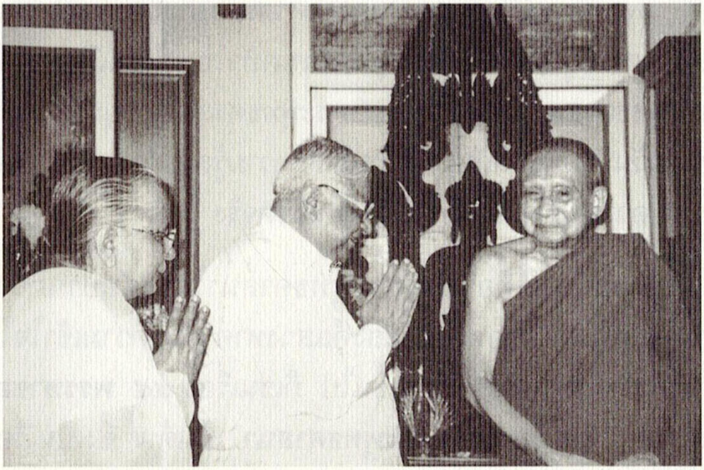
- ในด้านวิชาการ
- ในด้านการศึกษา
- ในด้านการปฏิบัติ

คุณค่าในด้านวิชาการ บทพระนิพนธ์ทางพระพุทธศาสนาของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทุกเรื่องล้วนทรงคุณค่าในเชิงวิชาการ เพราะการอธิบายคำสอนของพระพุทธศาสนาในแต่ละเรื่องแต่ละประเด็นนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงใช้การวิเคราะห์วิจารณ์อย่างน่าสนใจยิ่ง เช่น ทรงวิเคราะห์คำว่า สัจจะ ธรรม ศาสนา ปัญญา เป็นต้น ทั้งในเชิงพยัญชนะและในเชิงความหมาย ซึ่งจะทำให้เรา

เข้าใจคำสอนของพระพุทธศาสนาได้ละเอียดและกว้างขวางยิ่งขึ้น ทั้งการวิเคราะห์ในหลายๆ เรื่องของพระองค์ แสดงให้เห็นถึงพระทรรศนะและมุมมองของพระองค์ที่แตกต่างไปจากคนอื่น ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นผลจากการทรงศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างทั่วถึงลึกซึ้ง ประกอบกับการทรงใช้วิจารณญาณทั้งเชิงปริยัติและเชิงปฏิบัติตรวจสอบเทียบเคียงกัน จึงทำให้ธรรมาธิบายของพระองค์มีความแจ่มแจ้ง กะทัดรัด และเข้าใจง่าย

ผลงานอันเป็นบทพระนิพนธ์เกี่ยวกับคำสอนในพระพุทธศาสนาของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ที่ทรงคุณค่าในทางวิชาการ เป็นต้นว่า เรื่องลักษณะพุทธศาสนา สัมมาทิฏฐิ โสฬสปัญหา ทศบารมี ทศพิธราชธรรม ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า พระนิพนธ์เหล่านี้ล้วนแสดงคำสอนชั้นสูงของพระพุทธศาสนา ซึ่งเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงนำมาอธิบายเชิงวิเคราะห์ เสมือนปอกเปลือกให้เราดูทีละชั้นๆ จากชั้นนอกเข้าไปหาชั้นใน ทำให้เรามองเห็นอรรถหรือความหมายของธรรมที่พระพุทธศาสนาสอนทีละชั้นๆ อย่างต่อเนื่อง จนสามารถสร้างความเข้าใจในธรรมนั้นๆ ได้ด้วยปัญญาของตนเอง

นอกจากนี้ แนวการวิเคราะห์หรือแนวการอธิบายที่ปรากฏอยู่ในบทพระนิพนธ์เรื่องต่างๆ ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้น ยังเป็นการให้แนวในการวิเคราะห์ธรรมหรืออธิบายธรรมเพื่อความเข้าใจง่าย ทั้งในเชิงทฤษฎีและในเชิงปฏิบัติด้วย ผู้ที่มีแนวหรือมีหลักในการวิเคราะห์ธรรมอย่างถูกต้อง ย่อมจะก่อให้เกิดความเข้าใจในคำสอนของพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้อง หากตรงกันข้าม

ท่านโกเอ็นก้า วิปัสสนาจารย์ชาวอินเดียพร้อมด้วยภรรยาเข้าเฝ้า

ก็จะทำให้เกิดความเข้าใจคำสอนของพระพุทธศาสนาผิดพลาด หรือไขว้เขว ฉะนั้น แนวหรือหลักในการวิเคราะห์ธรรมจึงเป็นเรื่องสำคัญในวิชาการทางพระพุทธศาสนาเรื่องหนึ่ง

คุณค่าในด้านการศึกษา ผลงานอันดับแรกของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ที่นับว่าทรงคุณค่าในด้านการศึกษา ก็คือผลงานอันเป็นบทพระนิพนธ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเรื่องต่างๆ ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก พระนิพนธ์เหล่านี้ให้ความรู้เกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธศาสนาทั้งภาคปริยัติ (ภาคทฤษฎี) และภาคปฏิบัติ และให้ความรู้เกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธศาสนาตั้งแต่ระดับต้นๆ จนถึงคำสอนชั้นสูง กล่าวคือ

พระนิพนธ์ที่อธิบายพระพุทธศาสนาอย่างง่าย เหมาะแก่เยาวชนหรือผู้เริ่มศึกษาพระพุทธศาสนาทั่วไป ก็เช่นเรื่อง **หลักพระพุทธศาสนา** เป็นการอธิบายพระพุทธศาสนาประยุกต์กับชีวิตประจำวัน ประยุกต์กับเหตุการณ์และความรู้สมัยใหม่ ซึ่งง่ายต่อการทำความเข้าใจและนำไปปฏิบัติในชีวิตจริง

พระนิพนธ์ที่อธิบายพระพุทธศาสนาในระดับปานกลาง เหมาะแก่ผู้ใฝ่ศึกษาหรือประสงค์แสวงหาความรู้ความเข้าใจในเรื่องพระพุทธศาสนาให้ยิ่งๆ ขึ้นไป ก็เช่นเรื่อง **๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า** เรื่อง **ลักษณะพุทธศาสนา** เป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องคำสอนทั่วไปของพระพุทธศาสนา เป็นการอธิบายพระพุทธศาสนาในเชิงวิชาการ คือแสดงความเป็นเหตุเป็นผล (หรือที่นิยมเรียกกันสั้นๆ ว่า เหตุผล) แสดงความสัมพันธ์โยงใยกันระหว่างองค์ธรรมเป็นต้น

พระนิพนธ์ที่อธิบายพระพุทธศาสนาในระดับสูง เหมาะแก่ผู้ต้องการศึกษาคำสอนขั้นสูงของพระพุทธศาสนา ต้องการความรู้ความเข้าใจในคำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างละเอียดถี่ถ้วนยิ่งขึ้น ก็เช่นเรื่อง **สัมมาทิฏฐิ โสฬสปัญหา** เป็นต้น ซึ่งเป็นการอธิบายคำสอนขั้นสูงของพระพุทธศาสนาในเชิงวิเคราะห์วิจารณ์ตามแนวของหลักฐานในพระคัมภีร์ ประกอบกับการพิจารณาไตร่ตรองด้วยพระปรีชาส่วนพระองค์ ในลักษณะที่พระพุทธศาสนาเรียกว่า "ธัมมวิจยะ" หรือการวิจัยธรรม ผู้ที่อ่านหรือศึกษาพระนิพนธ์ประเภทนี้จะต้องอ่านด้วยความไตร่ตรอง จึงจะได้รับอรรถรสของธรรมที่ทรงนำมาอธิบายนั้น

พระนิพนธ์อีกลักษณะหนึ่งที่นับว่ามีคุณค่าในด้านการศึกษาเป็นอย่างมาก ก็คือพระนิพนธ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเชิงปฏิบัติ หรือว่าเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา ได้แก่ เรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน ซึ่งเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้นิพนธ์ไว้จำนวนมากเช่นกัน การอธิบายธรรมภาคปฏิบัติหรือการอธิบายเรื่องของการปฏิบัติธรรมนั้นนับว่ายาก ยิ่งเป็นการปฏิบัติธรรมชั้นสูง ก็ยิ่งยากแก่การอธิบาย ฉะนั้น ผู้ที่จะสามารถอธิบายธรรมภาคปฏิบัติได้ดี จึงต้องเป็นผู้ปฏิบัติธรรม หรือมีประสบการณ์ในธรรมมาด้วยตนเอง **เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นทั้งนักปริยัติ (คือสำเร็จภูมิเปรียญธรรม ๙ ประโยค) และทรงเป็นทั้งนักปฏิบัติ (คือทรงปฏิบัติสมาธิกรรมฐานต่อเนื่องมาโดยตลอด) จึงทรงสามารถอธิบายธรรมภาคปฏิบัติได้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน ทรงนำความรู้เชิงปริยัติและประสบการณ์ทางปฏิบัติมาประยุกต์อธิบายให้ผู้อ่าน/ผู้ฟังเข้าใจในธรรมปฏิบัติเรื่องนั้นๆ ได้ง่ายขึ้น** พระนิพนธ์ประเภทนี้ก็เช่น เรื่อง **แนวปฏิบัติในสติปัฏฐาน การปฏิบัติทางจิต ธรรมกถาในการปฏิบัติอบรมจิต** เป็นต้น พระนิพนธ์เหล่านี้จึงนับว่าทรงคุณค่าสำหรับการศึกษาพระพุทธศาสนาภาคปฏิบัติ

แต่ถึงอย่างไรก็ตาม เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ได้ให้หลักในการศึกษาพระพุทธศาสนาภาคปฏิบัติไว้ว่า *"อธิบายทั้งปวงก็เพื่อนำธรรมเข้าสู่จิตและปัญญา ได้ฟังได้อ่านแล้วก็ให้ทิ้งๆ ไปเสีย กำหนดไว้แต่ตัวธรรมแท้ๆ จะไม่มีหนักสมอง ตัวธรรมนี้อยู่ในความเข้าใจความจริง อาจอธิบายไม่ได้เพราะไม่มีภาษาจะอธิบาย"*

ผลงานด้านพระนิพนธ์ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงเป็นสิ่งที่มีคุณค่ายิ่งในด้านการศึกษาพระพุทธศาสนา ทั้งในด้านปริยัติและในด้านปฏิบัติ

ผลงานของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งนับว่ามีคุณค่ายิ่งต่อการศึกษาของคณะสงฆ์ นั่นคือ พระดำริเกี่ยวกับการศึกษาระดับอุดมศึกษาของคณะสงฆ์ หรือที่เรียกกันง่ายๆ ว่า มหาวิทยาลัยสงฆ์ แต่เดิมมา คณะสงฆ์โดยส่วนรวมยังมีท่าทีต่อการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งในทางลบ เพราะเห็นว่าเป็นการส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรศึกษาเล่าเรียนวิชาการทางโลกมากเกินไป ซึ่งไม่น่าจะเป็นผลดีต่อการปฏิบัติศาสนกิจของพระสงฆ์ ฉะนั้น มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งจึงไม่ได้รับการ

คณะสมณทูตสำนักวาติกันเข้าเฝ้า กราบทูลเชิญเสด็จสำนักวาติกัน
เมื่อวันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๔๐

รับรองและไม่ได้รับการสนับสนุนจากคณะสงฆ์อย่างเป็นทางการตลอดมา เป็นเหตุให้มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งไม่อาจจะพัฒนาตนเองให้รุดหน้าไปได้ทั้งในทางวิชาการและในทางบริหาร แต่ด้วยพระดำริและแรงผลักดันของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ดังกล่าวมาแล้วในตอนต้น จึงทำให้มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งได้รับการรับรองเป็น "การศึกษาของคณะสงฆ์" เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ ยังผลให้ทางราชการรับรองวิทยฐานะของผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งเป็นครั้งแรกในเวลาต่อมา (คือ พ.ศ. ๒๕๒๗) และต่อมา มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งก็ได้พัฒนาวิชาการให้ก้าวหน้าไปอีกขั้นหนึ่ง คือได้เปิดหลักสูตรปริญญาโทขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐

คุณค่าในด้านการปฏิบัติ ผลงานด้านพระนิพนธ์และการสั่งสอนของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ให้สิ่งที่มีคุณค่าทั้งต่อวงการศึกษาและประชาชนทั่วไปอีกอย่างหนึ่ง นั่นคือ หลักหรือแนวทางในการศึกษาพระพุทธศาสนาภาคปฏิบัติ ที่นิยมเรียกกันว่า "การปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน" พระนิพนธ์เกี่ยวกับธรรมปฏิบัติของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ดังที่ได้ระบุชื่อมาแล้วในตอนต้น นอกจากจะให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมหรือการปฏิบัติสมาธิกรรมฐานแล้ว ยังให้หลักการปฏิบัติหรือแนวปฏิบัติสมาธิกรรมฐานที่ผู้สนใจทั่วไปสามารถนำไปศึกษาและฝึกปฏิบัติได้ด้วยตนเอง

คำสอนเรื่องการปฏิบัติสมาธิกรรมฐานที่ทรงสอนนิสิตนักศึกษาหรือบุคลากรในหน่วยงานต่างๆ ดังเช่นที่ปรากฏใน

พระนิพนธ์เรื่อง **"หลักการทำสมาธิเบื้องต้น"** เป็นการแสดงให้เห็นว่า เรื่องการปฏิบัติสมาธิกรรมฐานนั้น มิใช่เป็นเรื่องที่มุ่งผลเฉพาะการบรรลุธรรมขั้นสูงหรือบรรลุนิพพานเท่านั้น แต่เป็นเรื่องที่สำคัญและมีประโยชน์แม้ต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น การศึกษา การทำงาน เป็นต้น เพราะจิตใจที่ได้รับการฝึกหัดนั้นย่อมมีพลังที่จะระงับอารมณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าได้ ซึ่งเท่ากับสามารถควบคุมจิตใจของตนได้นั่นเอง และย่อมมีพลังสมาธิดีขึ้นซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการทำงานทุกด้าน

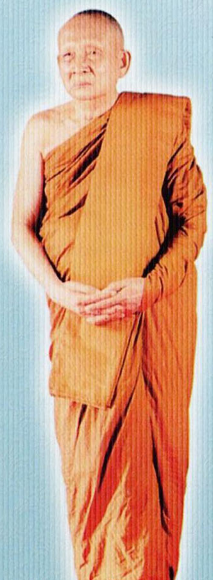
และในรายการบริหารทางจิต ที่ทรงแสดงทางสถานีวิทยุ อส พระราชวังดุสิต ทุกเช้าวันอาทิตย์ต่อเนื่องกันมาเป็นเวลาหลายปีนั้น ก็ทรงแสดงให้เห็นว่า การฝึกสมาธินั้นมิใช่จำเป็นสำหรับผู้ใหญ่หรือว่าฝึกปฏิบัติได้เฉพาะผู้ใหญ่เท่านั้น แต่เป็นสิ่งที่สามารถฝึกและควรฝึกตั้งแต่วัยเด็ก เพราะจิตทุกระดับควรได้รับการฝึกหัด ยิ่งฝึกหัดได้มากเท่าไร ผลดีก็เกิดขึ้นแก่ผู้ฝึกหัดมากเท่านั้น

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงทรงเป็นผู้ริเริ่มแนะนำเผยแพร่ให้คนทุกระดับทั้งวัยเด็กและวัยผู้ใหญ่สนใจฝึกหัดปฏิบัติสมาธิ-กรรมฐาน พร้อมทั้งทรงแนะนำวิธีการฝึกหัดที่เหมาะสมแก่คนในวัยนั้นๆ ซึ่งนับว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าต่อการพัฒนาจิตใจ พัฒนาจริยธรรมคุณธรรม ซึ่งผลรวมก็คือการพัฒนาชีวิตของคนทุกระดับให้ดีมีสุขขึ้น แนวพระดำริและแนวปฏิบัติดังกล่าวนี้ก็ได้รับการสานต่อกระทั่งเกิดเป็นความนิยมแพร่หลายไปทั่วทั้งในสถานศึกษาและในหน่วยงานต่างๆ ทั่วไป

คุณค่าของชีวิต
ที่ให้ไว้แก่แผ่นดิน

แม้ว่าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ จะทรงดำรงพระชนมชีพอยู่ในสมณเพศมาโดยตลอด แต่ความเป็นไปในพระชนมชีพของพระองค์สามารถยึดถือเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตที่ดีได้สำหรับทุกคน ไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ เพราะแก่นแท้ของชีวิตหรือว่าส่วนที่เป็นความดีของชีวิต ที่ควรยึดถือเป็นแบบอย่างในการสร้างความดีให้แก่ตนเองและสังคมนั้น ก็คือคุณธรรม และคุณธรรมนั้น ไม่ว่าจะเป็นคุณธรรมของบรรพชิตหรือคุณธรรมของคฤหัสถ์ ก็คือคุณธรรมอันเดียวกัน เช่น เมตตา กรุณา ไม่ว่าจะเป็นเมตตา กรุณา ที่มีอยู่ในจิตใจของพระหรือมีอยู่ในจิตใจของชาวบ้าน ก็เป็นเมตตา กรุณา อันเดียวกัน

พระประวัติชีวิตและผลงานของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ให้สิ่งที่มีคุณค่าควรแก่การยึดถือเป็นแบบอย่างของคนทั่วไป อย่างน้อย ๒ ประการ คือ ๑. ชีวิตแบบอย่าง ๒. ปฏิปทาแบบอย่าง

ชีวิตแบบอย่าง

ชีวิตของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้นก็ไม่แตกต่างไปจากชีวิตของคนทั่วๆ ไป คือมีทั้งผิดหวังและสมหวัง มีทั้งสำเร็จและล้มเหลว มีทั้งดีใจและเสียใจ แต่โดยที่ทรงมีคุณธรรมหลายประการที่โดดเด่นเป็นแกนหรือเป็นแก่นของชีวิต ชีวิตของพระองค์จึงมีความสมหวังมากกว่าผิดหวัง มีความสำเร็จมากกว่าความล้มเหลว และมีความดีใจมากกว่าเสียใจ กล่าวโดยรวมก็คือ ด้วยคุณธรรมอันเป็นแกนของชีวิตดังกล่าว พระองค์จึงทรงประสบความสำเร็จหรือทรงเจริญก้าวหน้าไปตามครรลองของชีวิตจนถึงที่สุด ดังเป็นที่ปรากฏอยู่ในบัดนี้ หากวิเคราะห์ตามที่ปรากฏในพระประวัติ ก็จะเห็นได้ว่าพระคุณธรรมที่โดดเด่นในชีวิตของพระองค์ ก็คือ

- **อดทน**
- **ใฝ่รู้**
- **กตัญญู**
- **ถ่อมตน**
- **คารวธรรม**

พระคุณธรรมประการแรกที่ปรากฏเด่นชัดในชีวิตของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็คือ **ความอดทน (ขันติ)** เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงมีพระสุขภาพอ่อนแอไม่แข็งแรงมาตั้งแต่เยาว์วัยและมีผลสืบเนื่องมาจนถึงเมื่อทรงบรรพชาเป็นสามเณร พระสุขภาพที่อ่อนแอนับเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการศึกษาเล่าเรียน พระองค์ต้องทรงใช้ความอดทนอย่างหนักจึงสามารถผ่านพ้นอุปสรรคแต่ละขั้นตอนมาได้ ทรงเล่าว่า บางครั้งเมื่อถึงเวลาสอบ ต้องทรงใช้ผ้าสักหลาดพันรอบอกหลายชั้น เพื่อไม่ให้เกิดอาการหนาวสั่นในเวลานั่งสอบ นอกจากจะต้องอดทนต่อความไม่สมบูรณ์ของร่างกายแล้ว ยังต้องอดทนต่อเสียงค่อนแคะของเพื่อนร่วมสำนักอีกนานัปการ แต่สิ่งเหล่านี้แทนที่จะทำให้กำลังพระทัยลดน้อยลงแต่กลับทำให้ทรงรู้สึกว่าจะต้องมีความอดทนมากขึ้น

พระคุณธรรมที่โดดเด่นประการต่อมาก็คือ **ความใฝ่รู้ (สิกขากามตา)** เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นผู้ใฝ่รู้มาโดยตลอด แม้เมื่อทรงเป็นพระมหาเถระแล้ว พระอัธยาศัยใฝ่รู้ของพระองค์ก็ไม่เคยจืดจาง ได้ทรงแสวงหาความรู้อยู่เสมอ ด้วยการทรงอ่านหนังสือทั้งที่เป็นหนังสือภาษาไทยและภาษาอังกฤษ หนังสือดีมีประโยชน์บางเรื่องที่ทรงอ่านแล้ว ยังทรงพระเมตตาแนะนำให้ผู้ใกล้ชิดอ่านด้วย โดยมักมีรับสั่งว่า *"เรื่องนี้เขาเขียนดี น่าอ่าน"*

นอกจากนี้ พระองค์ยังสนพระทัยศึกษาการใช้คอมพิวเตอร์เพื่อใช้ในการค้นพระไตรปิฎกคอมพิวเตอร์ฉบับมหาวิทยาลัยมหิดล ซึ่งเป็นพระไตรปิฎกคอมพิวเตอร์ฉบับแรกในประเทศไทยและทางมหาวิทยาลัยได้นำมาสาธิตถวาย เป็นเหตุให้มีความสนพระทัยเป็นพิเศษ

พระคุณธรรมข้อกตัญญู ดังกล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงมีพระคุณธรรมข้อนี้อย่างเด่นชัด และทรงหาโอกาสสนองคุณของผู้ที่มีพระคุณต่อพระองค์แม้เพียงเล็กน้อยอยู่เสมอ ดังเช่น เมื่อทรงได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะที่ สมเด็จพระญาณสังวร ก็ทรงรำลึกถึงพระคุณของสมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร) ที่ทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร เป็นรูปแรกในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ เพราะหากไม่มีสมเด็จพระญาณสังวร (สุก) เป็นรูปที่ ๑ ก็คงไม่มีสมเด็จพระญาณสังวร คือพระองค์เอง เป็นรูปที่ ๒ ฉะนั้น เมื่อถึงเทศกาลเข้าพรรษา จึงเสด็จไปถวายสักการะพระรูปสมเด็จพระญาณสังวร (สุก) ที่วัดราชสิทธาราม เป็นประจำทุกปีตลอด

ทรงถวายเครื่องไทยธรรมแด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ) ณ พระตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร

อีกกรณีหนึ่ง เมื่อครั้งทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรม-วราภรณ์ และทรงได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารใหม่ๆ (พ.ศ. ๒๕๐๔) คราวหนึ่ง สมเด็จพระสังฆราช (อยู่) วัดสระเกศ ได้ทรงปรารภกับพระองค์ด้วยความห่วงใยว่า *"เจ้าคุณจะเอาวัดบวร ฯ ไว้อยู่หรือ"* ซึ่งหมายความว่า จะปกครองวัดบวรนิเวศวิหาร ที่เป็นพระอารามหลวงที่สำคัญ ทั้งมีพระเถระที่มีอาวุโสมากกว่า อยู่มากองค์ในขณะนั้นให้เรียบร้อยได้หรือ ด้วยพระปรารภดังกล่าวนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงถือว่า สมเด็จพระสังฆราช (อยู่) ทรงมีพระเมตตาต่อพระองค์ จึงทรงรำลึกถึงพระคุณของสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้นอยู่เสมอ เมื่อถึงเทศกาลเข้าพรรษา จึงทรงไปถวายสักการะสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้นนับแต่เมื่อยังมีพระชนม์อยู่และตลอดมาจนบัดนี้

พระคุณธรรมข้อถ่อมตน (นิวาตะ) เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงมีความถ่อมพระองค์มาแต่ต้น เพราะความถ่อมตน เจ้า-พระคุณสมเด็จฯ **จึงทรงเป็นพระเถระที่สงบเสงี่ยม สำรวมระวัง ตรัสน้อย และไม่ชอบแสดงตน** ดังเช่น ในการสอนสมาธิกรรมฐาน พระองค์ก็มิได้แสดงพระองค์ว่าเป็นผู้รู้หรือผู้เชี่ยวชาญกว่าใครๆ แต่มักตรัสว่า *"แนะนำในฐานะผู้ร่วมศึกษาปฏิบัติด้วยกัน"*

บางครั้งมีผู้กล่าวถึงพระองค์ว่า เป็นพระอาจารย์ของพระ-บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงทราบ จะทรงแนะว่าไม่ควรกล่าวเช่นนั้น เพราะ *"ใครๆ ไม่ควรที่จะอวดอ้างตนว่าเป็นครูอาจารย์ของเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน ทุกคนมีหน้าที่ต้องถวายงานสนองพระราชประสงค์เท่านั้น"*

อีกตัวอย่างหนึ่ง เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นกรรมการมหาเถรสมาคมมาตั้งแต่ทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ และทรงเป็นตลอดมาทุกสมัย ในการประชุมมหาเถรสมาคมแต่ละครั้ง เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ประทับเก้าอี้ท้ายแถวเสมอ กระทั่งครั้งหนึ่ง สมเด็จพระสังฆราช (จวน) วัดมกุฏกษัตริยาราม ซึ่งทรงเป็นประธานกรรมการมหาเถรสมาคมในขณะนั้น ทรงทักแบบสัพยอกด้วยพระเมตตาว่า *"เจ้าคุณสานั่งไกลนัก กลัวจะเป็นสมเด็จหรือไง"*

พระคุณธรรมข้อคารวธรรม คือ ความเป็นผู้มีความเคารพต่อผู้ที่ควรเคารพ คารวธรรมประการแรกของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็คือความเคารพในพระรัตนตรัย ความเคารพในพระพุทธเจ้านั้น ทรงแสดงออกด้วยการเคารพต่อพระพุทธรูปในทุกสถานการณ์ ดังเช่นทรงแนะนำภิกษุสามเณรอยู่เสมอว่า การลงโบสถ์ทำวัตรเช้าค่ำนั้น ก็เสมือนการไปเฝ้าพระพุทธเจ้าประจำวัน ทำให้รำลึกถึงพระพุทธคุณ จิตใจไม่ห่างไกลจากพระธรรม ข้อที่ทรงแนะนำอีกประการหนึ่งก็คือ พระพุทธรูปไม่ควรตั้งวางในที่ต่ำ หรือในที่ที่จะต้องเดินข้ามไปข้ามมา เป็นต้น

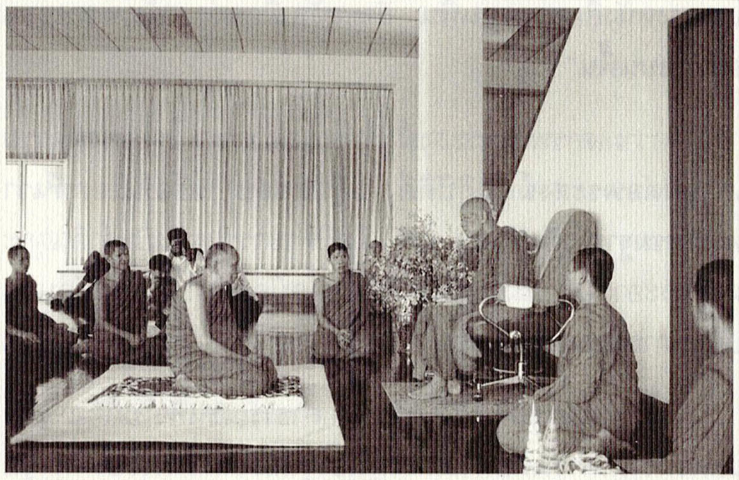
ความเคารพต่อพระธรรม ก็ทรงแสดงออกด้วยการเคารพต่อพระคัมภีร์ เช่น พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาทุกชนิดทรงเก็บรักษาไว้ในที่สูงเสมอ ไม่เก็บไว้ในที่ที่ต้องเดินข้ามเดินผ่านเช่นกัน แม้หนังสือธรรมทุกชนิด ก็ไม่ทรงวางบนพื้นธรรมดา ต้องวางไว้บนที่สูง เช่น บนโต๊ะ บนพาน เป็นต้น หากทรงเห็น

ใครวางหนังสือธรรมบนพื้น ก็จะตรัสเตือนว่า **"นั่นพระธรรม อย่าวางบนพื้น"**

ความเคารพในพระสงฆ์ ก็ทรงแสดงออก โดย**ทรงมีความเคารพต่อพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ หรือที่เรียกกันว่า พระกรรมฐาน เป็นพิเศษ** เช่น เมื่อมีพระกรรมฐานเป็นอาคันตุกะมาสู่พระอาราม แม้จะเป็นผู้ที่มีอาวุโสน้อยกว่า ก็ทรงต้อนรับปฏิสันถารด้วยความเคารพ

พระคุณธรรมข้อนี้ที่ปรากฏต่อสาธารณชนทั่วไปก็คือ ทรงแสดงความเคารพต่อพระเถระผู้มีอาวุโสมากกว่าพระองค์ทุกรูป ไม่ว่าพระเถระรูปนั้นจะเป็นภิกษุธรรมดาไม่มียศศักดิ์อะไร หากมีอาวุโสพรรษามากกว่า พระองค์ก็ทรงกราบแสดงความเคารพเสมอ เมื่อมีพระสงฆ์จากที่ต่างๆ มาเข้าเฝ้า หากมีพระเถระผู้เฒ่ามาด้วย ก็จะทรงถามก่อนว่า "ท่านพรรษาเท่าไร" หากมีอายุพรรษามากกว่า จะทรงนิมนต์ให้นั่งบนอาสนะ และทรงกราบตามธรรมเนียมทางพระวินัย

พระคุณธรรมเหล่านี้ทำให้ชีวิตของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นชีวิตที่งดงาม หรือกล่าวอย่างภาษาชาวโลกก็คือ เป็นชีวิตที่ประสบความสำเร็จ เป็นชีวิตที่สามารถยึดถือเป็นแบบอย่างได้สำหรับทุกคน ไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ ไม่ว่าจะเป็นชีวิตทางโลกหรือชีวิตทางธรรม

เสด็จเยี่ยมหลวงปู่เทสก์ เทสรํสี ณ วัดหินหมากเป้ง จังหวัดหนองคาย

ปฏิปทาแบบอย่าง

การกล่าวถึงพระคุณธรรมในชีวิตของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ข้างต้นนั้น เป็นการมองชีวิตของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในภาพรวมเช่นกับชีวิตของคนทั่วไปว่า ทรงมีอะไรบ้าง ทรงทำอะไรบ้าง แต่ถ้ามองชีวิตของพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นพระสงฆ์รูปหนึ่ง ก็จะเห็นแบบอย่างของชีวิตในทางธรรมที่ชัดเจนอีกภาพหนึ่ง นั่นคือ *ปฏิปทาแบบอย่าง* สำหรับพระสงฆ์ทั่วไป พระปฏิปทาอันเป็นแบบอย่างดังกล่าวก็คือ

– ความเป็นผู้ทรงปริยัติและไม่ทิ้งปฏิบัติ

– ความเป็นผู้สำรวมระวังในพระวินัย

– ความเป็นผู้มักน้อยสันโดษ

พระปฏิปทาประการแรกคือ **ทรงเป็นผู้ทรงปริยัติและไม่ทิ้งปฏิบัติ** เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงสำเร็จภูมิเปรียญธรรม ๙ ประโยค อันเป็นชั้นสูงสุดของหลักสูตรการศึกษาด้านปริยัติของคณะสงฆ์ นอกจากจะทรงสำเร็จการศึกษาชั้นสูงสุดแล้ว ยังทรงใฝ่แสวงหาความรู้ทางพระพุทธศาสนาและความรู้ด้านอื่นๆ อยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความรู้ทางพระพุทธศาสนาหรือความรู้ทางธรรมนั้น พระองค์ทรงใช้การพิจารณาไตร่ตรองเพื่อความแจ่มแจ้งในธรรมอยู่เสมอ ไม่ทรงถือพระองค์ว่าเป็นผู้รู้แล้ว แต่ทรงถือพระองค์ว่าเป็นผู้กำลังศึกษา ดังที่มักทรงกล่าวในเวลาทรงสอนธรรมแก่คนทั้งหลายด้วยความถ่อมพระองค์ว่า "ในฐานะผู้ร่วมศึกษาปฏิบัติธรรมด้วยกัน"

แต่ในขณะเดียวกัน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงเอาพระทัยใส่ในการปฏิบัติด้วย กล่าวคือ ทรงปฏิบัติสมาธิกรรมฐานเป็นประจำอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าพระองค์จะประทับอยู่ในพระอารามที่อยู่ท่ามกลางบ้านเมือง ที่เรียกว่า "คามวาสี" แต่พระองค์ก็ทรงปฏิบัติพระองค์ตามอย่างของพระที่ประจำอยู่ในวัดท่ามกลางป่าเขา ที่เรียกว่า "อรัญวาสี" กล่าวคือ ในตอนกลางวันก็ศึกษาธรรม ปฏิบัติกิจวัตรต่างๆ ตอนกลางคืนก็ทรงไหว้พระสวดมนต์ประจำวัน แล้วทำสมาธิกรรมฐานอย่างน้อย ๑ ชั่วโมง แล้วจึงบรรทม ทรงตื่นบรรทมเวลา ๓ นาฬิกาครึ่ง (อย่างพระวัดป่าทั่วไป) หลังจากทำกิจส่วนพระองค์เรียบร้อยแล้ว ทรงทำวัตรสวดมนต์ประจำวันแล้ว ทรงสวดพระสูตรต่างๆ บ้าง ทรงทบทวนพระปาติโมกข์ (เป็นตอนๆ) บ้าง แล้วทรงทำสมาธิกรรมฐานจนถึงรุ่งอรุณ จึง

เสด็จออกบิณฑบาต แม้เมื่อทรงเป็นสมเด็จพระราชาคณะแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ยังเสด็จออกบิณฑบาต ยกเว้นวันที่มีศาสนกิจอื่น เพราะทรงถือว่าการเดินบิณฑบาตเป็นกิจวัตรของพระและเป็นการออกกำลังไปพร้อมกันด้วย

การปฏิบัติสมาธิกรรมฐานนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงถือเป็นหน้าที่ที่ภิกษุสามเณรพึงปฏิบัติ ทรงแนะนำภิกษุสามเณรอยู่เสมอว่า **การปฏิบัติสมาธิกรรมฐานนั้นเป็นการหางานให้ใจทำ ใจจะได้ไม่ว่าง หากใจว่าง ใจก็จะฟุ้งซ่านวุ่นวายไปในเรื่องไม่เป็นเรื่องที่สำคัญคือ การปฏิบัติสมาธิกรรมฐานเป็นการรักษาใจให้สงบ ซึ่งจะช่วยให้ภิกษุสามเณรดำรงอยู่ในสมณเพศอย่างเป็นสุข** ภิกษุสามเณรที่ไม่เคยปฏิบัติสมาธิกรรมฐานนั้น มักจะเป็นอยู่อย่างไม่เป็นสุข หรือที่สุดอยู่ไม่ได้ ก็ต้องลาสิกขาออกไป

ความเป็นผู้สำรวมระวังในพระวินัย หรือกล่าวอย่างสั้นๆ ก็คือ ความเคร่งครัดในพระวินัย พระปฏิปทาข้อนี้ย่อมเป็นที่ปรากฏต่อสายตาของคนทั่วไปผู้ได้เคยพบเห็นเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นต้นว่า ***ทรงเป็นผู้สงบนิ่ง พูดน้อย ไม่ว่าประทับในที่ใด ทรงอยู่ในพระอาการสำรวมเสมอ***

ความเป็นผู้มักน้อยสันโดษ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงปฏิบัติพระองค์อย่างเรียบง่าย แม้ที่อยู่อาศัยก็ไม่โปรดให้ประดับตกแต่ง ทรงเตือนภิกษุสามเณรอยู่เสมอว่า ***"พระเณรไม่ควรอยู่อย่างหรูหรา"***

พระปฏิปทาข้อนี้ที่ปรากฏอย่างชัดเจนอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ ไม่ทรงสะสมวัตถุสิ่งของที่มีผู้ถวายมา ก็ทรงแจกจ่ายต่อไปตาม

โอกาส ครั้งหนึ่ง มีผู้แสดงความประสงค์จะถวายรถยนต์สำหรับทรงใช้สอยประจำพระองค์เพื่อความสะดวกในการที่จะเสด็จไปทรงปฏิบัติภารกิจในที่ต่างๆ ส่วนพระองค์ พระองค์ก็ตอบเขาไปว่า *"ไม่รู้จะเอาเก็บไว้ที่ไหน"* จึงเป็นอันว่าไม่ทรงรับถวาย

ในวโรกาสทรงบำเพ็ญพระกุศลฉลองพระชนมายุ ๘๐ พรรษา หลวงพ่อคูณ ปริสุทฺโธ ทูลถวายจตุปัจจัยร่วมบำเพ็ญพระกุศล ๗ ล้านบาท เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงอนุโมทนาขอบคุณหลวงพ่อคูณ แล้วตรัสกับหลวงพ่อคูณว่า *"ขอถวายคืนร่วมทำบุญกับหลวงพ่อด้วยก็แล้วกัน"* ก็เป็นอันว่า ทรงรับถวายแล้วก็ถวายคืนกลับไป

เสด็จออกบิณฑบาตพร้อมด้วยพระสงฆ์ วัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเตือนภิกษุสามเณรอยู่เสมอว่า *"เป็นพระต้องจน"* และไม่เพียงแต่ทรงสอนผู้อื่นเท่านั้น แม้พระองค์เองก็ทรงปฏิบัติพระองค์เป็นพระที่จนเหมือนกัน ครั้งหนึ่งหลังจากทรงได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชแล้วไม่นานนัก ศิษย์ใกล้ชิดคนหนึ่งมากราบทูลว่า "ขณะนี้วัด..... ที่เมืองกาญจน์กำลังสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเกือบจะเสร็จแล้ว ยังขาดเงินอีกราว ๗-๘ แสนบาท อยากกราบทูลใต้ฝ่าพระบาทเสด็จไปโปรดสักครั้ง สะพานจะได้เสร็จเร็วๆ ไม่ทราบว่าใต้ฝ่าพระบาทจะพอมีเวลาเสด็จได้หรือไม่ กระหม่อม" เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ตรัสตอบว่า *"เวลาน่ะพอมี แต่เงินตั้งแสนจะเอาที่ไหน เพราะพระไม่มีอาชีพการงาน ไม่มีรายได้เหมือนชาวบ้าน แล้วแต่เขาจะให้"*

พระปฏิปทาของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในฐานะที่ทรงเป็นพระรูปหนึ่ง จึงเป็นที่น่าประทับใจ เป็นพระปฏิปทาที่ควรแก่การยึดถือเป็นแบบอย่าง.

ปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

พ.ศ.๒๕๒๙ มหาวิทยาลัยรามคำแหง ถวายปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญา

พ.ศ.๒๕๓๒ มหาวิทยาลัยมหิดล ถวายปริญญาอักษรศาสตร-ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาศาสนาเปรียบเทียบ

พ.ศ.๒๕๓๓ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งคณะสงฆ์ไทย ถวายปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

พ.ศ.๒๕๓๗ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ถวายปริญญาศิลป-ศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญาและศาสนา

พ.ศ.๒๕๓๘ มหาวิทยาลัยนเรศวร ถวายปริญญาการศึกษาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาบริหารการศึกษา

พ.ศ.๒๕๓๙ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

ดร.บุญสม มาร์ติน อธิการบดี มหาวิทยาลัยมหิดล ทูลถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิต
กิตติมศักดิ์ สาขาศาสนาเปรียบเทียบ ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร พ.ศ.๒๕๓๒

พ.ศ.๒๕๔๑ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาภาษาไทย

พ.ศ.๒๕๔๓ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาปรัชญาและศาสนา

พ.ศ.๒๕๔๕ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาไทศึกษา

พ.ศ.๒๕๔๗ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี ถวายปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาการบริหารการศึกษา

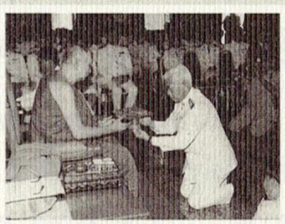

มหาวิทยาลัยขอนแก่น

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

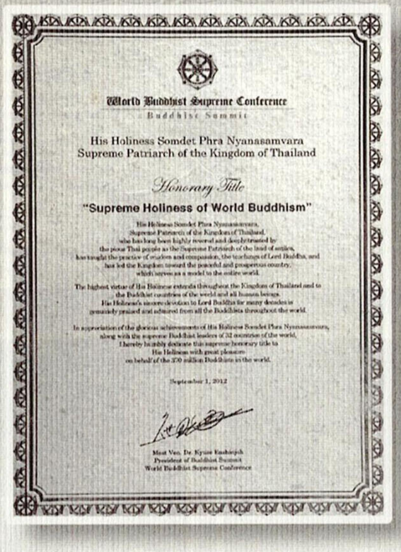

พ.ศ.๒๕๔๘ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม ถวายปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาการบริหารการศึกษา

พ.ศ.๒๕๕๔ มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต ถวายปริญญาครุศาสตร-ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาการบริหารการศึกษา

พ.ศ.๒๕๕๖ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ถวายปริญญาศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา

World Buddhist Supreme Conference
Buddhist Summit

His Holiness Somdet Phra Nyanasamvara
Supreme Patriarch of the Kingdom of Thailand

Honorary Title

"Supreme Holiness of World Buddhism"

His Holiness Somdet Phra Nyanasamvara,
Supreme Patriarch of the Kingdom of Thailand,
who has long been highly revered and deeply trusted by
the pious Thai people as the Supreme Patriarch of the land of smiles,
has taught the practice of wisdom and compassion, the teachings of Lord Buddha, and
has led the Kingdom toward the peaceful and prosperous country,
which serves as a model to the entire world.

The highest virtue of His Holiness extends throughout the Kingdom of Thailand and to
the Buddhist countries of the world and all human beings.
His Holiness's sincere devotion to Lord Buddha for many decades is
genuinely praised and admired from all the Buddhists throughout the world.

In appreciation of the glorious achievements of His Holiness Somdet Phra Nyanasamvara,
along with the supreme Buddhist leaders of 32 countries of the world,
I hereby humbly dedicate this supreme honorary title to
His Holiness with great pleasure
on behalf of the 370 million Buddhists in the world.

September 1, 2012

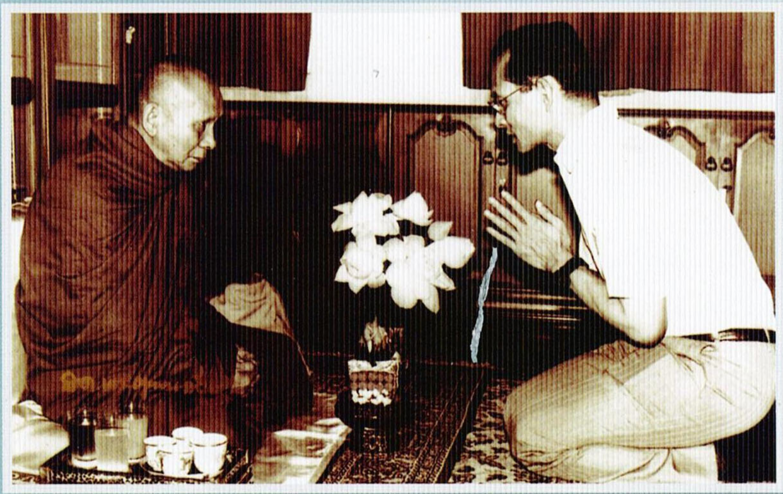
Most Ven. Dr. Kyuse Enshinjoh
President of Buddhist Summit
World Buddhist Supreme Conference

ผู้นำสูงสุดแห่งโลกพระพุทธศาสนา

เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ทรงเป็นแบบอย่างของพระสงฆ์ที่ดำรงชีวิตอย่างเรียบง่าย ทรงมักน้อย อดทน และสันโดษ การดำเนินชีวิตของพระองค์เป็นไปอย่างพอเหมาะแก่ความเป็นสมณะ แม้จะทรงดำรงสมณศักดิ์อยู่ในฐานะประมุขของสงฆ์ก็ตาม ทรงมีพระจริยวัตรและปฏิบัติพระกรณียกิจ เปี่ยมด้วยพระเมตตาธรรมอันประเสริฐ สมดังพระเกียรติคุณในฐานะ "พระสังฆบิดร" ของคณะสงฆ์และประชาชนทั้งหลาย และเมื่อวันที่ ๑ กันยายน พ.ศ.๒๕๕๕ ในการประชุมสุดยอดผู้นำชาวพุทธโลกจาก ๓๒ ประเทศ ที่ประเทศญี่ปุ่น ได้ทูลถวายตำแหน่ง "ผู้นำสูงสุดแห่งโลกพระพุทธศาสนา" แด่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก อันเป็นพระเกียรติยศสูงสุด แสดงให้เห็นถึงพระเกียรติคุณที่ได้รับการแซ่ซ้องจากพุทธศาสนิกชนทั่วโลก

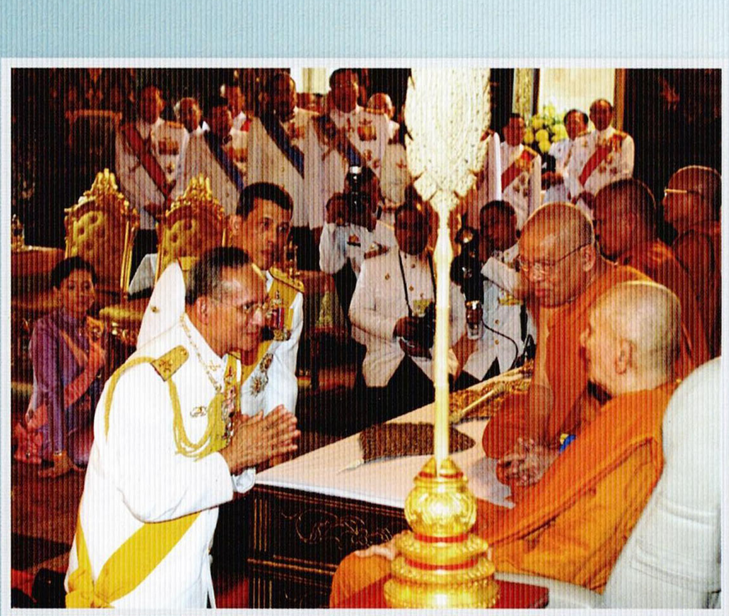
ทีฆายุโก โหตุ สังฆราชา

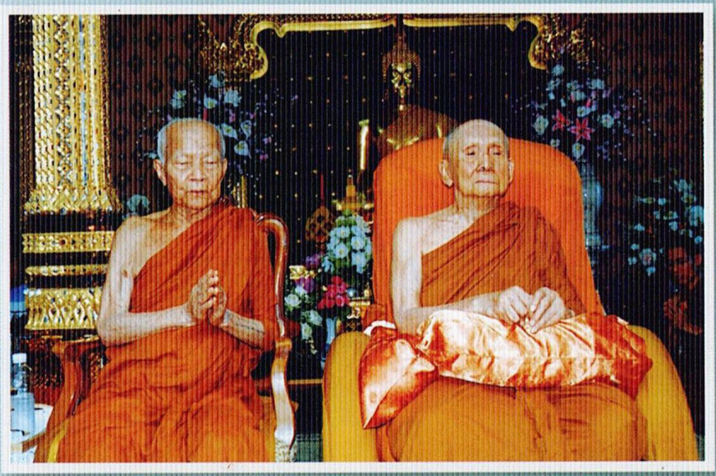

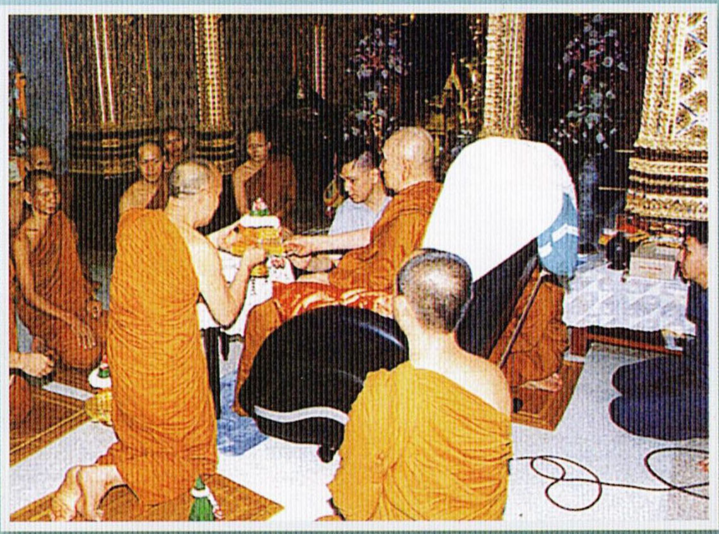

อนุโมทนา

ทุน ๒๑ เมษายน ขออนุโมทนาในบุญกุศลแด่ทุกท่านที่ได้ร่วมบริจาคเพื่อการจัดพิมพ์หนังสือ “พระประวัติ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก”

ขออำนาจบุญกุศลอันเกิดจากการบริจาคนี้ จงอำนวยให้ทุกๆ ท่าน เจริญอายุ วรรณ สุข พล ประสบสันติสุขและเจริญในธรรมทั่วกัน.

ธรรมเป็นที่พึ่งทางจิตใจได้อย่างแท้จริง เมื่อจิตใจมีธรรมเป็นที่พึ่ง ตนก็เป็นที่พึ่งของตนเองได้ ดังพูดว่า ทุกๆ คนเกิดผู้เดียว แก่ เจ็บ ตาย ไปก็ไปผู้เดียว คือต่างคนต่างมาต่างคนต่างไป ถ้าตนไม่เป็นที่พึ่งของตนได้แล้ว ใครจะเป็นที่พึ่งของตนได้ และตนจะเป็นที่พึ่งของตนได้ก็ต่อเมื่อมีธรรมเป็นที่พึ่งทางจิตใจเท่านั้น พระบรมศาสดาได้ตรัสสอนไว้ว่า "ท่านทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นเกาะเป็นที่พึ่ง จงมีธรรมเป็นเกาะเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นเกาะเป็นที่พึ่ง" และตรัสอธิบายว่า คือปฏิบัติอบรมจิตตามทางแห่งสติปัฏฐาน ๔

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก